

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ

International Journal of Academic Research and Ideas

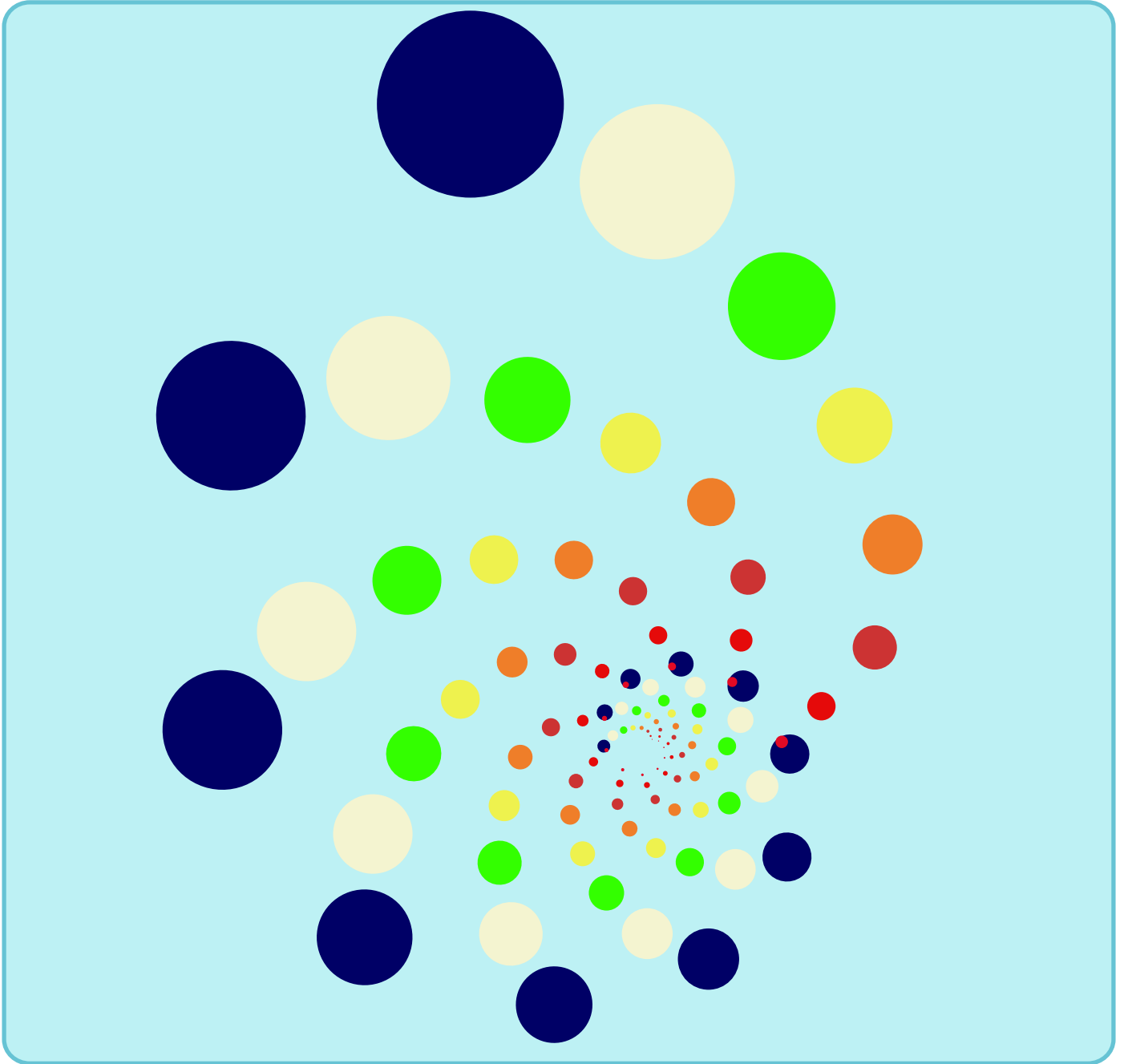
Yıl / Year: 2021

ISSN: 1308-9412

e-ISSN: 2757-7120

Dönem: Bahar-Yaz / Term: Spring-Summer

www.yenifikirdergisi.com

Cilt/Volume:13

Sayı/Issue:26

yenifikirSAM

Yeni Fikir Stratejik Araştırmaları Merkezi

Aydın'ın İlk Stratejik Araştırma Merkezi
Ramazan Paşa Mh. 23. Sk. No:12 Kat:2 Efeler / AYDIN

www.yfsam.com

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ
International Journal of Academic Research and Ideas
Since 2009

Yıl: 2021 Dönem: Bahar-Yaz

Cilt: 13 Sayı: 26

Kuruluş Tarihi: 26 Nisan 2009

Bahar-Yaz ve Güz-Kış dönemi olmak üzere yılda iki
defa yayınlanır.
(28 Aralık-28 Temmuz)

İdari Kurul / Administrative Board

Yeni Fikir Stratejik Araştırmalar Merkezi
(Yeni Fikir SAM) adına;
On behalf of Yeni Fikir Strategic Research Center
(Yeni Fikir SAM);

Sahibi / Owner
Mesut MEZKİT

Yazı İşleri Müdürü / Chief Clerk
Gönül ŞAHİN MEZKİT

Teknik Koordinatör / Technical Coordinator
Ahmet Arif ÇOLAKOĞLU

Grafik-Tasarım / Graph Design By
Rabia ÇAKI

Year: 2021 Term: Spring-Summer

Volume: 13 Issue: 26

The Date of Foundation: 26 April 2009

As Spring-Summer and Fall-Winter terms, Publishing
twice a year
(28th December-28th July)

Akademik Kurul / Academic Board

Baş Editör / Editor in Chief
Mesut MEZKİT

Yardımcı Editörler / Associate Editors
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN

BASKI/PRESSED BY: Detay Fotokopi Zafer Mahallesi 127 Sokak No:2/B AYDIN Tel: 0 2562153730

REKLAM VE İLETİŞİM ADRESİ / COMMUNICATION
Ramazanpaşa Mahallesi 23 Sokak No 12 Kat 2 Efeler / AYDIN Tel.: 0(256) 214 48 21
www.yenifikirdergisi.com / <http://www.yfsam.com/yenifikirjournal@gmail.com>

ISSN: 1308-9412 E-ISSN: 2757-7120

AKADEMİK KURUL

BAŞ EDITÖR

Mesut MEZKİT Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, mesutmezkit@gmail.com

ALAN EDITÖRLERİ

Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK Pamukkale Üniversitesi, isimsek@pau.edu.tr
Doç. Dr. Osman Kürşat ACAR Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, osmanacar@sdu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, unlu100@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Erbil CÖMERTLER AKTUĞ Pamukkale Üniversitesi, ecaktug@pau.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi İsa ÇELİK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, isacelik@mu.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN Pamukkale Üniversitesi, mbayhan@pau.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN Pamukkale Üniversitesi, nbelen@pau.edu.tr

SEKRETERYA

Ahmet Arif ÇOLAKOĞLU Pamukkale Üniversitesi, aarifcolakoglu@gmail.com

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Akif FARZALİYEV (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesiağa Mehmedî AHMED (Azerbaycan Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Jha AVDHESH, CVM (Charutar Vidya Mandal) Üniversitesi, Hindistan
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKSÜDÜNOV, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Dr. Öğr. Üyesi İsa ÇELİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BAYHAN (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Kemal HAYKIRAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Hans WERNER SCHMIDT (Goethe Enstitüsü)

ACADEMIC BOARD

EDITOR IN CHIEF

Mesut MEZKİT Aydın Adnan Menderes University, mesutmezkit@gmail.com

FIELD EDITORS

Assoc.Prof.Dr. İsmail SIMSEK Pamukkale University, isimsek@pau.edu.tr
Assoc.Prof.Dr. Osman Kursat ACAR Isparta Süleyman Demirel University, osmanacar@sdu.edu.tr
Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU Aydın Adnan Menderes University, unlu100@gmail.com
Asist.Prof.Dr. Erbil COMERTLER AKTUG Pamukkale University, ecaktug@pau.edu.tr
Asist.Prof.Dr. İsa CELIK Mugla Sitki Kocman University, isacelik@mu.edu.tr
Asist.Prof.Dr. Mustafa BAYHAN Pamukkale University mbayhan@pau.edu.tr
Asist.Prof.Dr. Nezahat BELEN Pamukkale University, nbelen@pau.edu.tr

SECRETARIAT

Ahmet Arif COLAKOĞLU, Pamukkale University, aarifcolakoglu@gmail.com

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale University)
Prof. Dr. Akif FARZALİYEV (St. Petersburg University)
Prof. Dr. Mesiağa Mehmedî AHMED (Azerbaycan Scientific Academy)
Prof. Dr. Jha AVDESH, CVM (Charutar Vidya Mandal) University, India
Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU (Aydın Adnan Menderes University)
Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSUDUNOV, Kyrgyz Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Asist.Prof.Dr. İsa CELIK (Mugla Sitki Kocman University)
Asist.Prof.Dr. Mustafa BAYHAN (Pamukkale University)
Asist.Prof.Dr. Nezahat BELEN (Pamukkale University)
Asist.Prof.Dr. Ramazan Kemal HAYKIRAN (Aydın Adnan Menderes University)
Dr. Hans WERNER SCHMIDT (Goethe Institute)

DANIŞMA KURULU

1. Prof.Dr. Abdullah İLGAZİ -----(Dumlupınar Üniversitesi)
2. Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
3. Prof.Dr. Akif FARZALİYEV -----(St. Petersburg Devlet Üniversitesi)
4. Prof.Dr. Ali TAŞ -----(Kırıkkale Üniversitesi)
5. Prof.Dr. Ayşe İRMİŞ -----(Pamukkale Üniversitesi)
6. Prof.Dr. Ayşe ÜSTÜN -----(Sakarya Üniversitesi)
7. Prof.Dr. Duran NEMUTLU -----(Emekli Öğretim Görevlisi)
8. Prof.Dr. Fatima MATOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
9. Prof.Dr. Fatima OUTEIRINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
10. Prof.Dr. Feyzullah EROĞLU -----(Pamukkale Üniversitesi)
11. Prof.Dr. Hilmi DEMİRKAYA -----(Akdeniz Üniversitesi)
12. Prof.Dr. Hüsamettin İNAÇ -----(Dumlupınar Üniversitesi)
13. Prof.Dr. Hüseyin ÜRETEN -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
14. Prof.Dr. İsmail TOSUN -----(Süleyman Demirel Üniversitesi)
15. Prof.Dr. Maria DE FATIMA MORINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
16. Prof.Dr. Maria DO NOSCIMENTO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
17. Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN -----(Uşak Üniversitesi)
18. Prof.Dr. Mehmet MARANGOZ -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
19. Prof.Dr. Mesiağa Mehemmedi AHMED -----(Azerbaycan Bilimler Akademisi)
20. Prof.Dr. Salih TUĞ -----(Emekli Öğretim Görevlisi)
21. Prof.Dr. Sebahat KÖK -----(Pamukkale Üniversitesi)
22. Prof.Dr. Süleyman İNAN -----(Pamukkale Üniversitesi)
23. Prof.Dr. Süleyman KIZILTOPRAK -----(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
24. Prof.Dr. Şaban ORTAK -----(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
25. Prof.Dr. Turgay UZUN -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
26. Prof.Dr. Zulmira SAUTOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
27. Doç.Dr. Arzu GÜRDOĞAN -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
28. Doç.Dr. Cihan ÖZGÜN -----(Ege Üniversitesi)
29. Doç.Dr. Ercan UYANIK -----(Dokuz Eylül Üniversitesi)
30. Doç.Dr. Filiz ÇOLAK -----(Uşak Üniversitesi)
31. Doç.Dr. Mustafa BIYIKLI -----(Dumlupınar Üniversitesi)
32. Doç.Dr. Ozan KAYA -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
33. Dr. Halil İbrahim HAKSEVER -----(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
34. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Enstitüsü)
35. Dr. Hicabi ARSLAN -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
36. Dr. Mehmet BAŞARAN -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
37. Dr. Mustafa ASLAN -----(Sakarya Üniversitesi)
38. Dr. Şeyma Gün EROĞLU -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
39. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Enstitüsü)

(Ünvan ve isim sırasına göre yazılmıştır)

ADVISORY BOARD

1. Prof.Dr. Abdullah ILGAZI -----(Dumlupinar University)
2. Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV -----(Aydın Adnan Menderes University)
3. Prof.Dr. Akif FARZALIYEV -----(St.Petersburg University)
4. Prof.Dr. Ali TAS -----(Kirikkale University)
5. Prof.Dr. Ayse IRMIS -----(Pamukkale University)
6. Prof.Dr. Ayse USTUN -----(Sakarya University)
7. Prof.Dr. Duran NEMUTLU -----(Retired Lecturer)
8. Prof.Dr. Fatima MATOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
9. Prof.Dr. Fatima OUTEIRINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto/ University)
10. Prof.Dr. Feyzullah EROGLU -----(Pamukkale University)
11. Prof.Dr. Hilmi DEMIRKAYA -----(Akdeniz University)
12. Prof.Dr. Husamettin INAC -----(Dumlupinar University)
13. Prof.Dr. Huseyin URETEN -----(Aydın Adnan Menderes University)
14. Prof.Dr. Ismail TOSUN -----(Suleyman Demirel University)
15. Prof.Dr. Maria DE FATIMA MORINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
16. Prof.Dr. Maria DO NOSCIMENTO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
17. Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN -----(Usak University)
18. Prof.Dr. Mehmet MARANGOZ -----(Mugla Sitki Kocman University)
19. Prof.Dr. Mesiaga Mehemedi AHMED -----(Azerbaijan Scientific Academy)
20. Prof.Dr. Saban ORTAK -----(Afyon Kocatepe University)
21. Prof.Dr. Salih TUG -----(Retired Lecturer)
22. Prof.Dr. Sebahat KOK -----(Pamukkale University)
23. Prof.Dr. Suleyman INAN -----(Pamukkale University)
24. Prof.Dr. Suleyman KIZILTOPRAK -----(Mimar Sinan Guzel Sanatlar University)
25. Prof.Dr. Turgay UZUN -----(Mugla Sitki Kocman University)
26. Prof.Dr. Zulmira SAUTOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
27. Assoc.Prof.Dr. Arzu GURDOGAN -----(Mugla Sitki Kocman University)
28. Assoc.Prof.Dr. Cihan OZGUN -----(Ege University)
29. Assoc.Prof.Dr. Ercan UYANIK -----(Dokuz Eylul University)
30. Assoc.Prof.Dr. Filiz COLAK -----(Usak University)
31. Assoc.Prof.Dr. Mustafa BIYIKLI -----(Dumlupinar University)
32. Assoc.Prof.Dr. Ozan KAYA -----(Mugla Sitki Kocman University)
33. Dr. Halil Ibrahim HAKSEVER -----(Ondokuz Mayıs University)
34. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Institute)
35. Dr. Hicabi ARSLAN -----(Aydın Adnan Menderes University)
36. Dr. Mehmet BASARAN -----(Aydın Adnan Menderes University)
37. Dr. Mustafa ASLAN -----(Sakarya University)
38. Dr. Seyma Gun EROGLU -----(Mugla Sitki Kocman University)
39. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Institute)

(It has written in order of title and name.)

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

1. Yeni Fikir Dergisi, sosyal bilimler alanında iki dilde (Türkçe ve İngilizce) yayın yapan, uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Yeni Fikir Dergisinin bütün yayın hakları Yeni Fikir Dergisi'ne aittir ve www.yenifikirdergisi.com adresinde yayınlanır.
3. Yeni Fikir Dergisi, basılı olarak da yayınlanır.
4. Yeni Fikir dergisi'ne yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalar, en az iki hakeme (değerlendiriciye) olmak üzere, çift-körleme hakemlik sürecinden geçerek uygun bulunması halinde yayınlanır. Çift-körleme hakemlik süreci, makale yazar(lar)ının ve hakemlerin kimliklerinin birbirlerinden gizlenerek yapılan bir yöntemle incelenmesi temeline dayanır.
5. Hakemlerimizin değerlendirmelerini "Yeni Fikir Dergisi Hakem Değerlendirme Formu Şablonu'na" uygun olarak oluşturması gerekmektedir.
6. Makalelerin Yeni Fikir Dergisine başvuru formu doldurularak gönderilmesi, yayımı için başvuru anlamını taşır ve makalelerin tüm hakları Dergiye geçmiş sayılır.
7. Makalelerin yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bildiri şeklinde sunulmuş olan çalışmaların değerlendirme sürecine kabul edilebilmesi için; çalışmanın daha önce bildiri olarak sunulduğunun ve genişletilmiş-gözden geçirilmiş olduğunun makale içerisinde belirtilmesi gerekmektedir.
8. Yeni Fikir dergisi yılda en az 2 defa çıkarılır. Çıkarılan 2 sayı dışında özel sayı olarak da yayın yapılabilir.
9. Yazarların Turnitin, IThenticate vb. platformlardan benzerlik (intihal) raporunu kendileri oluşturarak başvuru formuna eklemeleri gerekmektedir. Benzerlik oranı %20'nin üzerinde olan makaleler hakem süreci başlatılmaksızın reddedilmektedir.
10. Yazarların, yayın için gönderdikleri yazının daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olduğuna dair beyanını içeren "Telif Hakkı Formu"nu imzalayarak göndermeleri gerekir.
11. Çeviri ve inceleme yükümlülükleri ile hakem heyetine gönderilecek yazıların yükümlülükleri yazara aittir.
12. Makaleler yazarların talebi doğrultusunda Türkçe ve İngilizce dışında farklı dillerde de yayımlanabilecektir. (Rusça-Fransızca-Arapça-İspanyolca-İtalyanca vb. gibi) Akademik yazıların dışında seviyeli yorum, görüş, tartışmalara da yer verilecektir.
13. Yazıların sorumluluğu yazarlarına, reklamların sorumluluğu da reklam verenlere aittir.
14. Derginin ve yazarın ismi kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
15. Akademik çalışmalarla ilgili, hakemlerin verdiği olumlu ya da olumsuz görüş, çalışmanın yazarına bildirilir; gerekli düzeltmeler istenebilir.
16. Yeni Fikir dergisine gönderilen çalışmaların düzeltme vb. amaçlar ile yazar tarafından cevaplanma süresi 15 gündür. Bu zaman içerisinde cevap verilmeyen çalışmalar kapsam dışı bırakılmaktadır.
17. Yeni Fikir dergisinde yayımlanacak polemik konusu olan çalışmalarda en fazla 2 kez cevap yazma hakkı tanınır.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

---

1. Yeni Fikir Journal is an international refereed journal that publishes in two languages (Turkish and English) in the field of social sciences.
2. All publishing rights of Yeni Fikir Journal belong to Yeni Fikir Journal and it is published at www.yenifikirdergisi.com.
3. The Journal of Yeni Fikir is also published in print.
4. Studies submitted to Yeni Fikir journal to be published are published to at least two referees (to the evaluator), if they are found appropriate by going through a double-blind refereeing process. The double-blind refereeing process is based on examining the identities of the author (s) and referees in a way that is done in disguise from each other.
5. Our referees are required to make their evaluations in accordance with the "Yeni Fikir Journal Evaluation Form Template for Referees".
6. Submitting the articles to Yeni Fikir Journal by filling the application form means an application for publication and all rights of the articles are deemed to have been transferred to the Journal.
7. In order for articles to be published, they must not have been previously published in another publication or accepted for publication. In order for the studies previously presented as a paper to be accepted into the evaluation process; It should be stated in the article that the study was presented as a paper before and that it was expanded-revised.
8. The Journal of Yeni Fikir is published at least twice a year. Apart from the 2 issues issued, it can be published as a special issue.
9. Authors' Turnitin, IThenticate etc. They must create the similarity (plagiarism) report from the platforms and add it to the application form. Articles with a similarity rate of over 20% are rejected without initiating the referee process.
10. Authors are required to sign and send the "Copyright Form", which includes the statement that the article submitted for publication has not been published in another publication or has not been accepted for publication.
11. The translation and review obligations and the obligations of the articles to be sent to the arbitration committee belong to the author.
12. Articles can be published in languages other than Turkish and English, upon request of the authors. (Such as Russian-French-Arabic-Spanish-Italian etc.) Discreet comments, opinions, discussions will be included in addition to academic articles.
13. The responsibility of the articles belongs to the authors and the responsibility of the advertisements belongs to the advertisers.
14. Quotations can be made by indicating the name of the journal and the author.
15. The positive or negative opinions of the referees regarding academic studies are notified to the author of the study; necessary corrections may be requested.
16. Correction etc. of the works sent to Yeni Fikir journal. Reply by the author with the purposes is 15 days. Studies that are not answered within this time are excluded from the scope.
17. In the studies with polemic subject to be published in Yeni Fikir journal, the right to reply at most 2 times is given.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmesi zorunludur. Dergi editörlüğü, yazım kurallarına uymayan yazıları yayınlamayabilir veya düzeltmek üzere yazara iade edebilir.
2. Makalede aşağıdaki bilgiler bulunmalıdır:
a-Türkçe başlık, b- İngilizce başlık, c-Özet, d-Anahtar Kelimeler, e- Abstract, f-Keywords, g-Dipnot, ğ-Kaynakça
3. Makaleler web sitesinden ve başvuru formundan ulaşılabilen "Makale Yazım Şablonu"(docx) kullanılarak yazılmalıdır. Bu şablonun kapak sayfasında yer alan yazar bilgileri ve makale başlığı alanları yazar tarafından doldurulmalıdır. Kapak sayfasında yer alan cilt/sayı/geliş tarihi/kabul tarihi/yayın tarihi/atıf bilgisi ve taranan intihal programına ilişkin açıklama kısmı editörlük tarafından düzenlenecektir. Makale yazım şablonuna ilişkin oluşturulan ayrıntılı kurallar aşağıda listelenmiştir.
4. Yazılar A4 boyutundaki kâğıdın sayfanın solundan ve üstünden 2 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılarak, tek satır aralıkla, 9 punto ve Palatino Linotype harf karakteri kullanılarak yazılmalıdır. Makalenin Kapak sayfası, Öz/Abstract sayfası ve Ek Bilgiler/Appendix sayfası Tek sütun düzeninde Giriş başlığından itibaren başlayan makalenin ana metnini içeren tüm sayfalar iki sütuna ayrılmış düzende olmalıdır. İki sütun arasındaki boşluk 1cm ve her bir sütun genişliği 8 cm olmalıdır. Sayfa numaraları çift sayfalarda sol alt köşeye, tek sayfalarda ise sağ alt köşeye eklenmelidir. Çalışmanın tamamı, özet ve kaynakçayla beraber toplamda 25 sayfayı geçmemelidir. Yazılar dizgi, düzeltme ve baskı işlerinin kolaylığını sağlamak için bilgisayarlarda yaygın olarak kullanılan yazım programı ile (Word) yazılmalıdır.
5. İlk başlık metnin yazıldığı dilde, 12 punto, baş harfleri büyük olacak şekilde, ortalanarak ve koyu yazılmalıdır. İkinci başlık diğer dilde 12 punto, baş harfleri büyük olacak şekilde, ortalanarak, koyu ve italik yazılmalıdır.
6. Bir kongre bilgi şöleni ve toplantıda sunulmuş veya tez olarak kabul edilmiş çalışmalar, yayın kurulu tarafından uygun görülmesi durumunda, tarih ve yer bildirmek şartı ile yayımlanabilir. Bu konudaki her türlü sorumluluk yazarlara ait olmakla birlikte İngilizce ve Türkçe başlıklara " * " karakteri ile dipnot eklenerek ilgili yazının bildiriden/kongreden/tez çalışmasından derlendiği belirtilmelidir.
7. Atıf sisteminde aşağıda gösterilen iki sistemden biri tercih edilmelidir: Atıflar American Psychological Association 6th Edition (APA) uluslararası standart baz alınarak yapılmalıdır.
  - a. Metin Altı Dipnot Sistemi: Dipnotlar Palatino Linotype yazı karakteri ile 8 punto olarak yazılmalıdır. Dipnot verilirken Öz Abstract sayfası dışındaki tüm dipnotlar 1, 2, 3 olarak numaralandırılmalıdır. Dipnotlarda tek satır aralığı kullanılmalıdır.
  - b. Metin İçi Kaynak Gösterimi: Metin içi kaynak gösterme cümle içi veya cümle sonunda [Yazar(lar)ın Soyad(lar), Yıl: Sayfa No] sırasına göre yapılmalıdır. Alıntı yapılan eserin yazar(lar)ının yalnız soyad(lar)ı (ilk harfi büyük, diğerleri küçük harf olarak), eserin yayın yılı ve kullanılan dipnotun sayfa numarası yazılmalıdır.
8. Özetle çalışmanın amacı, içeriği ve sonuçları hakkında kısa açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özeti altındaki anahtar kelimeler; en az 3, en çok 7 kelime olarak verilmelidir. Çalışma Türkçe ise Türkçe anahtar kelimelerin altına, İngilizce başlık, İngilizce özet ve anahtar kelimeler yazılmalıdır. Eğer çalışma yabancı dille yazılmışsa, ikinci başlık Türkçe olmalı ve Türkçe özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Makalenin hem yazım dilindeki özeti hem de Türkçe özeti 250 kelimeyi aşmamalıdır. Özetler 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
9. Çalışmalar yazım planı doğrultusunda bölüm ve alt bölüm başlıkları olarak girinti olmadan yazılmalı ve çalışma ana başlık ve alt başlıklar, gerekli görülmesi durumunda 1.- 1.1.- 1.1.2.-1.1.2.1.- 1.3.- 1.4. şeklinde beş dereceye kadar numaralandırılabilir. Birinci derece başlıklar koyu olarak bütün kelimelerin harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Diğer düzeydeki başlıkların bütün kelimelerinin ilk harfleri büyük, diğer harfler ise küçük olacak şekilde, kalın olarak yazılmalıdır. Yazılarda paragraf başlarında 1 cm girinti bırakılmalı, başlık paragraf aralığı önce 6 cm, sonra 0 cm olarak ayarlanmalıdır. Normal paragraf aralıkları da önce 6 nk, sonra 6 nk şeklinde oluşturulmalıdır. Özet/Abstract kısmı hariç, gövde metninde, bütün başlıklar 10 punto olarak ayarlanmalıdır.
10. Makalelerde Giriş'in altına (1.1. vb. gibi) alt başlık açılmamalıdır. Yeni açılan başlık birinci dereceden bir başka başlık (2. gibi) olmak zorundadır.
11. Tablo ve şekillerdeki yazılar, 8 veya 9 punto olarak seçilebilir ve tek satır aralığında olmalıdır. Tablo ve şekil başlıkları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekillerin sayfa ve sütun kenarlarının dışına taşmaması sağlanmalıdır. İki sütun düzenindeki sayfalarda tek bir sütuna sığmayacak büyüklükte olan Tablo ve Şekiller Ek Bilgiler/Appendix bölümünde verilmelidir. Tablo numaralandırılmalı ve tablonun başlığı, içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve tablonun alt tarafında verilmelidir. (Tablo 1: İşçilerin kararlarına katılma düzeyleri). Tablo başlığı ikinci satıra sarkıyor ise ikinci satır tablo numarası hizasından sonra başlamalıdır. Tablo eğer başka bir çalışmadan aktarılmış ise ayrıca tablonun altına, alıntı yapılan kaynak gösterilmelidir. Kaynak verilirken Kaynak: Yazarın Soyadı, kaynağın basım tarihi: Tablonun kaynaktan alındığı sayfa sayısı ya da sayfa aralığı (Kaynak: Solak, 2006: 25-26) biçiminde verilmelidir. Tablo sadece yatay ve dikey çizgiler kullanılarak oluşturulmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı, başlıklar da şeklin içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve şeklin altında yer almalıdır. (Şekil 1: Gelirin yıllara göre dağılımı). Eğer şekil başka bir kaynaktan aktarıldıysa, şekil açıklamasının altına kaynakla ilgili bilgi verilmelidir. (Kaynak: Solak, 2006: 12).

MAKALE YAZIM KURALLARI

Tablonun kendisi ortalanmalıdır. Ayrıca tablo ve şekiller, word veya excel formatında hazırlanmalıdır. Fotoğraf şeklinde gönderilmemelidirler.

12. Yazılarda, örneklerde gösterildiği gibi kısaltmalar kullanılmak kaydıyla metin içi ya da sayfa altı dipnot şekillerinden birisi tercih edilmelidir. Yazım birliği olması açısından yazar hangi dipnot şeklini seçerse devamında da seçtiği dipnot şeklini kullanmak zorundadır. Metin içi kaynak göstermede, açıklama dipnotları sayfa altında verilebilir. Doğrudan alıntılar 3 cümleyi geçerse blok halinde verilmelidir. 3 cümleyi geçmez ise Tırnak içinde ve italik olarak verilmelidir.
13. Kaynakçada kaynağın yazarının önce soyadı, sonra isminin sadece baş harfleri (büyük harflerle) yazılmalıdır. Kaynaklar soyadların baş harfleri dikkate alınmak kaydıyla alfabetik olarak sıralanmalı ve başka herhangi bir numaralandırma yapılmamalıdır. Eğer kaynağın künyesi ikinci satıra taşıyorsa ikinci satıra 1.00 cm içerden başlanmalıdır. Kaynak gösterimi aşağıdaki örneklere göre American Psychological Association 6th Edition (APA) uluslararası standart baz alınarak hazırlanmalıdır. Kaynakçada gösterilen kaynaklar dipnotta, dipnotta gösterilen kaynaklar da kaynakçada da yer almalıdır.
14. Kaynaklar sıralanırken makale, kitap vs. ayrımı yapılmadan alfabetik sıraya göre hepsi bir arada yazılmalıdır. Ancak kitap, tez ve makalelerin dışında kalan arşiv belgesi, gazete makalesi, tutanaklar vb. kaynaklar ayrı bir başlık altında sıralanabilir.
15. Yukarıda belirtilmeyen kaynakların yazım şekli, ulusal ve uluslararası (APA vb.) formata uygun olmak kaydıyla editör tarafından belirlenir. Özgün materyaller kaynak olarak gösterilebilir.
16. Ek Bilgiler/Appendix ana metin içerisinde yer almaları hâlinde konuyu dağıtıcı veya okumada sürekliliği engelleyici nitelikteki ve dipnot olarak verilemeyecek kadar uzun açıklamalar (bir formülün elde edilme aşamaları, geniş kapsamlı ve ayrıntılı deney verileri, katlanmış olarak verilmesi gereken çok büyük boyutlu haritalar, tablolar, örnek hesaplamalar ve bilgisayar programları gibi) bu bölümde verilmelidir. Eklerin her biri için uygun bir başlık seçilmeli ve bunlar, sunuş sırasına göre "Ek-1, Ek-2, ..." şeklinde, her biri ayrı bir sayfadan başlayacak şekilde sunulmalıdır.
17. Gönderilecek fotoğraflar, 300 dpi'dan aşağı olmamalı ve jpg/jpeg formatında gönderilmelidir.

İNDEKSLER

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
- Asos Sosyal Bilimler İndeksi
- Araştırmacı Bilimsel Yayın İndeksi
- Advanced Science Index
- CiteFactor Academic Scientific Index

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

ASOS
indeks

INFORMATION FOR AUTHORS AND EDITORIAL

---

1. The articles sent to the journal must be arranged according to the journal rules. The journal editor may not publish articles that do not comply with the spelling rules or may return them to the author for correction.
2. The article should contain the following information:
a-Turkish title, b- English title, c-Abstract, d-Keywords, e- Öz, f-Anahtar Kelimeler, g-Footnote, ğ-Bibliography
3. Articles should be written using the "Article Writing Template" (.docx), which can be accessed from the website and application form. Author information and article title fields on the cover page of this template must be filled by the author. The volume / issue / arrival date / date of acceptance / publication date / citation information and the explanation about the scanned plagiarism program on the cover page will be edited by the editor. Detailed rules for the article writing template are listed below.
4. Manuscripts should be written on A4 size paper, leaving 2 cm margins from the left and top of the page and 2 cm from the right and bottom of the page, with a single line spacing, using 9 pt and Palatino Linotype. The cover page of the article, the Abstract page and the Appendix page should be in a single column layout, and all pages containing the main text of the article starting from the Introduction title should be divided into two columns. The gap between the two columns should be 1 cm and each column width should be 8 cm. Page numbers should be added to the lower left corner for even pages and to the lower right corner for odd pages. The entire study should not exceed 25 pages in total, including abstract and bibliography. Manuscripts should be written using a spelling program (Word) commonly used on computers to facilitate typesetting, proofreading and printing.
5. The first title should be written in the language in which the text was written, in 12 pt., Capitalized initials, centered and bold. The second title should be written in 12 pt, capital letters, centered, bold and italic in the other language.
6. Studies presented at a congress information feast and meeting or accepted as thesis may be published, if deemed appropriate by the editorial board, provided that the date and place are declared. Although all responsibilities in this matter belong to the authors, it should be stated that the relevant article was compiled from the paper / congress / thesis by adding a footnote with the character "*" to the English and Turkish titles.
7. In the citation system, one of the following two systems should be preferred: Citations should be made on the basis of the American Psychological Association 6th Edition (APA) international standard.
  - a. Undertext Footnote System: Footnotes should be written in 8 pt. With Palatino Linotype font. While giving footnotes, all footnotes except the Abstract page should be numbered 1, 2, 3. Single line spacing should be used in footnotes.
  - b. In-Text Citation: In-text reference should be made in the sentence or at the end of the sentence in the order of [Author (s) 'Surname (s), Year: Page Number]. Only the surname (s) of the author (s) of the cited work (first letter in capital, others in lower case), the publication year of the work and the page number of the footnote used should be written.
8. The abstract should contain brief descriptive information about the purpose, content and results of the study. Keywords below the summary; It should be given in minimum 3 and maximum 7 words. If the study is in Turkish, the English title, English summary and keywords should be written under the Turkish keywords. If the study is written in a foreign language, the second title should be in Turkish and there should be Turkish abstract and keywords. Both the summary and the Turkish summary of the article should not exceed 250 words. Abstracts should be written in 9 font size and single line spacing.
9. Studies should be written as section and sub-section titles in line with the writing plan without indent, and the main title and sub-headings of the study, if deemed necessary 1.- 1.1.- 1.1.2.-1.1.2.1.- 1.3.- 1.4. It can be numbered up to five degrees. First degree titles should be written in bold, with the letters of all words in capital. The first letters of all the words of the titles at the other level should be written in capital and the other letters should be in lowercase, in bold. In the articles, there should be 1 cm indent at the beginning of the paragraph, the heading paragraph spacing should be set first 6 cm, then 0 cm. Normal paragraph spacing should be created as 6 pt first, then 6 pt. Except for the Abstract / Abstract part, all headings in the body text should be set to 10 points.
10. Articles should not include a subtitle (such as 1.1 etc.) under the Introduction. The newly opened title must be another title of the first degree (like 2nd).
11. Texts in tables and figures can be selected in 8 or 9 font size and should be in single line spacing. Table and figure titles should be written in bold. It should be ensured that tables and figures do not extend beyond the page and column edges. Tables and Figures that are not large enough to fit in a single column on pages with two column layouts should be given in the Appendix section. The table should be numbered, and the title of the table should be written to describe its content and should be given at the bottom of the table. (Table 1: Workers' level of participation in decisions). If the table title hangs on the second row, the second row should start after the table number alignment. If the table is transferred from another study, the source quoted should also be indicated under the table. While giving the source, the Source: Author's Surname, publication date of the source: The number of pages or page range from which the table is taken from the source (Source: Solak, 2006: 25-26) The table should be created using only horizontal and vertical

INFORMATION FOR AUTHORS AND EDITORIAL

lines. Figures should be numbered, and titles should be written in a way to describe the content of the figure and be placed under the figure. (Figure 1: Distribution of income by years). If the figure is transferred from another source, information about the source should be given below the figure description. (Source: Solak, 2006: 12). The table itself should be centered. In addition, tables and figures should be prepared in word or excel format. They should not be sent in photo form.

12. In manuscripts, using abbreviations as shown in the examples, one of the in-text or below-page footnote forms should be preferred. In order to have a spelling uniformity, the writer has to use the footnote style he chooses in the following. Explanation footnotes can be given at the bottom of the page for in-text reference. If direct quotations exceed 3 sentences, they should be given in blocks. If it does not exceed 3 sentences, it should be given in quotation marks and in italics.
13. In the bibliography, first the surname of the author of the source, then only the initials (in capital letters) of the name should be written. References should be listed alphabetically, taking into account the initials of the surnames, and no other numbering should be made. If the credential of the resource moves to the second line, the second line should be started 1.00 cm inside. References should be prepared based on the American Psychological Association 6th Edition (APA) international standard according to the examples below. The references shown in the bibliography should be included in the footnote, and the references cited in the footnote should be included in the bibliography.
14. While listing the references, articles, books etc. It should be written all together in alphabetical order without making any distinction. However, Resources such as archive documents, newspaper articles, minutes etc. excluding books, theses, and articles etc. can be listed under a separate title.
15. The writing style of the sources not mentioned above is determined by the editor, provided that they comply with the national and international (APA etc.) format. Original materials can be cited as references.
16. Appendix if they are included in the main text, explanations that are too long to distract or prevent continuity in reading and cannot be given as a footnote (the stages of obtaining a formula, comprehensive and detailed experiment data, very large-scale maps, tables that should be given in folded form, sample calculations and computer programs) should be given in this section. An appropriate title should be selected for each of the appendixes and these should be presented in the order of presentation in the form of "Appendix-1, Appendix-2,...", each starting on a separate page.
17. The photos to be sent should not be less than 300 dpi and should be sent in jpg / jpeg format.

INDEXS

- Presidency of The Republic of Turkey Directorate of State Archives
- Türkiye Diyanet Foundation Centre for Islamic Studies
- Asos Sosyal Sciences Index
- Araştırmak Scientific Publication Index
- Advanced Science Index
- CiteFactor Academic Scientific Index

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

ASOS
indeks

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ADVANCED SCIENCE INDEX

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK İKTİSAT BAKANI HASAN SAKA VE TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ (1923-1926).....	1
<i>THE FIRST ECONOMY MINISTER OF REPUBLIC OF TURKEY HASAN SAKA AND HIS ACTIVITIES IN TBMM (1923-1926) .....</i>	<i>1</i>
SERAMİK MALZEMENİN KULLANIM ALANLARI VE ÜLKEMİZDE "SERAMİK ÜNİVERSİTESİ" KURULMASI ÖNERİSİ	18
<i>USAGE AREAS OF CERAMIC MATERIAL AND PROPOSAL FOR ESTABLISHING A "CERAMICS UNIVERSITY" IN OUR COUNTRY .....</i>	<i>18</i>
ZİHİN FELSEFESİ ÇALIŞMALARI: GÖRÜNENDEN GERÇEKLİĞE GEÇİŞTE BEŞ FARKLI YAKLAŞIM	35
<i>PHILOSOPHY OF MIND STUDIES: FIVE DIFFERENT APPROACHES IN TRANSITION FROM APPARENT TO REALITY.....</i>	<i>35</i>
PANDEMİ DÖNEMİNDE HİZMET ALAN BİREYLERİN ORTAYA ÇIKAN İÇ YÜZLERİ: DUYARLILAR VE DUYARSIZLAR	44
<i>INTERIOR FACES OF INDIVIDUALS WHO RAISED IN THE PANDEMIC PERIOD: SENSITIVE AND UNSENSITIVE .....</i>	<i>44</i>
İŞLETMELERİN KSS UYGULAMALARININ YERLİ VE YABANCI TÜKETİCİLERİN BAKIŞ AÇISI İLE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	54
<i>EVALUATION OF COMPANIES' CSR PRACTICES FROM THE PERSPECTIVE OF LOCAL AND FOREIGN CONSUMERS .....</i>	<i>54</i>

DERLEME MAKALELERİ / REVIEW ARTICLES

YÖNETİCİLİKTE ADALETSİZLİĞİ MEŞRULAŞTIRMA YÖNTEMLERİ.....	64
<i>INJUSTICE LEGITIMIZATION METHODS IN ADMINISTRATION .....</i>	<i>64</i>

GÖRÜŞ MAKALELERİ / OPINION ARTICLES

KOLEKTİF HAFIZA VE SANAT PRATİĞİNİN MEKÂNI OLARAK ATÖLYE	73
<i>WORKSHOP AS A SPACE FOR COLLECTIVE MEMORY AND ART PRACTICE. ....</i>	<i>73</i>

EDİTÖRDEN

Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi olarak 25. sayıdan itibaren DergiPark'ta olmanın heyecanı ile yeni bir hamlenin içindeyiz. Daha evvel biraz mesafeli durduğumuz bir yere bağlı olmanın Yeni Fikir Dergisi'nin çıkış amacına set çeker mi endişesinden sıyrılarak akademik camianın tam merkezinden; asıl eksenimizden taviz vermeden DergiPark'ta yola devam etme kararı aldık. Bu anlamda yeniden yapılandırdığımız Editör Kurulu'ndaki hocalarımıza katkılarından dolayı şükranlarımızı arz ediyoruz. Biz inanıyoruz ki, böylesine ciddi, hakemli akademik bir derginin varlığı ve sürdürülebilirliği nitelikli bir yazı ve editör kurulu ile mümkündür. Yani kaliteli, vasıflı ve en önemlisi heyecanlı bir kadro ile ancak neticeye ulaşabiliriz. Bunu başardığımızı da ifade edebiliriz. 26. sayıdan itibaren indeks çeşitliğini artıracamız inşallah.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi (11.sayı), akademik ve fikrî bir araştırma dergisinin desteksiz yaşayabilmesi, birilerine bel bağlamadan hayatını sürdürebilmesi, elbette takdire şâyân bir hadisedir. 26 Nisan 2009 tarihinden bu tarafa geçen 14 yıllık sürede 26. sayıyı çıkarabilmek; fizikî mücadelenin yanında fikrî bir varlığın olduğuna da işarettir. Bu dergi yi çıkarmadaki esas gayemiz, Türk fikri hayatına bazı "şey"leri kazandırabilmektir. Bunun için çalıştık; çabaladık, gayretedik. Neticede fasılasız bir düşünce dergisinin nüvelerinden olmanın haklı sevincini yaşamak elbette önemlidir. Ancak, bu tür dergilerin devamlılığında, okurların ve yazarların müspet veya menfi eleştirilerin etkisi inkâr edilemez. Bunları dikkate alarak devam eden yolculuğumuz, bütün imkânsızlıklara rağmen geleceğe matuf fikrî yatırımlarımız kesintisiz sürecektir. Dergimizde yayımlanan bazı makalelerin Türkiye'nin gelecek inşasında önemli kilometre taşları olacağı da hakikattir. Bizim çıkış noktamız ve amacımız olan yerelliğiyle cihanşümul(global) bir fikrî hareketin öncülüğünü yapmak; gelecek nesillere kaynak gösterilmesi adına çabaladığımız dergimizin taşra denebilecek Aydın gibi bir yerde yayın hayatını sürdürmesi; ciddi bir fedakarlığın varlığını gösterir.

Bu sayımızda da birbirinden değerli araştırma ve akademik makalelerimiz mevcut. Ancak derginin zamanında çıkması gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilen bazı makaleler 27. sayıda yayımlanacaktır. Gerek hakem süreci gerekse tekrar gözden geçirilmesi talebiyle yazarlara geri gönderilen makalelerin zamanında dönmemesi yayının safahatını etkilemektedir.

26.sayımıza yayınlanması için çalışmalarını gönderen değerli yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

Bu değerli çalışmaların siz değerli okuyucularımıza faydalı olacağını ümid ediyoruz.

27. sayımızda buluşmak üzere Allah'a emanet olunuz.

Mesut MEZKİT

yenifikir

Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi
International Journal of Academic Research and Ideas

Cilt / Volume: 13

Sayı / Issue: 26

Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, filiz.colak@usak.edu.tr

Banu YÜCEL
Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Dr. Öğrencisi, banuyucel@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5526-2356>

<https://orcid.org/0000-0002-4483-4133>

**Türkiye Cumhuriyeti'nin
İlk İktisat Bakanı Hasan Saka ve
TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1926)**

*The First Economy Minister of Republic
of Turkey Hasan Saka and His Activities
in TBMM (1923-1926)*

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 18.02.2021

Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 14.03.2021

Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

Çolak F. & Yücel B. (2021). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk İktisat Bakanı Hasan Saka ve TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1926), Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 01-17

Çolak F. & Yücel B. (2021). The First Economy Minister of Republic of Turkey Hasan Saka and His Activities in TBMM (1923-1926), The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 01-17

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk İktisat Bakanı Hasan Saka ve TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1926)

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920'de başlayan ilk dönemi birbirinden zorlu askeri ve siyasi olaylarla geçmiştir. Vatan topraklarının savunulması temelinde, dünya görüşü ve beklentileri birbirinden çok farklı mebusların özverili ve bir o kadar da çekişmeli geçen 3 yılın sonunda Meclisin yenilenmesi kararı, 1 Nisan 1923'te Esat (İleri) Efendi ve 120 arkadaşının verdiği önergenin kabulü ile alınmıştır. Seçimler sonrasında II.Meclis 11 Ağustos 1923'te açılmıştır. 2 Ağustos 1927'ye kadar faaliyet gösterecek bu Meclis, barışı sağlayan, Cumhuriyeti ilan eden, Türk devrimlerinin başlıcalarını hayata geçirerek savaşın yaralarını sarmaya çalışan önemli bir dönem olmuştur.

II.TBMM döneminin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarının en önemli çalışma konularından birisi iktisadi konulardır. Bu nedenle de geçmişten gelen iktisadi sorunların çözümlenmesi ve yeni bir devleti inşa etmenin zorluklarının bilincinde olan Mecliste kurulan hükümetler içerisinde İktisat Vekâleti her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. İktisadi konulardaki bilgi ve deneyimi ile I.Meclis'te de bakanlık görevinde bulunan Hasan Saka, yeni dönemde de II.TBMM'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İktisat Bakanı olarak yer almıştır. Trabzon milletvekili olarak uzun soluklu devam eden siyasi hayatında birçok kez bakanlık görevinde bulunan Saka, 1947-1949 arasında Başbakan olarak da görev yapmıştır.

Çalışmanın içeriğini, Hasan Saka'nın II. TBMM'de Fethi (Okyar) Bey kabinesinin V. İcra Vekilleri Heyeti'nde Mahmut Esat Bey'in istifasından sonra İktisat Vekilliğine getirilmesinden, İsmet İnönü Hükümetlerinde devam eden İktisat Vekilliği dönemindeki faaliyetleri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Saka, İktisat, II. TBMM, Parlamento

The First Economy Minister of Republic of Turkey Hasan Saka and His Activities in TBMM (1923-1926)

Abstract

Successfully performing the National Struggle Period I founded the Republic of Turkey, Turkey's Grand National Assembly has passed stringent military and political examination from each of the first period, beginning on 23 April 1920. On the basis of the defense of the homeland, the decision to renew the Assembly was taken on April 1, 1923, with the acceptance of the motion of Esat (İleri) Efendi and 120 of his friends, after 3 years of selfless and controversial, with very different world views and expectations. After the elections, the Second Assembly was opened on 11 August 1923. This Assembly, which will operate until August 2, 1927, was an important period that ensured peace, declared the Republic and tried to heal the wounds of the war by implementing the main Turkish revolutions.

II.TBMM period of economic issues and the Republic of Turkey are one of the most important subjects of study in the first year. For this reason, the Ministry of Economics has always had an important place among the governments established in the Parliament, which is aware of the difficulties of resolving the economic problems of the past and building a new state. With knowledge and experience in economic matters in I.Parliament located in the ministry Hasan Saka, in the new era II.TBMM's been involved in, and the Republic of Turkey's first Minister of Economics. Saka, who served as a minister for many times in his long-term political life as a Trabzon deputy, also served as Prime Minister between 1947-1949.

The content of this study is based on the fact that Hasan Saka was appointed to the Deputy of Economics after Mahmut Esat Bey's resignation in the Deputy Executive Committee of the Cabinet of Fethi (Okyar) Bey at the Second TBMM and that he was the Deputy of Economy in the Governments under the chairmanship of İsmet İnönü constitute the activities.

Keywords: Hasan Saka, Economic, II. TBMM, Parliament

1. Giriş

30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri adına İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ağır şartları Dünya Savaşı'nın galiplerine Osmanlı topraklarını kolaylıkla işgal etme fırsatını yaratmıştır. 14 Ekim'de imzalanması gereken bu mütarekeyi İngilizler, Musul ve Halep'i işgal etmek ve İstanbul'da kendi durumlarını güçlendirmek istedikleri için iki hafta geciktirmişlerdir¹. Mütarekenin hemen ardından da 15 Kasım 1918'de İngiltere'nin Musul'a girişiyle başlayan işgal dalgası kısa bir sürede Anadolu'nun birçok noktasına yayılmıştır.

İşgallere karşı Anadolu halkının başlattığı bölgesel direniş hareketleri, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Anadolu'ya geçmesi sonrasında örgütlü bir harekete dönüşmüştür. Yerel kongreleri takiben Sivas'taki ulusal kongre sonrasında Heyet-i Temsiliye, Anadolu'daki harekete karşı düşmanca tavırlar sergileyen İstanbul'daki Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne sert bir uyarı niteliğindeki bir telgrafı 12 Eylül 1919'da Sadrazama iletilmek üzere göndermiştir². Mustafa Kemal Paşa'nın bu girişimdeki amacı, Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne bir an önce seçim kararı aldirabilmek için baskı yapmaktır³.

Sadrazama gönderilen bu telgraftan sonra Heyet-i Temsiliye, İstanbul'daki bütün devlet temsilciliklerine de bir muhtıra göndermiştir. Burada, "Hükümetin Kanun-ı Esasi'yi çiğnediği ve ulusal birlik akımına karşı Müslümanları birbirine kırdırmak için, ilişkilerin kesildiği, yoksa asayişin bozulacağı"na dikkat çekilmektedir. Ayrıca, barışın ancak halka dayanan bir hükümetle sağlanabileceği, bunu yapmanın İtilaf Devletleri'nin yüksek çıkarları gereği olduğu ve genel güvenliğin kongrece "suret-i kat'iyede tekeffül" edildiği bildirilmiştir⁴.

Heyet-i Temsiliye'nin bu adımıyla gücü sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalan Damat Ferit Paşa Hükümeti 23 gün sonra, 1 Ekim 1919'da istifa etmek zorunda kalmıştır. Yerine Anadolu'daki milli hareketle daha ılımlı ilişkiler kuracak olan Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Ali Rıza Paşa hükümeti, beklenildiği gibi Anadolu ile iletişim kurulması için kabineden bir bakan,

Salih Paşa'yı, görüşmeler için görevlendirmiştir. İki yönetimin temsilcileri 20-22 Ekim 1919'da Amasya'da bir araya gelmiş ve görüşmeler sonunda mebus seçimlerinin bir an önce yapılmasını kararlaştırmışlardır⁵.

Böylelikle seçim süreci başlamış ve Aralık 1919'daki genel seçimler sonucunda son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı olarak adlandırılacak olan Osmanlı parlamentosu 12 Ocak 1920'de, sağlık durumu bozuk olan Vahdettin'in yerine Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın hazır bulunduğu bir törenle İstanbul'da, seçilen 169 mebusun⁶ 72 mebusun katılımı⁷ ile açılarak çalışmalarına başlamıştır.

İki ayı biraz aşan kısa ömrüyle bu meclisin yaptığı en önemli icraat, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin de aldığı kararlara uygun olarak "Misak-ı Milli"yi bir beyanname ile ilan ve kabul etmesi olmuştur. Meclis'in 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda "Ahd-i Milli" olarak bütün mebuslara imzalatılan bu kararlarının basında yayınlanması ve yabancı parlamentolara bildirilmesine de 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda karar verilmiştir⁸.

Osmanlı Parlamentosu'nda ulusal bir bildirisinin kabul edilmesi ve İstanbul'daki İngiliz görevlilerinden gelen raporlar, İngiliz Hükümeti'ni Türk milliyetçilerine karşı daha sert tedbirler alınması konusunda hemen harekete geçirmiştir⁹. Başkent'in resmen işgalinden önce hükümet değişikliği sağlanarak 3 Mart'ta Ali Rıza Paşa kabinesi istifa ettirilmiş, yerine hükümeti kurma görevi Salih Paşa'ya verilmiş O'da 8 Mart'ta kabinesi kurmuştur¹⁰. Ardından İngilizlerin kontrolündeki müttefik askeri birlikleri 15 Mart gecesi İstanbul Limanı'nı abluka altına almış, 16 Mart sabahından itibaren de İtilaf Devletleri İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir¹¹.

18 Mart 1920'de, başkent'in işgalinden ancak iki gün sonra toplanabilen Meclis-i Mebusan'da, önce iki seçim tutanağının kabulü ve birkaç izin işlemi halledilmiştir. Ardından Sinop mebusu Rıza (Nur) Bey söz isteyip kürsüye çıkarak "Mevcut koşullar altında Meclis'in faaliyetlerini sürdürmesinin olanaksız hale geldiğini, bu görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir ortam yaratılincaya kadar Meclis Genel Kurul toplantılarının ertelenmesini isteyen" bir konuşma yapmıştır¹². Rıza

¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.11

² Sebahattin Selek, *Millî Mücadele*, c:I, Örgün Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1982, s.501

³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Ankara, ATAM Yayını, 1995, Hazırlayan Zeynep Korkmaz, s.98

⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, c:1, Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.561

⁵ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare, İletişim Yayınları*, 3. Baskı, İstanbul, 2014, s.42

⁶ Ahmet Demirel, *İlk Meclis'in Vekilleri, Millî Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayıncılık*, İstanbul, 2010, s.61

⁷ Mahmut Goloğlu, *1920 Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi, İletişim Yayıncılık*, İstanbul, 2014, s.54

⁸ Samet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.25 ; Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Senem Matbaası, Ankara, 1981, s.109

⁹ Sebahattin Selek, *age*, c:I, s.589

¹⁰ Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986, s.194

¹¹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997, s.39

¹² Rıza (Nur) Bey'in konuşması şöyledir: "Efendiler, mühim bir an-ı tarihi yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir musibete duçar olamamıştır. Payitaht-ı Osmani ve Dar'ülhilafet-i İslamiye bugün ecnebi devletlerin işgali müsellahu altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucib hiçbir hal mevcut değildir. Meclis-i Mebusan'ı Osmani tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan, Rauf, Vasıf, Faik ve Şeref Beyler ve

Bey'in konuşmasının ardından Bolu mebusu Hilmi Bey ve 16 arkadaşının imzalı önerge teklifi okutulmuş ve bu önerge oybirliğiyle kabul edilerek Meclis-i Mebusan'ın faaliyetleri belirsiz bir süre için ertelenmiştir¹³.

Başkent'in işgali üzerine hemen harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bir "Kurucu Meclis" in toplanması gerekliliğini açıkça belirten bir genelge yayınlamıştır.¹⁴ Genelgede, illerde ivedilikle seçimlerin yapılarak seçilen mebusların derhal Ankara'ya gelmesi istenmektedir. Ayrıca İstanbul Meclis-i Mebusan üyelerinden Ankara'ya gelebilecek olanlarının da yeni meclise mebus olarak katılabilecekleri de belirtilmiştir¹⁵.

10 Nisan 1920'den itibaren birçok mebus Ankara'da toplanmaya başlamıştır. Büyük Millet Meclisi için 66 seçim çevresinden 349 mebus seçilmiş olup İstanbul'dan (Malta'dan gelenler dâhil) gelen 88 mebus ile sayı sonraki yıllarda 437'ye ulaşmıştır. 34 mebus Meclis'e katılmadan istifa ettiğinden Birinci Dönem'in toplam mebus sayısı 403 olmuştur¹⁶. Bu sayılara rağmen Meclis'in 23 Nisan'daki açılışına ancak 115 mebus katılabilemiştir¹⁷.

23 Nisan 1920 Cuma günü öğleden sonra Büyük Millet Meclisi, tarihi ilk oturumunu gerçekleştirmiştir. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 28 Nisan 1336 tarihli nüshasında bu tarihi gün şöyle anlatılmaktadır:

"Bir ay zarfında ve fevkalade bir surette icra kılman intihabat neticesinde teayyün eden mebuslar peyderpey Ankara'da toplanıyorlar, işgal ve esaret altına geçen ve dehşetli bir tazyik altına alınan İstanbul'dan kaçabilen diğer mebuslar dahi yine Ankara'da onlara iltihak ediyorlardı.

Nihayet Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan Cuma günü küşade dilemsi karargir olarak o gün mebusanı kiram ile beraber küçük büyük bilimüm ve eşrafi ahali-i memleket Hacı Bayramı Veli Camii Şerifinde toplanmaya müsaraat bir cemaati kübra ile Cuma namazının edasından sonra önde lihye-i saadet (sakalı şerif) ve sancak-ı şerifi hamil bir heyet-i ulema ve meşayih, tekbir ve tehliller ile Kulübü mü'minine ruhani feyizler saçtıkları halde alay ile

Numan Efendi, Meclis-i Mebusandan kuvve-i işgaliye tarafından cebren alınıp tevkif edildi. Bu hal, hukuk-i esasiye ve hukuk-ı Düvel'e tamamıyla muhaliftir. Bila kayd-ı şart istiklal-i vicdan ve efkara malik olmayan bir Meclis-i Mebusanın serbestçe ittihat-ı karar eylemesi mümkün olmayacağından milletvekillerinin masuniyetine karşı ika edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun, bütün cihan heyet-i teşriyesinin ve bilhassa bil-cümle parlamentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi vakayii tarihiyyeye defaat ile sahne olmuş olan Fransız ve İtalya Parlamentosunun sem-i ittilama vasil olmasını temenni ederiz. Bugün deruhte ettiğimiz vazife-i milliyeyi ifaya ancak bu derecede kadiriz. İşte bu esbaba binaen verdiğimiz bir takrir ile bir teklifte bulunuyoruz. Bu takririmizi milli bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz. "Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), c:1, 24. İçtima, 18 Mart 1336, s.496

¹³ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c:1, 24. İçtima, 18 Mart 1336, s.496 ; Dr.Rıza Nur-Grace Ellison, *İlk Meclisin Perde Arkası*(1920-

Büyük Millet Meclisi dairesine muvasalat olunmuştur.

Meclis-i Alimin kapısında beliğ bir dua ile kurbanlar zebhini müteakip herkes içeriye dahil olmuş ve lihye-i saadet ile sancak-ı şerif kemali ihtiram ile kürsi-i riyaset üzerine vaz olunarak zaten cami-i şerifte başlamış olan hatmi Kur'an ile Buhar-ı Şerif kıraatinin son kısımları teyemmünen orada ikmal edilmiş ve bunu da hal ve zamanın muktezasına tamamen mutabik bir duayı müteakip Reis-i sin(en yaşlı üye) Sinop mebusu Şerif Bey riyaset mevkiine çıkmasıyla Büyük Millet Meclisi açılmıştır."¹⁸

Meclisin en yaşlı üyesi olarak Sinop mebusu Şerif Bey, Muvakkat Reisliğe/Geçici Başkanlığa, Bursa mebusu avukat Muhittin Baha ve Kütahya mebusu öğretmen Cevdet İzralı Beyler de kâtipliklere¹⁹ seçildikten sonra Şerif Bey kürsüye çıkarak, açış konuşmasını yapmıştır. Konuşmasında İstanbul'un "geçici" kaydıyla işgal edilerek Hilafet ve Hükümet merkezinin siyasi gücünün yok edilmesi üzerine "Tam istiklal ve müstakil bir devlet" arzusundaki bir milletin bu oldu-bittiye boyun eğmeyerek kendi mukadderatını eline almak için bu meclisin meydana getirildiğini bütün cihana ilan ederek Büyük Millet Meclisini açmıştır²⁰.

Şerif Bey'in ardından Ankara mebusu olarak kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa ise; "Yüce Meclisimiz, bilindiği gibi olağanüstü yetkileri haiz olarak yeniden seçilen milletvekilleri ile saldırıya uğrayan Başkent'ten canını kurtararak buraya gelen milletvekillerinden oluşmaktadır. Bu milletvekilleri ile bir Yüce Meclis oluşturulması ancak yeni bir seçim usulü ile seçilen milletvekilleri ile kabil olabilmektedir. Şu anda Meclisimiz toplanmıştır. Yeni seçimlerle evvelce seçilenlerin eşit yetkide görev yapacağı kuşkusuzdur" diyerek seçim tutanaklarının incelenmesi için bir komisyon teşkil edilmesini önermiştir²¹.

Geçici Başkanlık Divanı için yapılan oylamada geçici kâtipler ve seçim tutanaklarının incelenmesi için 15'er kişiden oluşan iki komisyon seçildikten sonra açılış oturumuna ara verilmiştir²². Ertesi gün, 24 Nisan'da,

1923), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007, s.15

¹⁴ Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 41.

¹⁵ Sebhattin Selek, *a.g.e.*, c:II, s.691

¹⁶ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem(1919-1923)*, c:I, TBMM Vakfı Yayınları No:1, Ankara, 1994, s.39 ; Ahmet Demirel, *a.g.e.*, s.79

¹⁷ Özer Ozankaya, *Cumhuriyet Çınarı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.266

¹⁸ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1923) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920)*, TBMM Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 1988 s.32

¹⁹ Enver Behnan Şapolyo, *Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi*, Ülkemiz Yayınları, Ankara, 1969, s.25

²⁰ Samet Ağaoglu, *a.g.e.*, s.45

²¹ Fahri Çoker, *a.g.e.*, c:I, s.42

²² Rıdvan Akın, *a.g.e.*, s.51

Meclisin ikinci oturumunda Mustafa Kemal Paşa, oy çokluğuyla Meclis Başkanlığına seçildikten sonra Başkanlık Divanı'nın diğer üyelerinin seçimi yapıldıktan sonra Meclis çalışmalarına başlamıştır²³.

Olağanüstü şartlar altında kurulan ve çok zorlu bir mücadele dönemi geçiren bu tarihi Birinci Meclis, Mudanya Mütarekesi ile tamamlanan askeri hareket sonrasında Lozan Barış Görüşmeleri sürecinde yenilenme kararını almıştır. Kararda, 29 Mart 1923'de muhalif Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in kayboluşunun, Mecliste resmen tescil edildiği ve muhalefetin hükümeti eleştiri yağmuruna tuttuğu bu oturumdan sonra 31 Mart 1923'de İcra Vekilleri Heyeti'nin Rauf (Orbay)Bey'in evinde yaptığı özel toplantıda seçimlerin yenilenmesi kararını da görüşmüşlerdir²⁴. Ertesi gün, 1 Nisan 1923'de Aydın mebusu Esat (İleri) Efendi ve 120 Birinci Grup mebusu tarafından imzalanan seçim önergesi TBMM Başkanlığı'na verilmiştir. Önergede, memleketin savunması için toplanan TBMM'nin, bu görevi övgüye değer bir biçimde, onurla yerine getirdiği belirtilerek, memleketin artık sulha kavuşturulması ve ekonomik ilerlemeyi sağlamak gibi iki önemli ve ulvi sorunu bulunduğu vurgulanarak, üç yıldan beri değişen ve gelişen düşüncelerin ışığında oluşan kamuoyunu yansıtacak seçimlerle Meclisin yenilenmesi istenmiştir²⁵.

Önerge, Meclis'teki Birinci Grup tarafından olumlu karşılanmış, İkinci Grup'tan da herhangi bir tepki ve direniş görmemiştir. Aksine kendilerinin seçimden kaçmadıkları görüntüsünü vermeye çalışmışlardır. Sonuçta, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Madde-i Müzeyyesinin İlgasına ve Tecdid-i İntihabata Dair 369 sayılı" TBMM kararı oybirliği ile kabul edilmiştir²⁶. Kararın alınmasından sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa Meclis kürsüsüne çıkarak bir teşekkür konuşması yapmıştır²⁷.

Seçim kararının alınmasından bir gün sonra, 3 Nisan 1923 tarihli birleşimde 320 sayılı "İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkatının Bazı Mevaddını Muaddil Kanun" kabul edilmiştir. Bu kanuna göre 20.000 erkek nüfusuna 1 milletvekili seçilecektir. Kanun değişikliğinin ardından 16 Nisan 1923'te Meclis çalışmalarına son vermiştir²⁸.

Seçim kararının alınmasından bir hafta sonra da 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla Meclisteki

Birinci Grubun seçimden sonra Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan 9 Umde Bildirisini yayınlamıştır²⁹.

Meclisin dağılmasından sonra, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında, bazı mebuslarla, Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir seçim bürosu kurulmuştur. Gazi Paşa, bu kurulla birlikte, seçimden sonra Halk Fırkası'na dönüştürülecek olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aday listelerinin oluşturulması çalışmalarına başlamıştır. Fırkanın aday listeleri oluşturulurken seçim bölgelerinin çoğunda, seçilecek milletvekili sayısı kadar aday gösterilmiş ve bu kişilerin tümünün milletvekili olması sağlanmıştır. 1923 seçimi Halk Fırkası adaylarının kesin zaferiyle sonuçlanırken, sadece Gümüşhane'de Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey, Eskişehir'de de Emin (Sazak) Bey Halk Fırkası adaylarını geride bırakarak, bağımsız olarak seçilmeyi başarmıştır³⁰.

2. I. TBMM'DE İKTİSAT VEKÂLETİ'NİN KURULUŞU

1920 yılında olağanüstü şartlar ve zorluklar altında Büyük Millet Meclisi açılırken bazı çevrelerce, Trablusgarp ve ardından Balkan Savaşları ile başlayan ve Cihan Harbiyle devam eden savaşlar silsilesinin 1918 yılında sona ermesinin ardından, yeni bir askeri mücadeleye başlanılmasının ülkenin mevcut ekonomik kaynakları ve savaşların getirdiği nüfus kaybı sonucunda yeni bir mücadeleyi kaldıramayacağı dile getirilmiştir. Devralınan kötü ekonomik miras ve işgaller nedeniyle daralan alanlardaki sınırlı mali kaynaklarla milli mücadelenin sürdürülmesi zorunlu olmuştur. Anadolu'da elde kalan kaynaklardan en iyi şekilde fayda sağlamak için birtakım tedbirlerin alınabilmesi için 2 Mayıs 1920'de 3 sayılı "TBMM ve İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun"³¹ ile bir Bakanlar Kurulu kurulması kabul edilmiş, ertesi günde 11 kişiden oluşan ilk kabinenin seçimi gerçekleştirilmiştir³².

Bu 11 bakanlıktan birisi de Ticaret, Sanayi, Ziraat, Orman ve Maadin konularını da içine alan İktisat Vekâleti'dir. İlk İktisat Vekili olarak da Yusuf Kemal (Tengirşek-Kastamonu) Bey seçilmiştir³³. Hükümet programında³⁴ mali ve ekonomik meseleler üzerinde durulacağı belirtilmesine rağmen ülkenin topyekûn bir mücadele içerisinde bulunması nedeniyle TBMM

²³ Dr.Rıza Nur-Grace Ellison, *a.g.e.*, s.25

²⁴ Rıdvan Akın, *a.g.e.*, s.30-31

²⁵ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II.Dönem 1923-1927*, c:1, TBMM Vakfı Yayınları No:1, Ankara, 1995, s.3

²⁶ Rıdvan Akın, *a.g.e.*, s.399

²⁷ Kazım Öztürk, *a.g.e.*, c:1, s.34

²⁸ *Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, No:3685, Ankara, 2011, s.IX

²⁹ <https://www.dhp.org.tr/haberler/chp-tarihi>, 13.02.2021

³⁰ Ahmet Demirel, *Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2018, s. 35

³¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, Devre:1, İçtima:9, c:1, 2 Mayıs 1336, 9 İçtima, s.184-185

³² *TBMMZC*, Devre:1, c:1, İçtima:10, 3 Mayıs 1336, 10 İçtima,

s.196-197

³³ Cem Doğru, "Millî Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâleti'nin Kurulması (1920-1922)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 9, sayı.3, İzmir, 2007, s.272.

³⁴ "Siyaset-i maliyemizde dahi hedefimiz, mücadehat-ı milliyemizde memleketin iktisadiyatını halkın refah ve saadetine mülayim, düşmanlarımızın tesmimat ve tecavüzatına karşı mukavim kılmaktır. Dostluğunu fiilen ispat edecek devletlerin menafi iktisadiyesi memleketimizin menafi esasiyesiyle telif ederek kabule hazırız." Bakınız: Neşe Erdilek, "Hükümetler ve Programları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c:IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.968-969:

Hükümetleri'nin bu dönemdeki başlıca amacı yurdu işgalden kurtarmaktır. Savaş döneminin şartları gereğince Milli Mücadele döneminin hükümetleri üretim ve ticarete yatırım yapacak şartlara sahip değildir. Bununla birlikte TBMM'nin I.Dönemi'nde kabul ettiği 338 kanundan 86'ı bütçe ve 55'i gelir arttırıcı kanunlar³⁵ olması, elindeki kısıtlı olanaklara rağmen bir şeyler yapabileme arzu ve azminde olduğunun net bir göstergesidir.

Burada dikkati çeken unsur, İktisat Vekâleti'nin ticaret, sanayi, ziraat, orman, veteriner ve maden işlerini üstlenmiş olmasıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında İktisat Vekâlet'inin bünyesinde bu ekonomik faaliyetlerin hepsinin toplanmasının en önemli nedeni, bu alanlar arasındaki uyum ve iş birliğini sağlamak ve aciliyet gerektiren konularda hızlı kararlar alınıp bir an önce uygulamaya sokulmak istenmesidir.

I.TBMM döneminde Yusuf Kemal Bey'den sonra vekâlette görev yapan mebuslar arasında Hasan (Saka) Bey'de (11 Mayıs-12 Temmuz 1922 arasında) bulunmaktadır³⁶. Hasan Bey, II. TBMM döneminde de Fethi (Okyar) Bey'in kurduğu V. İcra Vekilleri Heyeti'nde (14 Ağustos-27 Ekim 1923) Mahmut Esat Bey'den sonra ikinci kez İktisat Vekili olmuştur. 29 Ekim'de Cumhuriyetin ilanı ertesinde kurulan ilk kabinede de bu görevi devam etmiştir³⁷

3. HASAN SAKA'NIN HAYATINA KISA BİR BAKIŞ

Hasan Hüsnü Saka, 1885 (H1301) tarihinde Trabzon'da doğmuştur (Bakınız EK-1)³⁸. Soyadını bir Türk boyundan alan Saka'lar geniş bir sülale olarak bilinmektedir. Annesi Emine Hanım babası ise Sürmene eşrafından Sakazade Hafız Yunus Efendi'dir³⁹. Kardeşleri ise Kaniye ve Kemal'dir. Hasan Saka iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğinden Sami ve Zeki isimlerinde iki oğlu bulunmaktadır. Eşinin vefatının ardından Ankaralı bir ailenin kızı olan Melahat Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Can adında bir oğlu olmuştur⁴⁰.

Siyasetle uğraşmasının yanı sıra bir bilim insanı olan Hasan Saka, ilköğretimini Trabzon İbtidai Mektebi'nde, orta öğretimini Trabzon Rüştüyesi'nde tamamladıktan sonra 1905'de derece ile Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'ye girmiş ve Temmuz 1908'de bu okuldan mezun olmuştur.

Aynı yıl Divan-ı Muhasebat'a (Sayıştay) girerek memuriyet görevine başlamıştır. 1909'da İttihat ve Terakki yönetiminin Avrupa'ya gönderdiği ilk öğrenci kafilesine katılmaya hak kazanarak Maarif Nezareti tarafından Yüksek Lisans eğitimi için Paris'e *Ecole Libre des Sciences Politiques/Siyasi İlimler Okulu*'na gitmiştir. 1912'de yurda dönerek Divan-ı Muhasebat'taki görevine devam etmiştir. Nisan 1915'te Maliye Vekaleti, Gelirler Genel Müdürlüğü'nde Kazanç Vergisi Temyiz Komisyonu'nda görev yapmıştır. Ekim 1915'te Mekteb-i Hukuk'da Umumi İktisat Öğretmenliği görevine başlamıştır. Ekim 1916'da Eskişehir Sancağı Bölge İktisat Müdürü olmuştur. 4 Eylül 1918'de Mekteb-i Mülkiye'de İktisat derslerinde hocalık yapmıştır.⁴¹

Siyasi hayata adımı 12 Ocak 1920'de toplanan son Meclis-i Mebusan'da atan Hasan Saka, Trabzon mebusu olarak Osmanlı Parlamentosuna girmiştir. Meclis'te Felah-ı Vatan Grubu içinde yer alarak Misak-ı Milli'nin yayınlanmasında katkısı bulunmuştur. Kısa ömürlü olan bu Meclis, 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali sonrasında çalışmalarını durdurunca Hasan Bey'de Ankara'ya giden mebuslar arasında yer almıştır.

I.TBMM'ye 28 Ocak 1921'de Trabzon mebusu olarak giren Hasan Saka'nın parlamento hayatı uzun soluklu olarak 1954'e kadar devam etmiştir⁴². Meclis'e girer girmez mali konulardaki tecrübesi ve bilgisi nedeniyle Bütçe Komisyonu'nda görevlendirilmiştir. 5 Mart 1921'de, bu komisyonun sözcülüğüne seçilmiş ve 19 Mayıs 1921'de de Maliye Vekili olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu döneminde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için büyük gayretler göstermesine rağmen zaman zaman ağır eleştirilere de maruz kalmıştır. 22 Nisan 1922'de Maliye Vekilliğinden istifa ederek ayrılmasına rağmen kısa bir süre sonra 11 Mayıs 1922'de bu kez İktisat Vekilliği'ne seçilmiştir. 29 Ağustos 1922'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yapılacak Ticaret Sözleşmesi için kurulan komisyonun başkanlığına getirilmiş, hemen ardından da Lozan Barış Konferansına gidecek Türk Heyeti'ne 3 Kasım 1922'de üye seçilerek, görevinin sonuna kadar izinli sayılması kararlaştırılmıştır. Lozan Görüşmelerinde Baş Delege İsmet Bey'in iki yardımcısından biri olan Hasan Bey, Mali komisyonlarda görev almıştır. Görüşmeler devam ederken, bir ara yurda dönen Hasan Saka, Meclisin 1 Ocak 1923 günkü oturumunda Konferanstaki son durum

³⁵ Fahri Çoker, *a.g.e.*, c:1, s.617

³⁶ 1920-1923 I.TBMM'de görev yapan diğer iktisat bakanları ise Celal (Bayar)Bey(30 Mart 1921-14 Ocak 1922), Sırn (Day)Bey (14 Ocak-11 Mayıs 1922), Mahmut Esat (Bozkurt) Beydir(12 Temmuz-24 Eylül 1923)

https://ipfs.io/ipfs/QmOP99yW82xNKPxXLroxi1rMYMGF6Gwjj2o4svsdmGh7S/out/A/T/C3%BCrkiye_ekonomi_bakanlar%C4%B1_listesi.html, 31.12.2020

³⁷ TBMMZC, Devre: 2, c.1, 25.9.1339, İçtima 25, s. 242.

³⁸ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBA_TALAR/TBMM/d02/HT_413_1_2.pdf, 23.12.2020, Bkz.Ek.1

³⁹ Veysel Usta, "Cumhuriyet Türkiye'sinin Örnek Bir Devlet Adamı: Hasan Hüsnü Saka", *Hasan Saka'ya Armağan*, Yay. Haz. Rahmi Kumaş-Yasemin Doğanay, Birleşmiş Milletler Türk

Derneği Yayınları: 23, Ankara, 1998, s. 143

⁴⁰ Fatih Öztürk, *Hasan Saka (1885-1860)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s. 1

⁴¹ Fahri Çoker, *a.g.e.*, c.3, s. 931; Cemal Gürlek, "Örnek Olmak", *Hasan Saka'ya Armağan*, Yay. Haz. Rahmi Kumaş-Yasemin Doğanay, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Ankara, 1998, s. 111.

⁴² Saka'nın ilk Meclis'e girmesi şöyle olmuştur: TBMM'nin I. döneminde Trabzon mebusu olan Ahmet Faik Bey'in Yargıtay üyeliğini tercih ederek Mebusluktan istifası sonrası boşalan vekillığe 28 Ocak 1921'de seçilmiş ve bu tarihte meclise katılmıştı; Fahri Çoker, *a.g.e.*, c.3, s. 932

ve gelişmeler hakkında Meclis'e izahatta bulunarak tekrar Lozan'a dönen Saka, Barış Antlaşmasının 24 Temmuz 1923'de imzalanması sonrasında diğer delegelerle birlikte 10 Ağustos 1923'te Türkiye'ye dönmüştür⁴³.

TBMM'nin II.Dönem seçimlerinde tekrar Trabzon'dan milletvekili seçilmiştir. Meclisin 23 Ağustos 1923 tarihli Birleşiminde Lozan Konferansı'ndaki hizmetlerinden dolayı kendisine teşekkür edilmesine karar verilmiştir. 24 Eylül 1923'te istifa eden Mahmut Esat Bey(Bozkurt)'in yerine İktisat Vekilliğine atanmıştır. 30 Ekim 1923'de kurulan İsmet Paşa'nın başkanlığındaki ilk Cumhuriyet kabinesinde yerini koruyan Hasan Saka, 6 Mart 1924'de İkinci İsmet Paşa Kabinesinde Ticaret Vekilliğine atanmıştır. 21 Kasım 1924'te Hükümetin istifasıyla bu görevi de son bulmuştur. 3 Mart 1925'teki III. İsmet Paşa Kabinesinde bu kez Maliye Vekilliğine getirilen Hasan Saka, 13 Temmuz 1926'da görevinden istifa ile ayrılincaya kadar bakanlık görevini sürdürmüştür. 1 Kasım 1926'da II. Dönemin IV. toplantı yılının başında yapılan Başkanlık Divanı seçiminde TBMM Başkanvekilliğine seçilmiş, bu görevini her toplantı yılı başında seçilmek suretiyle III. ve IV. Dönemlerde de korumuştur. V.Dönem'de yeniden Trabzon milletvekili seçilmesiyle 1 Mart 1935'teki ilk toplantıda yeniden TBMM Başkanvekili olmuş, ancak 1 Kasım 1935'de bu görevden ayrılmıştır. 24 Ekim 1936'da İstanbul'dan Ankara'ya nakledilen Siyasal Bilgiler Okulu'nda Umumî İktisat Profesörlüğü görevini üstlenmiştir⁴⁴.

VI., VII., VIII. ve IX. dönemlerde de Trabzon'dan milletvekili seçilerek yasama görevini 1954 seçimlerine kadar sürdürmüştür. Saka, en uzun süre milletvekilliği yapan sayılı siyasetçilerden birisidir⁴⁵. Bu arada Hükümetin, Profesörlük ile milletvekilliğinin birlikte yürütülemeyeceği hakkında aldığı karar üzerine 30 Eylül 1941'de üniversitedeki Profesörlük görevinden çekilmiştir. 9 Mart 1943'te kurulan II. Şükrü Saraçoğlu Kabinesinde istifa eden Numan Menemencioğlu yerine 13 Eylül 1944'te Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Bu sıfatla 25 Nisan - 26 Haziran 1945'te San Francisco'da toplanan ve 50 ülkenin Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalamasıyla sona eren Konferansta Delegasyon Başkanı olarak Türkiye'yi temsil etmiştir. 21 Temmuz 1946 seçimleri sonrasında kurulan Recep Peker Kabinesinde Dışişleri Bakanlığı görevini sürdürmüş olmakla birlikte 9 Eylül 1947'de Kabinenin istifasıyla görevi sona ermiştir. Ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 10 Eylül 1947'de Başbakanlığa atanan Hasan Saka, çok partili yaşama girilen bu dönemde, demokrasinin yerleşmesi ve partiler arası ilişkilerin düzeltilmesi için büyük gayret göstermiştir. Ancak Başbakanlığı döneminde muhalefetin yanı sıra kendi partisince de eleştirilere

uğraması üzerine 9 Ocak 1949'da Başbakanlıktan çekilmiştir. Mecliste CHP Grup Başkanı olarak çalışmalarını sürdüren Hasan Saka, 1954 seçimleriyle politikadan çekilmiştir. 29 Temmuz 1960'ta İstanbul'da vefat eden Saka, Zincirlikuyu Asri Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.⁴⁶

4. HASAN SAKA'NIN II. TBMM'DE İKTİSAT VE TİCARET BAKANLIĞI DÖNEMİ FAALİYETLERİ

11 Ağustos 1923'de açılan TBMM'nin II. Dönemi'nde, 561 oy alarak ikinci kez Trabzon mebusu olarak yer alan Hasan (Saka) Bey'in seçim mazbatası 19 Ağustos 1923'de onaylanmıştır (Bakınız EK-1)⁴⁷. 30 Ekim 1923'de İsmet Paşa'nın başkanlığında kurulan ilk Cumhuriyet kabinesinde İktisat Bakanı olarak görevlendirilen Hasan Saka, 6 Mart 1924'deki İkinci İsmet Paşa Kabinesinde Ticaret Vekilliğine atanmıştır.

Hasan Bey'in İktisat Vekilliği dönemi, Cumhuriyetin ilk yıllarının önemli konularında alınan kararlar ve uygulamalarla geçmiştir. Bu süreçte iktisadi konularda yapılan uygulamaları açıklamak ya da Vekâlete yöneltilen çeşitli soruların cevaplamak için Medis Genel Kurulu toplantılarında Meclis kürsüsünde 36 konuşması bulunmaktadır (Bakınız EK-2).

Hasan Bey'in bakan olarak Meclis Genel Kurulu'ndaki ilk konuşması 25 Eylül 1923 tarihli oturumda Vekâlete atanmasından dolayı yaptığı teşekkür konuşmasıdır. Bu konuşmasında İktisat Vekaleti ve ona bağlı müdürlüklerin önemine dikkat çekmiştir:

“...İktisat Vekâletine bendenizi intihab eden arkadaşlara ve bu teveccüh ve itimada arzı şükran eylerim, Harekâtım bu teveccüh ve itimada lâyük olmaktan ibaret olacaktır. İktisat Vekâleti malûm-u âlileri olduğu veçh üzerine aralarında pek sıkı irtibat ve münasebetleri olmayan mütaaddit müdiriyyet-i umumiyelerden müteşekkildir. Ziraat, Maden, Orman, Sanayi ve istatistik müdiriyyet-i umumiyeleri vardır. Bu şubelerin her biri birer ihtisas meselesidir. Sureti mahsusada ihtisasa ve malûmatı âliye ve fenniyyeye mütevakkıftır. Vekâletin elinde pek kıymetli birçok memur bulunmakla beraber bu şubelerin her biri, ki memleketimizin hayatı iktisadiyesinde birer şube teşkil eder; bunların zamanı hâzıra göre ıslahı muvafık görülmüş ise de kâfi miktarda erbabı ihtisasm maalesef mevcut olmadığını arz etmek isterim. Bu şubelerin her birine ait hususatta Heyeti Celilenin re'sen irae buyuracağı veçhelerden maada her şubenin ihtisası dairesinde verecekleri izahat ve ihzaratı ayrıca Heyeti Celileye takdim edeceğim. Bu hususta Heyeti Celilenizin de müzaheretini istirham eylerim.”⁴⁸

Tarım sektörünün geliştirilmesi için çiftçiye yardım yapılması kapsamında 17 Eylül 1923'de “Muhtacını zürraa tohumluk olarak aynen veya bedelen ikraz olunmak üzere Ziraat Bankasının Hazine-i Maliyedeki

⁴³ Fahri Çoker, a.g.e., c.3, s.933.

⁴⁴ Cemal Gürlek, a.g.m, s. 112

⁴⁵ Ahmet Demirel, *Tek Parti İktidarı*, s. 457.

⁴⁶ Fahri Çoker, a.g.e., c.3, s. 933

⁴⁷ Hasan(Saka)'nın Seçim mazbatası;

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/SM_413_1_2.pdf, 23.12.2020

⁴⁸ TBMMZC, Devre:2, c. 2, 25.9.1339, 25. İçtima, s.243

matlubatına mahsuben iki milyon lira itası hakkında kanun" çıkarılmıştır. Bu kanun gereğince çiftçiye verilen yardımın sekiz yüz bin lirası tohumluğa, yüz bin lirası da çift hayvanatına ve ziraat aletlerine tahsis edilmek üzere verilmiş olan toplam dokuz yüz bin lira encümen kararına göre kabul edilmiştir. Hasan Bey İktisat Vekili ve Maliye Vekâleti Vekili olarak atandıktan sonra çiftçilerin tohumlukla beraber çift hayvanatına ve ziraat aletlerine de ihtiyaç duyduklarının anlaşılması üzerine teklif edilen iki milyon liradan dört yüz bin lirasının hayvanat ve ziraat aletlerine tahsisi gerekli görülmüştür. Hasan Bey 10 Kasım 1923 tarihli Meclis oturumunda bahsi geçen kanunla ilgili görüşlerini açıklarken çiftçinin tarlasını sürerken ihtiyaç duyduğu çift hayvanlarının Doğu Anadolu'dan uygun fiyatlarla getirtileceği müjdesini de vermektedir;

"Bu para dolayısıyla evvelâşunu arz edeyim ki, dört yüz bin liranın alât-ı ziraiye' ve hayvanat için tefrik edilmesi encümende münakaşa edildi ve bendenizin verdiği izahat üzerine bu para tefrik edildi - ki doğrudur - çünkü muhtacı muavenet olan erbabı ziraat arasında bir kısmının ihtiyacı hayvan ve diğer kısmının ise vesaiti ziraiyedir. Bunu büsbütün hafzederek tohumluğa hasredersek o nevi ihtiyacı mutlak olarak kalır. Çünkü bankanın diğer nevi işleri görebilmek için ihtiyat parası yoktur ki, tohumluk ve hayvanat ihtiyacını ayrıca görebilsin. Şunu da arz edeyim ki, ayrılan paranın mühim bir kısmı alâtı ziraiye değil çift hayvanatına sarf edilecektir. Bu hususta bâzı arkadaşlarımız da mahalî ahvalini bildirdiklerinden dolayı tenevvür etmek için müracaat etmişlerdir. Vilâyat-ı Şarkiyeden çift hayvanı getireceğim Mevsiminde orada gayet ucuzdur. Bedeli nısıf nısfadır. İnşallah bunları getireceğim. Aynı zamanda bu hayvanların bünye, teşekkül, kuvvet itibarıyla Garbi - Anadolu'daki hayvanlara mühim bir rüçhanı vardır. Bu paranın mühim kısmı, belki yüzde sekseni hayvanata gidecektir..."⁴⁹

Kendi kendine yeten bir ülke hedefiyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde tarımın geliştirilmesi öncelikli hedeflerden birisidir. İktisat Vekâleti de bu hedefe ulaşılabilmesi için, 26 Kasım 1923'deki Meclis Genel Kurulu'ndaki Ziraat Bankası'nın Bütçe Kanunu görüşmelerinde tarım sektörünün geliştirilmesi için çiftçilere yönelik bir takım önlemler alınması gerekliliğine dikkat çekmiştir. Görüşmelerde, Ziraat Bankası aracılığıyla Ziraat Mektepleri açılması, Avrupa'ya bankacılık işlemlerinin öğrenilmesi için memurlar gönderilmesi, Çiftçilere tarım kredileri konusunda kolaylık sağlanabilmesi için Ziraat Bankası kanunlarının yeniden düzenlenmesi gibi değişiklikler tartışılmıştır. Bunlar, 17 Şubat-4 Mart 1923'de İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde çiftçi temsilcilerinin talepleri arasında bulunduğu İktisat Esaslarımız'da

da yer almıştır⁵⁰. Yapılmak istenilen bu düzenlemelerle, ekonomik kalkınmanın temelini tarım sektörünün desteklenmesinde gören ve "Çiftçi, köylünün efendisidir." diyen Gazi Mustafa Kemal'in liderliğindeki genç Türkiye Cumhuriyeti, İktisat Kongresi kararlarını ilk fırsatta, kısıtlı imkânlarına rağmen hayata geçirmeye kararlı olduğunu da göstermiş oluyordu.

Gazi'nin hedeflerine gönülden inanan ve destekleyen İktisat Vekili Hasan Bey de, Ziraat Bankası ile ilgili değişiklikler konusundaki görüşlerini 26 Kasım 1923 tarihli Meclis oturumunda şöyle açıklamaktadır;

"Bir tecrübe olmak üzere, acaba Ziraat Bankası, ziraat mekteplerini idare edebilir mi diye bir kanaat hâsıl olmuştu. Çünkü ziraat mektepleri, aynı zamanda tatbikat ile uğraşsın; eksin, biçsin, bâzı mahsulâtı ziraiyeyi meydana getirsin ve bunlardan hâsıl olan mahsulâtı satısın; nevama ziraat mektebi bir müessese şeklinde idare edilsin, denilmişti. Halbuki Muvazene-i Umumiyyeye dâhil -bütçelerde, mevcut tahsisat ile idare edilen mekteplerin bir teşebbüsü zirai şeklinde idaresine imkân yoktur. Üç kuruşluk ispanak satırsa Maliye Vekâleti, parayı mal sandığına yatırır. Tahsisat bir taraftan mahsulâta inkilâb eder, bir taraftan da para olur, olmaz. Maliyenin sandığına gider. Müessesenin sandığında kalıp da, onunla yeniden tohum almak, yeniden iş yapmak imkânı olmaz. Şu halde buna mahal kalmamı diye bu usul Muhasebe-i Umumiye Kanununun ziraat mekteplerinde istimal edilecek para üzerindeki masraflarda yaptığı tahdidatı kaldırmak fikriyle tecrübe olsun diye yalnız Ankara Ziraat Numune Mektebi, bir kanun ile Ziraat Bankasına raptedilmişti. Bunun ciheti tedrisiye ve talimiyesine ait masraf kemakân İktisat Vekâleti bütçesindedir. Bunun programını ve sairesini ve ilmî nıkatını, Ziraat Müdüriyeti Umumiyesi temin eder ve bütçesi, İktisat Vekâleti bütçesinde mevcut olan para ile idare olunur. Biz, bu parayı Ziraat Bankasına veririz. O da tahsisat bütçesi meyanına kaydeder."⁵¹

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi Hasan Bey, Ziraat Bankası bünyesinde faaliyet gösterecek Ziraat Mektepleri'nde yapılacak masrafların İktisat Vekâleti bütçesine ait olduğu için Vekâletin denetiminde bir uygulama olabileceğini ifade etmektedir.

5 Ocak 1924'de Ticaret-i Berriye Kanunu/Deniz Ticareti Kanunu'nun üçüncü maddesinde yer alan "İşbu kanunun icrasına Adliye ve İktisat vekilleri memurdur" ifadesine Diyarbakır Mebusu Lütfü Bey'in karşı çıkması üzerine cevap vermek için kürsüye çıkan Hasan (Saka) Bey, sözkonusu kanunun tatbikatıyla yakından alakadar olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir;

⁴⁹ TBMMZC, Devre:2, c. 3, 10.11.1339, 51. İctima, s. 339.

⁵⁰ İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923, İzmir Büyükşehir

Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2004, sayfa numarası yok.

⁵¹ TBMMZC, Devre:2, c.3, 26.11.1339, 58. İctima, s. 612.

“...Malûmuâliniz, kooperatif şirketleri sureti teşekkül itibariyle teftiş ve murakabe hususunda anonimi şirketlerine müşabih vaziyettedirler. Bu şirketlere karşı İktisat Vekâletinin vazaif-i mahsusası vardır. Kooperatif şirketleri hakkında yakında bir lâyiha-i kanuniye buraya gelecektir. Bu lâyiha, bizim mahsulü saiyimiz değildir. Öteden beri İstanbul’ca hazırlanmış mühim bir kanundur. Avrupa memalik-i mütemeddinesinin bilcümle kanunları tetkik edilerek kooperatif şirketlerinin bünyelerine, sureti teşekküllerine, vazaif ve suveri icraiyesine, teftiş ve murakabesine tasfiye ve halline mütaallik ahkâmı ihtiva eden uzun bir lâyiha-i kanuniye mevcuttur. Vekâlet onu Heyet-i Celilenize sevk edecektir. Binaenaleyh bu şirketleri esnayı teşekkülünde tetkik etmek ve bunları tescil etmek, gayelerini tesbit etmek ve sonra muamelâtını murakabe etmek, her sene hesaplarında kontrol ifa ederek, tetkik ve tahkik ederek hukukunu ve hukuku ferdiyyeyi temin etmek vekâlete ait vazaiftendir. Bu vazaifin ifası dolayısıyla bendeniz bu kanunun tatbiki ile yakından alâkadarım.”⁵²

Türk halıları, Avrupa’da yüzyıllardır Anadolu’nun tanınmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Ayrıca önemli bir ihraç ürünü olarak da Anadolu kadınının geçim kaynaklarından birisini teşkil etmektedir. Bu nedenle halıcılık hem bir sanat hem de bir gelir kaynağı olarak iktisadi kalkınmada büyük önem teşkil etmiştir. Ancak Yunanistan halılarına talebin artmasıyla başlayan rekabet sebebiyle Türk halıcılığının tehlike altına girdiği 15 Ocak 1924’de Saruhan Mebusu Edhem Bey tarafından Meclis gündemine getirilmiştir⁵³. Ethem Bey’in halıcılığın geleceğini sağlamak için ne gibi önlemler alındığını ve ne gibi teşebbüslerde bulunduğu dair sualine cevap vermek için söz alan İktisat Vekili Hasan Bey alınan tedbirleri ve yapılması gereken önlemleri ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Açıklamasında, halının temel maddesi olan iplik ve boya ithalinde gümrük vergisi kolaylığı sağlanacağı, kaliteli iplikler ve boya maddeleri getirtilerek maliyet fiyatına üreticiye verileceği söyleyen Bakan, halıcılığın eski önemini kaybetmesinin bir nedeni olarak Avrupa’ya satış ve tanıtım işiyle ilgilenen halı tüccarlarının ülkeden ayrılmasını göstermektedir:

“Yunanistan Halıcılığı henüz bir tehlike halinde olmamakla beraber şimdiden tedbir ittihazı zarurîdir. Sahibi sualin kaskam iplikleri hakkındaki mütalâası, tamamen varittir. Binaenaleyh bunların Gümrük Resminden istisnaları hakkında vekâletçe bir kanun derdesti bulunmaktadır. Bu kanunda bu nevi iplikler, ale’l-ıtlak serbest bırakılacak ise de bu serbesti icabı olarak elyevm kıymetlerine nazaran fazla Gümrük Resmine tabi bulunan

fena iplikler tercihan dâhil olacağından ve bu hal ise halıların metanetine nakısa iras edebilecek mahiyette bulunduğundan bu mahzuru defetmek üzere vekâlet marifetiyle sağlam iplik celbolunarak maliyet fiyatları üzerinden ashabı sanayie tevzii esbabı teemmül edilmektedir. Boyaların serbesti ithaline gelince: Esasen bunlardan alınan Gümrük Resmî kıymetlerine nazaran azamî yüzde altı buçuk kadar olduğundan ve iyi boyalarda bu nisbet yüzde bir ve yarım kadar tenezzül ettiğiinden Gümrük Resminin mâfuiyeti büyük bir tesir icra edememekle beraber boya alelümum komüsyoncu ve tüccar vasıtasıyla getirilmekte olduğuna nazaran halı âmillerine Gümrük mâfuiyeti vaz’edildiği halde bir istifadeleri muntazar değildir. Mamafih halı âmilleri gerek iplik ve gerek boya ve eczaları doğrudan doğruya celbettikleri takdirde Teşviki Sanayi Kanununun yedinci maddesinin beşinci fıkrasında muharrer ve derdesti tanzim olan liste mucibince Gümrük Resminden esasen muaf tutulmaları mukarrerdir. Bunların da kaskam iplikleri gibi toptan getirtilerek maliyet fiyatları ile halı âmillerine tevzii kezalik derpiş olunmuştur. ...Fihakika halıcılık Türkiye’de eski inkişafını kısmen zayi etmiştir. Bunun başlıca sebebi de muhtelif manatıkta boyacıların ve halı ressamların ve Avrupa ile temasta bulunan piyasaların tahavvülâtını ve müşterilerin zevk ve mizaçlarını takip ile ona göre siparişlerde bulunan halı tüccarlarının memleketimizden gitmiş olmaları ve henüz yerlerini tutacak kimselerin yetişmemiş olmasıdır. Bu noksanın az zamanda telâfi edilemeyeceği tabiidir. Mamafih bu sanatın eski inkişafını temin etmek için sarfı gayret edilmektedir...”⁵⁴

Zonguldak Mebusu Halil Bey’in, 16 Ocak 1924’de Ereğli havzası kömürlerinin nakliye ücretindeki farklılıkların sebebine dair sualini de İktisat Vekili Hasan Bey cevaplamıştır. Bakan, söz konusu kömürlerin nakliyatı temin hususunda hükümetin elinde sadece Türkiye Seyrisefain İdaresi⁵⁵(Türkiye Denizcilik İşletmesi)’ne ait vapurların bulunduğunu, ancak bu milli vapurlarında Yunanistan’dan memleketimize nakledilmekte olan muhacirin nakli ile meşgul olması sebebiyle Seyrisefain İdaresi’nin, Ereğli havzasının kömürlerini nakil hususunda vapur tahsil edemeyecek bir vaziyette bulunduğunu dile getirmiştir. Hasan Bey, Ereğli kömür havzasının ihtiyacını temin etmek için müstakil bir şirket vücuda getirmenin gerekliliğini ve

⁵² TBMMZC, Devre:2, c. 4, 5.1.1340, 79. İçtima, s. 690.

⁵³ TBMMZC, Devre:2, c. 5, 15.1.1340, 84. İçtima, s. 156

⁵⁴ TBMMZC, Devre:2, c. 5, 15.1.1340, 84. İçtima, ss.156-157.

⁵⁵ Türkiye’deki resmi denizyolları işletmeciliği 1845’te “Fevaid-i Osmaniye” adlı bir idarenin kurulmasıyla başladı. Bu isim

1870’te “İdare-i Aziziye”, 1878’de “İdare-i Mahsusa” olarak değişti. 1910’da bu idare kaldırıldı yerine “Osmanlı Seyrisefain İdaresi” kuruldu. Bu teşkilatın adı 1923’te “Türkiye Seyrisefain İdaresi”ne çevrildi. bkz. Metin Kopar, a.g.m., s. 470.

bunun için gerekli çalışmaların bakanlığı tarafından yürütüldüğünü belirtmiştir⁵⁶

Hasan Bey, Dersim/Tunceli mebusu Feridun Fikri Bey'in İktisat Vekâleti'nin amelenin/işçinin terfi işleri hakkında Vekâletin faaliyetlerinin neler olduğuna dair sorularını ise 2 Şubat 1924 tarihli Meclis Genel Kurulu Oturumunda yanıtlamıştır. Yaptığı açıklamada, amelenin ihtiyacına göre hak ve hürriyetlerini savunan bir *Mesai Kanunu* hazırlanıp Yüce Meclis'e sunulduğunu şöyle açıklamaktadır;

*"Amele hayatında tekâmül, bir usul ve bir kanundur. Bizde de amele hayatı tekemmül ettikçe biz de bunların tekâmülüne mütenazır olarak mevzuatı kanuniyemizi ileri götüreceğiz. Ahiren Heyeti Celilenize takdim edilmiş olan mesai kanunu ile ameleye, yani mesai bedeniyesi ile maişet temin eden sınıfa mahsus olmak üzere birçok esaslar nazarı itibara alınmış, kadın ve çocuklarla hâmile kadınların tabi olacakları şerait, iş mahallerinin hıfzı sıhhat ve emniyet hususâtı, çıraklık, sâyü amel mukabelesi, amele ihtiyaçlarının temini, mukavelei müşterek esasları, amele mesaisinin ahvali sıhhiye ve sairelerinin teftişi, amele mesai teşkilâtı ve hususâtı saireyi ihtiva eden mufassal bir mesai kanunu ahiren Heyeti Celilenize takdim edilmiştir. Ümid ediyoruz ki, bu kanun müzakere buyurulur, ihtiyacata göre Heyeti Celilenize tasvib edilen şekilde çıktıktan sonra amele hayatım ve iddialarını kanunen müdafaa edecek bir mercie malik olacaklardır."*⁵⁷

Trabzon mebusu Esad Bey'in, Rize'nin Boreçka kazasında yetiştirilen fındık, portakal, limon, mandalina ve çayların durumu hakkındaki sorusunu, 4 Şubat 1924'de cevaplandırılan Hasan Bey, bu kanuna ek bir madde konması gerektiğini ve İktisat Vekâleti'nin 1924 bütçesine iki yüz bin lira eklenerek bunun yapılabileceğini belirtmiştir⁵⁸

20 Ekim 1924'de Ticaret Vekili olarak, Ticaret Sicili Kanunu düzenlenmesi hakkında teklifte bulunan Hasan Bey, bu kanunun hükümetin ticari işlemlerini kayıt altına almak, kontrol edebilmek, küçük ticari müesseseleri, şirket halinde açılmış olan müesseseleri, ayrıca yabancı şirketleri kontrol edebilmek ve memleketin ticari durumu hakkında fikir sahibi olabilmek amacıyla gerekliliğini savunmuştur:

"...Şimdiye kadar böyle bir mecburiyet tahmil edilmemesinden dolayı muamelât-ı ticariyede birçok noksan işler olmuştur ve bunlar hakkında mevzok malumat edinilememesinden dolayı bilhassa ecnebi şirket ve müesseselerinin, sigorta şirketlerinin sicile tabi tutulmaması bittabi birçok zararları mucîp olmuştur. İşte bu gibi hallerin önünü almak için mecburî surette fakat mntika ticaret odalarına kendi

*taraflarından tertip edilen ve resen verilecek olan beyannamelerle vaziyetlerini tespit ettirip öğrenmektir ve lâyihaın istihdad ettiği gaye budur. Hulasa.; Muamelâtı Umumiyeyi tanzim etmek için gerek yerli gerek ecnebi birçok şirketler hakkında Devlet'in haiz olduğu hakkı murakabe ve teftiş vakit ve zamanıyla ve lâyık ile icra edebilmek için bu mecburiyeti kendilerine tahmil ediyoruz. Maruz şekilde buna lüzum görülmüş ve bu hususta sevk eden lâyiha, encümünde müzakere ve tetkik edilerek, tahilen kabul olunduktan sonra Heyeti Celilenize sevk edilmiştir. Lâyiha, mütalaasından da anlaşılacağı üzere, hakikaten memleketimizde bu yüzden mevcut olan bir boşluğa tekabül eden bir lâyihadır. Sürati intacını Heyeti Âliyeden rica ederim."*⁵⁹

Hasan Bey'in İktisat Vekilliği döneminin en önemli iktisadi adımı, hiç şüphesiz ki köylünün sırtında büyük bir kambur oluşturan *Aşar Vergisinin* kaldırılmasıdır. Devletin ekonomik gücünde önemli bir yer tutan (Bütçe gelirlerinin yaklaşık %25'i) bu verginin kaldırılması Bakanlar Kurulu'nun 19 Ekim 1924 tarihinde Meclise sunduğu *Aşar vergisinin* kaldırılmasına dair teklif, Kavanin-i Maliye, Muvazene-i Maliye ve daha sonra da Ziraat Komisyonlarından geçerek 10 Şubat 1925'te Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlamış ve 17 Şubat 1925 tarihinde kesinleşerek kabul edilmiştir⁶⁰.

Aşar vergisinin kaldırılması, Türk vergi sisteminde mali anlamda önemli bir boşluk oluşturmuştur. Çünkü bu vergi, devlet bütçe gelirlerinin yaklaşık ¼'ni karşılamaktaydı. Bu nedenle dönemin idarecileri ve maliyecileri bütçede meydana gelen açığı giderebilmek için yeni vergi kaynakları araştırmak zorunda kalmışlardır. Muvazene-i Umumiye Kanunu (Genel Bütçe Kanunu) görüşmelerinde İktisat Vekili Saka, aşar vergisi kaldırıldığı için yerine arazi vergisi alınması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca bu görüşmeler sırasında kibritle ve sigara kağıtlarının tekelleştirilmesi mevzusu da dile getirilerek gümrük vergisi ile bandrol vergisinin iade edilebilmesi için yüz bin lira ödenek istemiştir:

"...Malumu âliniz aşar ilga edildi. Bunun yerine başka mahiyette bir vergi ikame edildi. Malumu âliniz bu yeni verginin masrafıdır. Onun için ikinci maddenin unvanının (mahsulât-ı araziye vergisi cibayet masrafı) şeklinde tebdilini istirham ediyorum. Çünkü aşar mülğadır. Mahsulâtı araziye vergisi cibayet masrafı oluyor. Sonra efendim; rûsumat bütçesine yüz bin lira zammı zarurîdir. Sebebini arz edeyim: Kibritle ve sigara kağıtlarının inhisarı meselesi vardır. Muayyen bir tarihe kadar sarfedilen kibritle sarfedilmiş ve mütebakisini sahibi çıkarmak isterse gümrük resmini, Bandrol resmini iade edeceğiz ve bu muamele başlamıştır. Halbuki, bunun iadesi için bütçemizde tahsisat

⁵⁶ TBMMZC, Devre:2, c. 5, 16.1.1340, 84. İctima, s. 135.

⁵⁷ TBMMZC, Devre:2, c. 5, 11.2.1340, 99. İctima, s. 698.

⁵⁸ TBMMZC, Devre:2, c.5, 4.2.1340, 95.İctima s.585

⁵⁹ TBMMZC, Devre:2, c.9, 20.10.1340, 46. İctima, s. 29.

⁶⁰ Kazım Öztürk, a.g.e, c:1, s.586, 597

yoktur. Sigara kâğıdı inhisarı da vardır. Onun halli ile meşgulüz. Heyeti Celilenin malumatı vardır. İhtimal ki bir miktar sigara kâğıdı da ihraç edilecektir. Bunların da gümrük resminin iadesi vaziyetinde kalacağız. Onun için rüsumat bütçesinin 109. (A) faslı ihdas edilmiştir. Bu fasla konan para, alınan veyahut iadesi lâzım gelen mevaddın gümrük ve bandrol resminin reddi için konulmuş bir paradır. Onun için rica ediyorum rüsumat bütçesinin 109. (A) faslı olarak iade edilecek kibrit ve sigara kâğıtları resminin reddiyat masrafı namıyla yüz bin lirayı kabul buyurunuz. Bu parayı koymak zarurîdir. Koymazsak sonra bu malları memleketten çıkardığımız vakit sahiplerine, cibayet edilmiş olan resmi iade edecek tahsisatımız olmaz. Bunun da iade edilecek kibrit ve sigara kâğıtları resminin reddiyat masrafı olarak kabulünü istirham ediyorum. Bu, zarurî bir muameleden ibarettir..."⁶¹

Aşar vergisinden sonra *Temettü Vergisinin* de kaldırılmasıyla gittikçe artan kamu giderlerini karşılayabilmek ve vergi sistemini modernleştirmek amacıyla 1926 yılında *Kazanç Vergisi* kabul edilmiştir⁶². Kazanç Vergisi'nin konusunu şahıs ve sermaye şirketlerinin kazançları; genel, katma ve özerk bütçeli daire ve kurumlar ile ticarî amaç güdüp kamu yararına çalışan derneklerin kazançları ve gerçek kişilerin ticarî, sınai, serbest meslek kazançları; ücret gelirleri ve arızî kazançlar oluşturmaktadır⁶³. Maliye Vekili Saka, Harp Vergisini çıkararak yerine Kazanç Vergisinin alınmasını şu şekilde savunmaktadır;

"Efendim, memur-in-i devletin vergisini istifa için beyanname vermelerine lüzum yoktur. Esasen sicil mevcuttur. Şimdi Harp Vergisi olarak kesmekte olduğumuz % 3'ü bu kanun çıkar çıkmaz Kazanç Vergisi olarak alacağız ve bittabi Harp Vergisini almayacağız. Sonra efendim, ticarî mahiyette olan devlet müessesatı vardır. Meselâ Seyrifeşain İdaresi gibi orada da istihdam edilenlerin maaşlarından bu

suretle tevfiyat yapılacaktır. Mesele budur efendim."⁶⁴

Osmanlı döneminden beri alkollü içeceklerin üretimi, vergi denetimi altında çalışan çok sayıda küçük işletme tarafından gerçekleştiriliyordu. Milli Mücadele sırasında 14 Eylül 1920 tarihli ve 22 Sayılı Men-i Müskirat Kanunu ile her türlü alkol üretimi ve ithalatı yasaklanmış, içki imal, ithal ve sevk edenlerden yakalanan malın her kilosu için 50 lira ceza alınması ve yakalanan malın imha edilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁵. Bu yasak, 9 Nisan 1924 tarihli 470 sayılı kanunun 7.maddesiyle kaldırılmıştır⁶⁶. Cumhuriyet döneminde alkollü içkilerin devlet tekeli altına alınması 22 Mart 1926 tarihinde kabul edilen yasa ile gerçekleşmiştir. *İspirto ve Meşrubatı Kûuliyê İnhisarı Hakkında Kanun* başlığını taşıyan bu yasanın birinci maddesinde Türkiye Cumhuriyeti içinde ispirotlar ve meşrubatı şarap, bira ve her nevi likör de dâhil üretimi, ithalatı ve satışının hükümet tekeli altında olduğu belirtilmektedir. Yasaya göre Osmanlıdan kalan küçük çapta işletmeler dışında bir fabrika olmadığı için idare iki yıl içinde senede üç milyon kilo ispirto üretebilecek kapasitede fabrikalar kurması, beş yıl içinde ise idarenin üretim kapasitesi ülke ihtiyacını karşılayacak hale gelmesi hedeflenmektedir. Mevcut bulunan imalathaneler devletleştirilmiş, yeni içki imalathanelerinin kurulması da İnhisar İdaresi'nin iznine bağlanmıştır⁶⁷. Hasan Saka, Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası içerisinde, alkollü içeceklerin tekelleştirilmesi konusundaki kanunu tetkik ettireceğini ifade etmiştir⁶⁸.

Alkollü içeceklerle ilgili başka bir konu bunlardan alınan verginin düşürülmesi şeklinde olmuştur. Alkollü içecekler konusunda kaçakçılığı önlemek amacıyla alınan vergi düşürülmüştür. Fakat belediyelerin aldığı Oktrova Kanunu'nun⁶⁹ neticesinde alınan oktrova vergisi yüzünden bu zamlar devam etmekte ve kaçakçılığın önüne geçilememektedir. Kaçakçılığı önlemek amacıyla alınan tedbirlerin fiiliyata geçmesi için Muvazene-i Umumiye Kanunu'na bir madde eklenmiştir. İktisat Vekili olarak Hasan Bey, kaçakçılığa engel olmak için bu

⁶¹ TBMMZC, Devre:2, c. 1, 30.3.1341, 89. İctima, s. 271.

⁶² Abdullah Mutlu, *Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergilere Zihniyetinin Gelişimi*, Ankara, 2009, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını No:2009/390, s.77

⁶³ Kazanç Vergisi uygulaması, başlangıcında geniş tutulması nedeniyle başarısız olan beyan usulü, bir yıl sonra, sadece şirketler için zorunlu hale getirildi ve geriye kalan yükümlüler karine ve götürü usule göre vergilendirilmeye başlanmıştır. Ancak vergi kanununun bazı hükümlerinin belirsiz olması, kimin yükümlü olduğunun açıkça bilinmemesi, vergi denetimine ait hükümlerin yetersizliği ve beyan usulünün yükümlülerin zarar bildirmesi halinde vergilendirme dışında kalmalarına neden olması götürü ve karine usulüne göre kazanç vergisi ödeyenlerin daha fazla vergi ödemesine yol açmıştır. Ortaya çıkan bu sorunları çözmek amacıyla, 1935 yılında, vergi güvenlik tedbiri olarak beyannameli yükümlüler için asgari yükümlülük uygulamasına gidilmişse de vergi sistemini modernleştirmeyi hedefleyen kazanç vergisi uygulaması başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bakınız: İsmail Türk,

"Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi", *Atatürk Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 36, s.1, Erzurum, 1981, s. 341.

⁶⁴ TBMMZC, Devre:2, c.1, 1.2.1926, 48. İctima, s. 24.

⁶⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya N:172-4, 19 Ağustos 1926, Karar no:168

⁶⁶ Kazım Öztürk, *a.g.e*, c:1, s.493

⁶⁷ Sinan Demirbilek, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/24, (2012/Bahar), s. 212.

⁶⁸ TBMMZC, Devre:2, c. 1, 1.4.1341, 91. İctima, s. 8.

⁶⁹ Oktrova, şehir ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen her türlü eşyadan alınan vergi için kullanılan bir tabirdir. Osmanlı belgelerinde giriş resmi demek olan resm-i duhuliyê, bac resmi, bac-ı bazar resmi ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise oktrova resmi şeklinde çok çeşitli isimler altında zikredilmektedir. bkz. Mehmet Süme, "Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktrova Resmi", *Belleten*, LXXX/288, (2016 Ağustos), s. 532.

değişikliğin yapıldığını 8 Nisan 1925 tarihli Meclis Genel Kurulu oturumunda yaptığı konuşmayla şöyle açıklamaktadır;

“Malûmu âliniz olduğu veçhiyle Oktrova resminin ne nisbette alınacağına dair Belediye Kanunu ile beraber geçen sene burada bir liste çıkarttık. Belediyelerin alelumum meşrubatı küüliye üzerine vaz edecekleri resim hakkında salâhiyeti o kadar vasidir ki: Meselâ, biranın bir şişesinden on beş kuruş Oktrova alıyorlar. Halbuki Heyeti Celile tahattur buyurur, ispiro ve meşrubatı küüliye resmini bir kanunla burada tenzil ettik. Resim gayet ağır olduğu için hemen hemen istihlâkâtı umumiyenin ekseriyeti azimesi kaçak haline geldi. Resimden hazine fedakârlık etti. Kaçakçılığın önü alınsın diye resmi indirdik. Halbuki Oktrova Kanunu ile verilen salâhiyeti vasai baki kaldıkça bu zammı şimdi belediyeler yapmaktadır. Kaçakçılığın meni için Hükümetin yaptığı tenzili resim, netice itibariyle sıfıra müncer olmuştur. Çünkü kaçakçılık devam ediyor. Ne belediyeler müstefit oluyor ve ne de onların zammı dolayısıyla Hazine kendisine ait olan resmi cibayet ediyor. Şu halde düşündük ki: Belediyeler de bu madde üzerinden müstefit olsun. Resme mütehammil olan bir şeydir. Mevad-ı mükeyyefedendir, onun için tahdit edelim. Yani belediyelerin aldıkları resim bir nisbeti muayyene dahilinde olsun ki resim dolayısıyla yeniden kaçakçılığa meydan vermeyelim. Maksat bundan ibarettir.”⁷⁰

1926 yılında Romanya Petrol Kanunu esas alınarak hazırlanan 792 sayılı “Şeker, Petrol ve Benzin Kanunu” çıkarılmıştır. Kanunla Osmanlı döneminde verilen petrol ruhsatlarının birçoğu iptal edilmiş ve yurt dışından uzmanlar getirilmiştir. Kanunun görüşmelerinde Hasan Saka, hükümete ait olan petrol inhisarının/tekelinin gelirlerinin Maliye Hazinesine aktarılmasını istemektedir;

“Zannediliyor ki, Petrol İnhisarı şimdi bu kanunla tesis ediliyor. Hayır efendiler! öyle değildir. Memlekette Petrol İnhisarı müesses ve mevcuttur. Yalnız fiilî bir inhisar vardır. Lâyihâ, bu fiilî inhisarı kanunî şekle sokmaktadır. Fiilî inhisarın menafii başkalarına, kanunî inhisarın menafii hazine-i hükümete aittir.” demiştir. Sözlerine devamla; “Arz ediyorum ki inhisar fiilen mevcuttur. Müsaade buyurursanız bu parayı Hazine-i maliyeye alalım. Bunda isabet olur.”⁷¹

Kabul edilen Petrol ve Benzin Kanunu'na göre Türkiye sınırları içerisinde bütün petrol ve benzeri madenlerin çıkarılması ve işletilmesi hakkı Maadin Kanunu'na tâbi olmak üzere hükümete verilmiştir. Petrol

ve benzin ithal etmek yalnızca Hükümet'in tekelinde olmuştur⁷².

Hasan Bey'in İktisat ve Ticaret Vekili olarak son icraatı, Türkiye Seyrisefain İdaresi'nin 1925 yılında Maliye Bütçesinden hükümet hesabına nakliyat için 850 bin lira avans aldığına dair 28 Şubat 1926 tarihli Meclis görüşmelerindeki konuşması olmuştur:

“Efendim, Rasih Beyefendinin Seyri Sefain bütçesi ile, Akdeniz sahillerindeki başlıca üç Vilâyetin hizmeti nakliyesine ait metalibatında Maliye Vekâletime ait hususat olduğu için bazı maruzatta bulunmağa mecbur oldum. Geçen sene Maliye bütçesine bir milyon iki yüz elli bin lira konmuş, seyrisefain de ondan evvelki sene hükümet hesabına nakliyat için avans olarak aldığı (850) bin lira mahsup edildiği gibi, mütebaki parayı da nakden almıştır.”⁷³

5. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar büyük mücadeleler vermişlerdir. Onların inanç ve kararlılıkların halkın desteği ile birleşince bütün zorluklar bir bir aşılarak yeni bir Türk Devleti meydana getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde yürütülen kurtuluş ve kuruluş mücadelesinde ilk günlerden itibaren yanında olan, devrimlerine katkıda bulunan mesai arkadaşlarından birisi de Hasan Saka'dır.

1908 Hürriyet İnkılabı'nın Avrupa'ya eğitim için gönderdiği öğrencilerden biri olan Hasan Saka, aldığı eğitim ile Avrupa ile ülkemiz arasında köprü kurmuş seçkin devlet adamlarımızdan birisidir. 1919 yılında son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trabzon mebusu olarak başlayan Parlamento hayatı 23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Büyük Millet Meclisi'nde devam etmiştir.

Birinci Dönem TBMM'de görev alan milletvekilleri hem Milli Mücadele'nin askeri safhasında cephelelerde, hem de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içerisinde çalışarak yakın tarihimizde önemli izler bırakmışlardır. Bu dönem içerisinde Trabzon mebusu olarak Hasan Bey de, Mecliste oldukça etkili ve faal bir siyasetçi olarak İktisat ve Maliye Vekilliği'ndeki göreviyle, çeşitli komisyonlardaki çalışmaları ve Lozan Görüşmelerinde Başdelege İsmet Bey'in iki yardımcısından birisi olarak katılmasıyla önemli işlere imza atmıştır. Hasan Bey vermiş olduğu kanun teklifleri, takrirler, diğer milletvekillerinin verdikleri tekliflere katılımı ayrıca Mecliste yapmış olduğu konuşmalar ile ülkenin içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtarılması için önemli katkılarda bulunan bir vekil olmuştur. Birinci Dönem TBMM Genel Kurulu toplantılarında 62 konuşması bulunmaktadır.

⁷⁰ TBMMZC, Devre:2, c.17, 8.4.1341, 97. İçtima, s. 181.

⁷¹ TBMMZC, Devre:2, c:2, 25. 1. 1926, 45. İçtima, s. 253.

⁷² Sinan Demirbilek, a.g.m, s.219

⁷³ TBMMZC, Devre: 2, c: 7, 28.2.1926, 63. İçtima, s. 381.

1923 seçimleri sonucunda 11 Ağustos 1923'te açılan II. TBMM'ye yine Trabzon mebusu olarak giren Saka, 29 Ekim 1923'teki Cumhuriyetin ilanının ertesi gününde İsmet (İnönü) Bey'in başkanlığında kurulan ilk Cumhuriyet kabinesinde yer alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk İktisat Vekili olmuştur. Bu görevinde yaptığı çalışmalarla çağdaş maliye ilkelerinin yerleşmesine öncülük etmiştir. II.Meclis'te İktisat Vekilliğinin yanısıra Ticaret ve Maliye Vekillikleri görevinde de bulunan Hasan Bey'in bu süreçte Meclis Genel Kurulu'nda çeşitli konular hakkında 94 konuşması bulunmaktadır.

Hasan Saka'nın ikinci İktisat Vekilliği Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki yeni devletin inşa sürecinde yer alması açısından zorlu bir dönem olmuştur. Gelirlerin yetersizliğine karşın harcama kalemlerinin fazlalığı, Osmanlı Devleti'nin bıraktığı ekonomik mirasın sorunlarının çözümlenmesi zorunluğu, Türk-Rum nüfus mübadelesinin ağır şartları altında zorlanan İktisat Vekâleti, Hasan Saka'nın yönetiminde eldeki kısıtlı imkânlarla çalışmalarını sürdürmüştür. Bir yandan Mübadillerinin yerleştirilmesi ve kendilerine yeter bir duruma getirilmesine çalışılırken diğer taraftan da Türk çiftçisine destek olunmaya çalışılmıştır. Toprağın ekebilecek tohum almaya maddi durumu elverişli olmayan ihtiyaç sahibi çiftçilere ücretsiz yasa bedeli sonradan Ziraat Bankası'na ödenmek üzere tohumlar dağıtılmış, ağnam vergisi yeniden düzenlenmiş, Ziraat Bankası'nın desteği ile düşük faizli, uzun ödeme planlı tarım kredileri verilmiştir. Yeni tarım tekniklerinin öğrenilmesi için yurt dışından uzmanlar getirtilmiş, yurt dışına öğrenciler gönderilmiş, yeni ziraat mekteplerinin açılması sağlanmıştır. Ayrıca Fransızların Adana'daki işgal döneminde zapt ve müsadere ettikleri malların bedelleri Adana'daki ziraatın geliştirilmesi için harcanmıştır.

Tarım kesimini desteklemek için atılan bir diğer önemli adım ise çiftinin sırtından ağır bir yük teşkil eden Aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Genel bütçenin ¼'nü oluşturan bu verginin kaldırılmasından doğan gelir kaybını telafi edebilmek için temettü vergisi, kazanç vergisine dönüştürülmüş, mahsulat-ı araziye vergisi konulmuşsa da bir süre sonra kaldırılmıştır. Hasan Saka'nın başındaki İktisat Vekâleti'nin diğer faaliyetleri arasında ise Madenler konusundaki çalışmalar dikkati çekmektedir. Ergani bakır madeni, Ereğli kömür havzası ve Zonguldak kömür havzalarında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı döneminden beri yurt dışında büyük talep gören Batı Anadolu halıcılığının yeniden canlandırılması ve ithalatı gerekli malzeme tedariki konusunda gümrük vergisinde kolaylıklar sağlanmıştır.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

I. RESMÎ YAYINLAR

- Medis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (IV.Dönem), C:1, (TBMM Açık Erişim)
- TBMM Zabıt Cerideleri (I. Dönem), C.11-16, Ankara, 1958
- TBMM Zabıt Cerideleri (I. Dönem), C.18-19, Ankara, 1959
- TBMM Zabıt Cerideleri (II. Dönem), C.3-5, Ankara, 1968
- TBMM Zabıt Cerideleri (II. Dönem), C.9, Ankara, 1975
- TBMM Zabıt Cerideleri (II. Dönem), C.16-17-18, Ankara, 1976
- TBMM Zabıt Cerideleri (II. Dönem), C. 21, Ankara, 1977
- TBMM Albümü (1920-2010), C. 1, Ankara, 2010, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları
- Milletvekili Seçimleri, 1923-2010, TÜİK Yayınları, Ankara, 2010
- BCA, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya N:172-4, 19 Ağustos 1926, Karar no:168

II. KİTAP ve MAKALELER

- Ağaoğlu, Samet, Kuvayı Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011
- Akan, Hatice, "Erken Cumhuriyet Döneminde Bir Yolsuzluk Olayı: Ali Cenani Bey Davası", Sosyal ve Kültürel Araştırma Dergisi, c.2, sayı :3, 2016, s. 138.
- Akın, Rıdvan, TBMM Devleti(1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare, İletişim Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 2014
- Akşin, Sina, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, c:1, Kültür Yayınları, Ankara, 1998
- Aybars, Ergun, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986
- Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)c. 1, 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995
- Demirbilek, Sinan, "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, sayı: XII/24, (2012/Bahar), İzmir
- Demirel, Ahmet, Tek Parti İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), İstanbul, 2018
- Demirel, Ahmet, Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup, İstanbul, 1994
- Demirel, Ahmet, İlk Meclis'in Vekilleri, Milli Mücadele Döneminde Seçimler, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2010

- Eroğlu, Hamza, Türk Devrim Tarihi, Senem Matbaası, Ankara, 1981
- Doğru, Cem, "Millî Mücadele Döneminde Ekonomiye Verilen Önem; İktisat Vekâleti'nin Kurulması (1920-1922)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 9, sayı.3, İzmir, 2007
- Erdilek, Neşe, "Hükümetler ve Programları", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.IV, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985
- Ezherli, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1923) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920), TBMM Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 1988
- Goloğlu, Mahmut, 1920 Üçüncü Meşrutiyet, Birinci Büyük Millet Meclisi, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2014
- Güneş, İhsan, Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı(1920-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1997
- Gürlek, Cemal, "Örnek Olmak", Hasan Saka'ya Armağan, Yay. Haz. Rahmi Kumaş-Yasemin Doğanay, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Ankara, 1998, s. 111.
- Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, 1995, ATAM Yayını, Hazırlayan Zeynep Korkmaz
- Karpat, Kemal H., Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012
- Kopar, Metin, "Atatürk Dönemi Deniz Taşımacılığı (1923-1938)", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:8, s. 22, (Nisan 2016)
- Mutlu, Abdullah, Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi, Ankara, 2009, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayını No:2009/390
- Müderrişoğlu, Alptekin, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", Atatürk Yolu Dergisi, c.4, s.13, Ankara, 1994
- Nur, Dr.Rıza -Grace Ellison, İlk Meclisin Perde Arkası(1920-1923), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2007
- Ozankaya, Özer, Cumhuriyet Çınarı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- Öztürk, Kazım, Türk Parlamento Tarihi, TBMM II.Dönem 1923-1927, c:1, TBMM Vakfı Yayınları No:1, Ankara, 1995
- Öztürk, Fatih, Hasan Saka (1885-1860), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006
- Selek, Sebahattin, Milli Mücadele, c:I, Örgün Yayınları, 2.Basım, İstanbul, 1982

Süme, Mehmet, “Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi”, Belleten, LXXX/288, (2016 Ağustos), , Ankara

Şapolyo, Enver Behnan, Mustafa Kemal ve Birinci Büyük Millet Meclisi Tarihçesi, Ülkemiz Yayınları, Ankara, 1969

Tunçay, Mete, T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992

Türk, İsmail, “Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi”, Atatürk Üniversitesi SBF Dergisi, c. 36, s.1, Erzurum, 1981

Usta, Veysel, “Cumhuriyet Türkiyesi’nin Örnek Bir Devlet Adamı: Hasan Hüsnü Saka”, Hasan Saka’ya Armağan, Yay. Haz. Rahmi Kumaş-Yasemin Doğanay, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Ankara, 1998, s. 143

III. İNTERNET KAYNAKLARI

https://ipfs.io/ipfs/QmOP99yW82xNKPxXLroxj1rMYMGF6Grwjj2o4svsdmGh7S/out/A/T%C3%BCrkiye_e_konomi_bakanlar%C4%B1_listesi.html, 31.12.2020

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.mmb.birlesimler_diger_meclisler?v_medis=mmb&v_donem=4&v_ictima=f01 23.12.2020 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 4.Dönem

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 23.12.2020, TBMM I. Ve II.Dönem Zabıt Cerideleri

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/M_AZBATALAR/TBMM/d02/HT_413_1_2.pdf, 23.12.2020 Hasan Saka’nın II.Dönem TBMM Hal Tercümesi

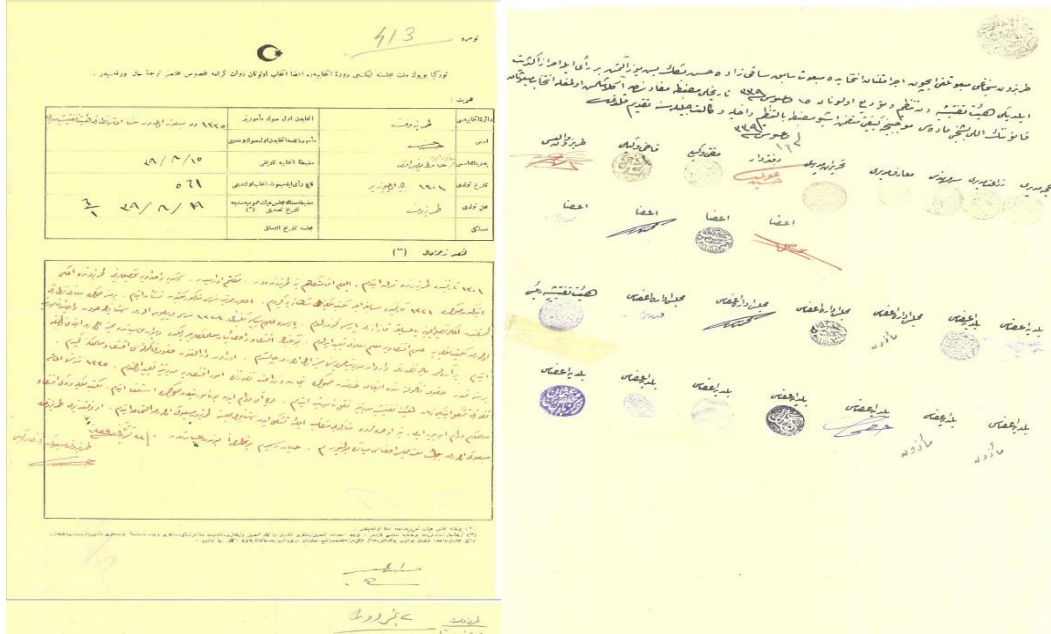
https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/M_AZBATALAR/TBMM/d02/SM_413_1_2.pdf, 23.12.2020 Hasan Saka’nın II.Dönem TBMM Seçim Mazbatası

<https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi>, 13.02.2021

EK BİLGİLER / APPENDIX

EK-1

HASAN SAKA'NIN II. DÖNEM TBMM HAL TERCÜMESİ ve SEÇİM MAZBATASI

Ek-2

HASAN SAKA'NIN II.TBMM'de İKTİSAT ve TİCARET BAKANLIKLARINDAKİ FAALİYETLERİNİN TOPLU LİSTESİ

1. Beyana ve Nutuklar:İktisat Vekaletine intihab edilmesi nedeniyle beyanati
2. Sualler İstizahlar ve Bunlara Verilen Cevaplar: Birtakım şirketlerle akdedilen ihtilafnamelerin meclise sevk edilmesine dair şifahi sual takriri
3. Söz Alanlar: Hini İşgalde Fransızların Adana'da zapt ve müsadere ettikleri emval ve eşya bedelinin Adana Ziraat ikmal ve ıslahına sarfı hakkındaki karar münasebetiyle
4. Söz Alanlar: İpekli mensucattan tarife-i umumiyedeki resmin 12 misli yerine 5 misli ahzi hakkında kanun teklifi münasebetiyle
5. Söz Alanlar: Mübadele, İmar ve İskan Kanunu münasebetiyle
6. Söz Alanlar: Muhtacın-i zürraa tohumluk olarak aynen veya bedelen ikraz olunmak üzere Ziraat Bankası'nun Hazine-i Maliyedeki matlubatına mahsuben iki milyon lira itası hakkındaki kanun münasebetiyle
7. Söz Alanlar: Bolu Mebusu Mehmed Vasfı Efendi'nin ağnam tadadının Nisanda icrasına dair şifahi cevabı münasebetiyle.
8. Söz Alanlar: İzmir Mebusu Şükrü Beyin, şirketlerle akdedilen itilâfnamelerin Meclise sevk edilmediğine dair sual takririne şifahi cevabı.
9. Söz Alanlar: Adliye Vekâletinin 1339 senesi bütçesine tahsisatı munzamına ilâvesine dair kanun münasebetiyle.
10. Söz Alanlar: Menteşe Mebusu Şükrü Beyin, mahsulât ve ihracatın himayesine dair sual takririne şifahi cevabı.
11. Söz Alanlar: Divan-ı Muhasebatın sureti intihabına dair kanun münasebetiyle.
12. Söz Alanlar: Ziraat Bankasının 1339 senesi Bütçe Kanunu münasebetiyle.
13. Söz Alanlar: Ziraat Bankası hesab-ı katisinin biran evvel tanzimine dair takrir münasebetiyle.
14. Söz Alanlar: Ziraat Bankası Müdürü Umumilik maaş ve muhassetatının suret-i ifası hakkındaki tezkere münasebetiyle.
15. Söz Alanlar: İstanbul Mebusu Yusuf Akçura Beyle rüfekasının, Şark şimendifer amelesinin grevi hakkındaki suali münasebetiyle
16. Söz Alanlar: Ziraat Bankası Müdürü Umumisine sarahati kanuniyeye muhalif olarak verilen maaş ve tahsisatı fevkalâde mecmuasının, hatayı vakı tashihen Heyeti Vekileye tanzim ettirilmesi hakkında karar münasebetiyle.

17. Söz Alanlar: Amasya (Sabık) Mebusu Ömer Lûtfi Beyin, şirketlerde Türkçe istimali hakkındaki teklifinin şayanı müzakere olduğuna dair mazbatası münasebetiyle.
18. Söz Alanlar: Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi Efendi ile Mehmed Fuad Beyin, muhtacini zürraa tâvizin tohumluk, çift hayvanatı ve alâti ziraiye için verilen tahsisatın sureti tevziine dair, sualine cevabı.
19. Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar: Ve Rüfekasının, üzüm kutuları imal olunacak ecnebi kerestelerin kabulü muvakkat usulüvle bilâresim ithali esbabına dair suali ve İktisat Vekili Hasan Beyin tahriri cevabı
20. Söz Alanlar: Kastamonu Mebusu Mehmed Fuad Beyin, tohumluk tevziatı hakkında iktisat Vekili Hasan Beyden istihzah takriri münasebetiyle.
21. Söz Alanlar: Ticareti Berriye Kanununun faslı salisinin üçüncü maddesine müzeyyel lâyihai kanuniye münasebetiyle.
22. Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar: Saruhan Mebusu Edhem Beyin, halıcılığın istikbalini temin için ne gibi teşebbüsatta bulunulduğuna dair soru takriri ve İktisat Vekili Hasan Beyin tahriri cevabı.
23. Söz Alanlar: Ergani Mebusu Kâzım Vehbi Beyin, Ergani bakır madenlerinin vafına dair sualine cevabı.
24. Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar: Ereğli havzası kömürlerinin nakliyesine dair Şifahi sualine İktisat Vekili Hasan Beyin cevabı.
25. Söz Alanlar: Zonguldak Mebusu Halil Beyin, Ereğli havzası kömürlerinin ücreti nakliyesine dair sualine cevabı.
26. Sualler İstizahlar Ve Bunlara Verilen Cevaplar: İzmir üzüm ve incir istihlâk kooperatif şirketinin talebettiği itibarın Ziraat Bankasınca küşadedilmemesi esbabına dair sualine İktisat Vekili Hasan Beyin şifahi cevabı.
27. Söz Alanlar: Kütahya Mebusu Ragıp Beyin, İzmir üzüm ve istihlâk kooperatifi şirketinin talebettiği itibarın Ziraat Bankasınca küşadedilmemesi esbabına dair sualine cevabı.
28. Söz Alanlar: Rize vilâyeti ile Borçka kazasında fındık, portakal, limon, mandalina ve çay yetiştirilmesi hakkında Lâzistan Mebusu Esad Beyin, teklifi kanunisi münasebetiyle.
29. Söz Alanlar: Ağnam sayım kanunu lâyihası ve teklifleri hakkında.
30. Söz Alanlar: Dersim Mebusu Feridun Fikri Beyin, amelenin terfi ve faaliyeti hakkındaki sualine cevabı.
31. Söz Alanlar: Evrakı naktiyenin şeraiti tesviyesinin tevhidini ve itibarın tezyidi ile ufaklık paraya olan ihtiyacın tehvinine dair Meskûkat darbı hakkındaki lâyihai kanuniye münasebetiyle.
32. Söz Alanlar: Denizli Mebusu Necip Ali Beyin, muzur hayvanların itlafı hakkındaki Kanunun tatbik edilmemesi esbabına dair sualine cevabı.
33. Söz Alanlar: Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Beyin, Zonguldak kömür havzası hakkındaki sualine cevabı.
34. Söz Alanlar: Belediye Vergi ve Resimleri hakkındaki kanun lâyihası münasebetiyle.
35. Söz Alanlar: Türkler ve Türk şirketleri tarafından iştirak olunan buharlı sefağın Gümruk Resminden istisnasına dair kanun teklifi münasebetiyle.
36. Söz Alanlar: 1340 senesi Bütçe kanun lâyihası münasebetiyle.

Burak YILDIRIM

Öğr. Gör. Dr.
Trakya Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Meslek Yüksekokulu,
Seramik ve Cam Tasarımı
byburaks43@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3854-5703>

Seramik Malzemenin Kullanım Alanları ve Ülkemizde "Seramik Üniversitesi" Kurulması Önerisi

Usage Areas of Ceramic Material and Proposal for Establishing a "Ceramics University" in Our Country

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 27.04.2021
Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 08.07.2021
Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

Yıldırım B. (2021). Seramik Malzemenin Kullanım Alanları ve Ülkemizde "Seramik Üniversitesi" Kurulması Önerisi, Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 18-34
Yıldırım B. (2021). Usage Areas of Ceramic Material and Proposal for Establishing a "Ceramics University" in Our Country, The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 18-34

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Seramik Malzemenin Kullanım Alanları ve Ülkemizde “Seramik Üniversitesi” Kurulması Önerisi

Öz

Bu çalışmada; seramik malzemenin kullanım alanları üzerinde durularak, ülkemizdeki farklı üniversitelerde seramik malzeme ile ilişkili çeşitli alanlarda eğitim verilen sanatsal, bilimsel, teknolojik birçok bölümün ve günümüzde henüz branşlaşmamış olan ilgili bölümlerin alt dallarının bölümleştirilmesinin/branşlaştırılmasının, “Seramik Üniversitesi” adlı tek çatı altında toplanmasının gerekliliğine, bunun ülkemize sunacağı sanatsal, bilimsel, teknolojik katkılara yer verilecektir. Tarih öncesi çağlardan beri insanoğlunun ilk uğraşları arasında yer alan seramik malzeme; ilerleyen uzun yıllar ve gelişen teknoloji ile birlikte, işlevsel/dinsel/dekoratif/sanatsal anlamda üretilen seramik/çini/cam eserlerin yanı sıra tuğla-kiremit-pencere camı-duvar/yer karoları-vitrifiye vb. mimari yapı/İNŞAAT gereçleri, sofrta-mutfak eşyaları, diş-kemik gibi vücut protezleri/sağlık gereçleri-ilaçlar, elektrik-elektronik-teknolojik makine/ekipman parçaları gibi mühendislik gereçleri vb. şeklinde hemen hemen hayatımızın her alanında yer almaktadır. Yaşamımızda böylesine geniş ve detaylı alanlarda yer alan “seramik” ile ilgili olarak; seramik teknolojisi, sanatsal seramik ve endüstriyel seramik alanlarında pek çok farklı fakültelele bağlı, birçok birbirinden bağımsız-kopuk halde bölümler bulunmaktadır. Seramik malzemenin kullanıldığı hemen her alan ile ilgili eğitim-öğretimin tek çatı altında toplanması amacıyla bir “Seramik Üniversitesi” kurulması ülkemizin sanatsal, bilimsel ve teknolojik anlamda ileri ölçüde gelişimine katkı sağlayacak oldukça önemli bir adım olacaktır. Bahsi geçen Seramik Üniversitesi'nin ülkemizin seramik(çini) başkenti olan Kütahya ilinde kurulması; öğrenciler, ilgili alan akademisyenleri, seramik ile ilişkili iş/bilim/sanat dünyasının üniversiteye ve dolayısıyla Kütahya'ya olacak etkisini önemli ölçüde arttıracaktır.

Anahtar kelimeler: Seramik, Seramik Malzeme, Seramik Malzemenin Kullanım Alanları, Seramik Eğitimi, Seramik Üniversitesi

Usage Areas of Ceramic Material and Proposal for Establishing a "Ceramics University" in Our Country

Abstract

In this study, with an emphasis on the usage areas of ceramic material, the necessity of dividing/branching sub-branches of many artistic, scientific, and technological departments and related departments that are not yet branched in various fields related to ceramic materials in different universities in our country and necessity of gathering them under a single roof called "Ceramic University," and its artistic, scientific and technological contributions to our country will be included. Ceramic material, which has been among the first occupations of human beings since prehistoric times, takes its place in almost every forehead of our lives, with the advancing years and developing technology, such as brick-tile-window glass-wall / floor tiles-sanitary ware and architectural building/construction equipment, tableware-kitchen utensils, body prostheses such as teeth and bones / sanitary ware-medicines, engineering tools such as electrical-electronic-technological machinery/equipment parts, etc., besides the functional/religious/decorative/artistic ceramic/tile/glassworks. There are many departments in the fields of ceramic technology, artistic ceramics, and industrial ceramics affiliated to many different faculties, independent from each other regarding the "ceramics" which take place in such wide and detailed areas in our lives. Establishing a "Ceramic University" in order to gather education and training in almost every field in which ceramic material is used under one roof will be a very important step that will contribute to the advanced artistic, scientific, and technological development of our country. The establishment of the mentioned Ceramic University in Kütahya, which is the ceramic (tile) capital of our country, will significantly increase the interest of students, academicians in the relevant field, and the world of business/science/art related to ceramics to the university and therefore to Kütahya.

Keywords: Ceramic, Ceramic Material, Usage Areas of Ceramic Material, Ceramic Education, Ceramic University

1. GİRİŞ

Seramik, geleneksel bir anlatım dili ile şu şekilde tanımlanır: Organik olmayan malzemelerin oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemlerle şekil verildikten sonra sırlanarak veya sırlanmayarak sertleşip dayanıklılık kazanmasına varacak kadar pişirilmesi bilim ve teknolojisidir (Arcasoy,1983:1). Keramik; “teknik açıdan, nesnenin biçimlendirilmesinde plastikliği sağlayan kil ile fırınlama sırasında parçanın kırılmasını ya da çatlamasını önleyen kuvars ve bu ikisini bağlayan eritici feldspat karışımından oluşan çamurla yapılan nesnelere niteler” (Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997:1634). Genel olarak tanımlandığında, seramik kapsamına metalik ve organik esaslı olmayan tüm malzemeleri almak mümkündür. Özellikle doğada bol miktarda bulunan metal oksit ve silikat mineralleri, yapay olarak üretilen karbürler, nitrürler, borürler, camlar, cam seramikler ve çimento türündeki malzemeler seramik sınıfına girmektedirler (Emrulloğlu ve Abi, 2012:41).

Hammaddesi toprak olup, çeşitli özelliklerdeki toprak temelli madenlerin su ile birleşiminden oluşan plastik özellik kazanmış ya da kazandırılmış çamurun: el ile, tornada, model-kalıp-döküm ya da yüksek basınçlı pres vb. yöntemler ile şekillendirildikten sonra, çamurun özelliğine göre; 800°C-4215°C gibi yüksek ısılarda fırınlanarak dirençli hale getirilmesi, sonrasında isteğe/ihtiyaca bağlı olarak üzerine çeşitli özelliklerde dekor-süsleme yapılması ve/veya sır denilen çok ince sıvı cam ile kaplanarak tekrar çamur ve sırın özelliğine göre; 800°C-4215°C gibi yüksek ısıda pişirilmesi ile ortaya çıkan ürüne/esere seramik denir. Keramik; çini, çömlek, porselen, stoneware, cam, tuğla, kiremit, vitrifiye, refrakter, ileri teknoloji/nano teknoloji camları/seramikleri vb. türlerinin genel ve en kapsamlı ortak ismidir.

Son yıllarda yapılan araştırmalarda, Paleolitik Çağ'a tarihlenen ve günümüzde Çek Cumhuriyeti topraklarında bulunan Dolni Vestonice adlı kazı alanında günümüzden 25.000 yıl öncesine ait olduğu düşünülen pişmiş ve pişmemiş insan ve hayvan figürleri bulunmuştur (Rice, 1999:4). Ortalama günümüzden 25.000 yıl kadar önce başladığı varsayılan seramik üretiminin; insanoğlunun ilk uğraşları arasında yer aldığı, pek çok farklı alan araştırmacılarının hipotezine göre hemen hemen ilk insanlar ile birlikte başlamış olabileceği tahmin edilmektedir. Tarih öncesi çağlarda seramik malzeme ile yaşamını kolay hale getirmek için yeme-içme-saklama kapları, birtakım dinsel/inançsal/törenselle kaplar ve figüratif heykeller üretmeye başlayan insanoğlu; daha sonraları bunların yanı sıra gittikçe estetik kaygı ve sanatsal gaye arayışında olan işlevsel ve/veya dekoratif formlar üretmeye başlamıştır. Tarih öncesi çağlardan beri insanoğlunun ilk uğraşları arasında yer alan seramik malzeme; ilerleyen uzun yıllar ve gelişen teknoloji ile birlikte giderek artan şekilde yeni alanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Seramik teknolojisi geliştikçe seramiğin teknolojik anlamda kullanım alanı da genişlemiştir. Günümüzde gerek kullanılan hammaddelerin çeşitlilik ve teknik özellikleri gerekse şekillendirme, dekorlama, sırlama pişirme aşamalarında gelişmiş teknolojilerle üretilen, oldukça fazla kullanım alanına sahip olan seramik ürünler, geçmişte olduğu gibi günümüzün ve geleceğin vazgeçilmez malzemesi konumuna gelmiştir (Okumuş, 2017:4).

Araştırmanın devamında, seramik malzemenin günümüzde ulaştığı kullanım alanları bilgilendirici bir özet şeklinde açıklanacaktır. Ayrıca ilgili kullanım alanlarının genişliği/çeşitliliği ve giderek artan şekilde daha da genişleyecek/çeşitlenecek olması öngörüsü sebebiyle; ülkemizde bir “Seramik Üniversitesi” kurulmasının önemine ve gerekliliğine, kişisel bir fikir önerisi niteliğinde değinilecektir.

2. SERAMİK MALZEMENİN KULLANIM ALANLARI

Günümüzde seramik malzeme; işlevsel / dinsel / dekoratif / sanatsal amaçla üretilen seramik / çini / cam eserlerin yanı sıra tuğla-kiremit-pencere camı-duvar / yer karoları-vitrifiye (lavabo, klozet vb. banyo seramikleri) gibi mimari yapı/inşaat gereçleri, yemek-çay-kahve takımları vb. sofa/mutfak eşyaları, diş-kemik vb. protezler/sağlık gereçleri-ilaçlar, sabun/deterjan gibi temizlik ürünleri, elektrik-elektronik-teknolojik makine/ekipman parçaları, insan ve araç/taşıt zırhları gibi mühendislik gereçleri, refrakterler ve bazı uzay teknolojileri gereçleri vb. şeklinde hemen hemen hayatımızın her alanında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

“Seramik” terimi aşağıda verilen seramik türlerinin genel ve en kapsamlı ismidir. Aşağıda verilen türlerin tamamı genel anlamda “Seramik” ismi ile adlandırılmaktadır.

2.1. Dinsel/İnançsal/Törenselle Seramikler

Seramiğin kültürel bir nesne olarak tarih öncesi ve ilk çağ kültürlerinde en fazla anlam kazandığı yerlerden biri dinsel alandır. Seramiğin plastik özelliği, kolay, ucuz ve çabuk üretilir oluşu, toplumların dinsel kültürlerinde yer alan tapınma, ayin, adak sunma ve cenaze törenlerindeki ihtiyaçlarına geniş ölçüde karşılık vermiştir (Çakı, 1999:54-56).

Dinsel/inançsal/törenselle seramikler; tarihte ilk kez üretildiği varsayılan seramikler arasında yer almaktadır. Tarih öncesi çağlarda doğanın; insanlar için günümüzde olduğundan çok daha fazla bilinmezler ve korkularla dolu olduğu düşünülmektedir. İnsanların; korktukları olaylardan, nesnelere, yaratıklardan, doğa olaylarından, tanrılardan vb. korunmak ve onların sevgisini/şefkatini kazanabilmek için ya da dinlerinin/inançlarının/törenlerinin kutsiyetini sergilemek/vurgulamak adına seramik malzeme ile

birtakım küçük figüratif heykelcikler yaptıkları bilinmektedir.

Bunun yanı sıra aynı sebeplerle düzenledikleri dinsel ayinler ve törenlerde; tanrılara adak sunmak için seramik malzeme ile çeşitli sunu kapları üretmişlerdir. Kendileri için değerli olan çeşitli malzemelerinin, yiyecek ve içeceklerinin bir kısmını bu seramik kaplar ile tanrılara sunmuşlardır. İlgili seramik sunu kapları ile tanrılara adak için ya da her türlü kötülüklerden, istenmeyen olaylardan korunmak için kurban ettikleri insanların ve hayvanların kanlarını da tanrılara sunmuşlardır. Tarih öncesi çağlarda ilk kez üretilen dinsel/inançsal/törenselle seramikler arasında; dinsel ayinlerde/törenselle kullanılan tütsü kapları ve cenaze törenlerinde ölülerin cesetlerinin ya da küllerinin konulduğu seramik kaplarda yer almaktadır.

Görsel 1: Dinsel/inançsal/törenselle seramik örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

Tarih öncesi çağlardan günümüze değin seramik malzeme ile pek çok farklı din/inanç sisteminin öğretilerine uygun nitelikte; heykeller, kaplar, kandiller, tütsülükler, vazolar, duvar panoları vb. dinsel/inançsal/törenselle seramikler yapılagelmiştir. Günümüzde halen üretilmekte olan İslam dinine ait çeşitli ayet ve hadislerin yazılı olduğu çini vazolar,

tabaklar, duvar karoları vb. seramikler günümüz dinsel/inançsal seramiklerine örnek olarak gösterilebilir.

2.2. Çömlek

Tarih öncesi çağlardan beri doğada bulunan özlü toprak türleriyle, günümüzde ise çoğunlukla kırmızı çamur kullanılarak üretilen; testi, güveç, tencere, tepsi, tabak, bardak, sürahi, küp, kavanoz, amfora, vazo vb. daha çok yeme-içme-saklama kabı olarak kullanılan işlevsel ve/veya dekoratif kaplar, genel anlamda çömlek ismi ile adlandırılan geleneksel seramiklerdir. Bu tip seramikler genellikle sadece bisküvi pişirimi yapılmış ve sırsız halde kullanılırlar. Ancak beyaz ve değişik renklerde astarlar ile basit süslemeler yapıp tümüyle ya da kısmen sırlanarak fırınlanmış örnekleri de mevcuttur.

Görsel 2: Çömlek örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.3. Çini

Türk Dil Kurumu Sanat Terimleri Sözlüğünde "Çini" terimi şöyle açıklanmıştır: (Süsleme) Bir tür beyaz topraktan yapılmış, saydam olmayan, boyalı, pişirilerek taşlaştırılmış toprak işi (<https://sozluk.gov.tr/> 2020). Çini: Geleneksel Türk Sanatı, pişmiş topraktan yapılan levha biçimindeki bir yüzü renkli, dekorlu ve sırlı duvar kaplama malzemesi. Sözcük geniş anlamda aynı biçimde yapılan tabak, kâse, testi, vazo, çanak ve birçok formu da kapsar (Ölçen 1999:66). Çini; çoğunlukla beyaz çamurdan

ya da nadiren de olsa beyaz astar çekilmiş farklı türlerde çamurlardan yapılan, iki ya da üç boyutlu bisküvi pişirimi yapılmış formlar üzerine, sıralı dekor yapılması ve sıralanarak ikinci kez fırınlanması ile elde edilen seramik türüdür. Günümüzde camiler başta olmak üzere mimari yapılar için üretilen çini duvar karolarının yanı sıra, duvar tabakları, kâseler, vazolar, çeşitli kapaklı kaplar, bardak-kupa-fincan takımları, şamdanlar, leğen-ibrik takımları, sürahiler vb. pek çok çini eserler üretilmektedir.

Kütahya'da seramik sanatı Kalkolitik dönem başlamış, 14. yüzyıldan sonra yerini Osmanlı dönemi çinicilik sanatına bıraktığı görülmüştür (Gülaçtı, 2018:31). Çini Sanatı; 14. yüzyıldan beri kesintisiz ve en yaygın olarak, ülkemizin seramik(çini) başkenti olarak kabul edilen Kütahya ilinde yapılmakta, Türk-İslam sanatları ve dolayısıyla geleneksel sanatlarımız arasında yer almaktadır.

Görsel 3: Çini örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.4. Sanatsal/Dekoratif Seramikler

Sanatsal gaye ve estetik kaygı güdülerek üretilen, tasarım ve/veya kavram yüklü, çoğunlukla bir mesaj iletme amacı taşıyan her türlü iki ya da üç boyutlu seramikler(seramik, porselen, cam, çini, çömlek vb. tüm türleri) sanatsal/dekoratif seramikler sınıflandırmasına dâhil edilebilir. Sanatsal seramiklerin üretiminde; günümüzde bilinen tüm şekillendirme, dekor ve pişirim teknikleri ve aynı zamanda tüm çamurlar, astarlar, her

türlü cam malzemeler ve sırlar yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çeşitlilik, sanatçıların ifade biçimlerini daha özgür kılmaktadır. Seramik malzeme; sadece seramik sanatçıların değil, pek çok farklı disiplinlerdeki sanatçıların ifade aracı olmuştur. Sanatsal/dekoratif seramikler; iç mekânlar ve yanı sıra dış mekânlar-kamusal/özel açık alanlar için tasarlanan ve üretilen çok çeşitli formlardan oluşmaktadır. Her türlü iç ve dış mekânlar için tasarlanmış figüratif ya da figüratif olmayan seramik heykellerde bu kategoriye dâhil edilebilir.

Görsel 4: Sanatsal/Dekoratif Seramik örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

Görsel 5: Sanatsal/Dekoratif Seramik(Cam) örnekleri
(Yazarın kişisel arşivi)

2.5. İşlevsel Seramikler

Vakumlu beyaz seramik çamuru, çini çamuru, vakumlu kırmızı çamur, döküm çamurları, porselen çamurları, cam hammaddeler/malzemeler vb. pek çok seramik malzeme/seramik çamuru türü ile üretilebilen işlevsel seramikler; daha dayanıklı, kaliteli ve uzun ömürlü olması sebebiyle daha çok porselen çamurları ile üretilmektedir. İşlevsel seramikler denince daha çok; yemek, çay, kahve takımları vb. sofrta/mutfak eşyaları aklı gelmektedir. Ancak bunun yanı sıra sadece sanatsal/dekoratif amaç için üretilmemiş, bir işlevi-kullanımı söz konusu olan örneğin; şamdanlar, kandiller, çiçek vazoları, saksılar vb. ürünlerin tamamı işlevsel seramikler sınıflandırmasına dâhil edilebilir.

Görsel 6: İşlevsel Seramik örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

Görsel 7: İşlevsel Seramik örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.6. Giyilebilir Seramikler

Dünyanın değişik bölgelerinde giyilebilir seramikler olarak nitelendirilebilen seramik takılar yüzyıllardır yaygın olarak üretilmektedir. Ancak son yıllarda, seramik malzeme ile takılar, başlıklar gibi çeşitli giyim aksesuarlarının yanı sıra gerçek anlamda giyilebilir seramikler olan; kıyafetler/elbiseler ve ayakkabılar da üretilmeye başlanmıştır. Çinli sanatçı Li Xiaofeng; gerçek anlamda giyilebilir seramiklerin dünyadaki bilinen ilk uygulayıcılarından kabul edilmektedir. Ayrıca ülkemizdeki seramik sanatçılarından Ezgi Hakan Verdu Martinez'in giyilebilir seramikleri de ilgi çekici bulunmaktadır.

"Giyilebilir Seramik" tabiri; son yıllarda dünya çapında yaygınlaşmaya ve adından söz ettirmeye başlamıştır. Li Xiaofeng; seramik malzemenin kendi sanat alanı dışına çıkarılması ile oluşturulan bu tabirin modern anlamdaki ilk ve en önemli uygulayıcılarından. Yaşadığımız çağda "giyilebilir seramik" denildiğinde daha çok seramik takılar vb. giyim aksesuarları aklı gelmektedir. Ancak Li Xiaofeng vb. bazı sanatçılar; son yıllarda bu tabirin kapsamını genişletmiş, gerçek anlamda giyilebilir seramikler(giyilebilir seramik elbiseler/kıyafetler ve ayakkabılar) üretmeye başlamışlardır (Yıldırım, 2020:895).

Görsel 8: Seramik takı örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

Görsel 9: Li Xiaofeng'in giyilebilir seramik örnekleri
(Yıldırım, 2020: 886-889)

Görsel 10: Ezgi Hakan VerduMartinez'in giyilebilir seramik örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.7. Seramik Müzik Aletleri

Seramik malzemeden üretilmiş müzik aletlerine tarihin pek çok döneminde ve günümüzde rastlamak mümkündür. Neredeyse her türlü müzik aletinin seramikten yapılabilmesi mümkün görüle ve yapılan örnekleri bulunsa da, seramik malzeme ile en yaygın olarak vurmalı müzik aletleri üretilmiştir. Vurmalı müzik aletlerinin; geçmişten günümüze, seramik malzeme ile en sık yapılanı ve en kullanışlı olanı udu' dur. Udu; form olarak yan tarafında ya da orta karın bölgesinde ikinci bir delik bulunan testiye benzemektedir.

Seramik malzemenin müzik aletlerinde kullanımının en önemli nedenlerinden bir tanesi seramiğin çok iyi ses yansıtıcısı olmasından kaynaklanmaktadır. Seramik yapısı itibarıyla ses iletimine çok uygundur. İnsanlar seramiğin bu özelliğini çok önceleri fark etmiş özel ve dini törenleri için seramiği müzik aletleri yapım malzemelerinden bir tanesi olarak kullanmaya başlamışlardır. İlk müzik aletleri vurmalı olarak geliştirilmiş daha sonraki zamanlarda daha karmaşık nefesli ve hatta yaylı çalgılar halini almıştır (Çam, Alaybek ve Okan, 2007:96).

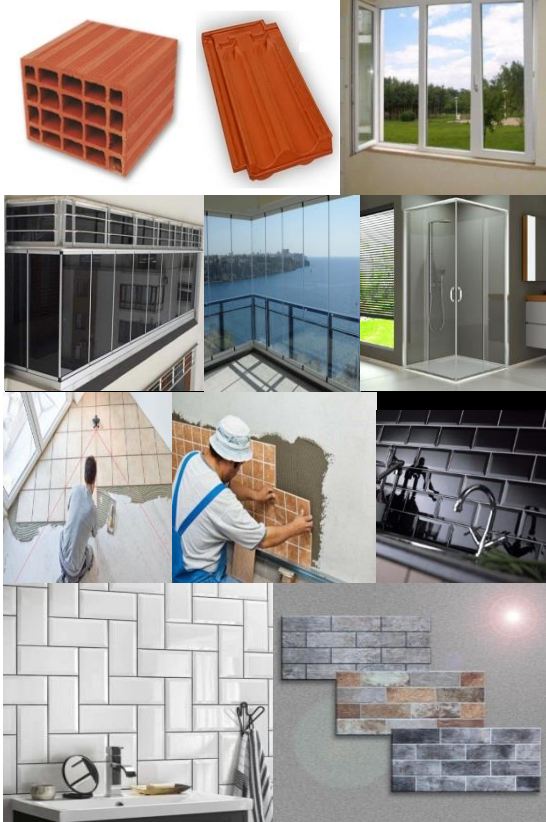
Görsel 11: Seramik müzik aletleri örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

Görsel 12: Seramik müzik aletleri örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.8. Mimari/Yapı/İnşaat Seramikleri

Binaların inşa edilmesindeki ana unsurlardan olan beton içerisindeki çimento, tuğla ve kiremitlerin yanı sıra pencere camları, bina iç dizaynında kullanılan çeşitli cam paneller, bina iç ve dış mekânlarında kullanılabilen duvar/yer karoları vb. mimari/yapı/İNŞAAT seramikleri arasındadır.

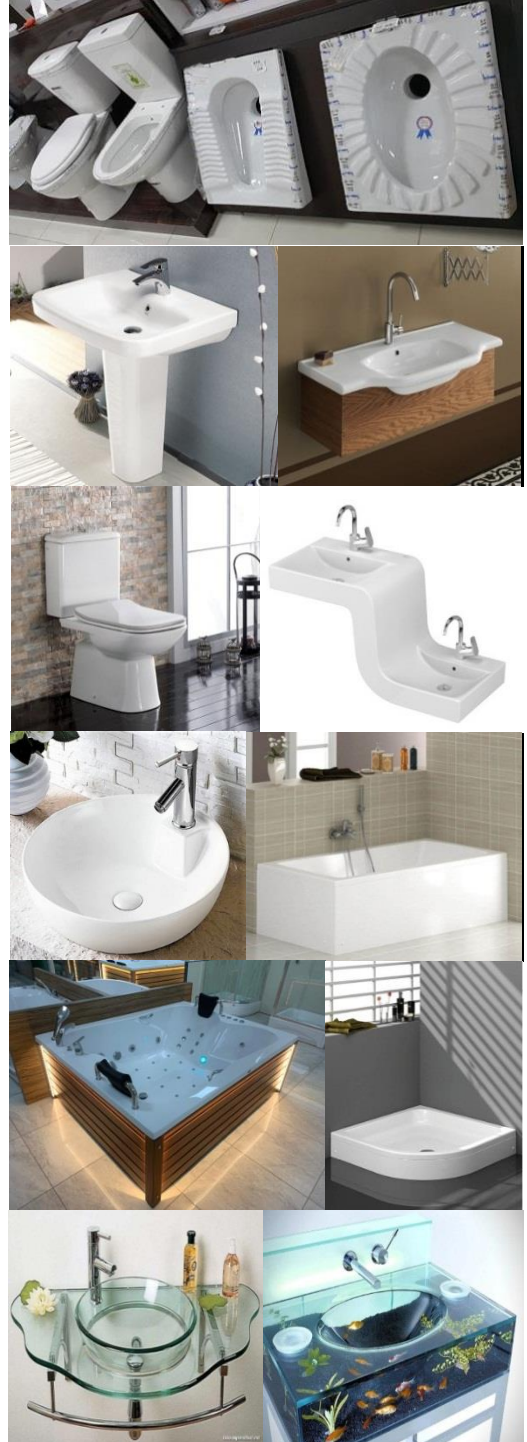

Görsel 13: Mimari/yapı/İNŞAAT seramikleri örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.9. Seramik Vitrikiye Ürünleri

Lavabo, alaturka tuvalet taşı, klozet, küvet/jakuzi, duş teknesi vb. banyo seramikleri; vitrikiye ürünler olarak

adlandırılır. Genellikle porselen, stoneware çamurları ya da cam hammaddelerden/malzemelerden üretilirler. Genel anlamıyla seramik malzeme ile üretilen vitrikiye ürünler; kolay temizlenebilir oluşu, temizlik kimyasallarına, asitlere ve aşınmalara karşı yüksek dayanıklılığı nedeniyle evler, işyerleri, oteller, karavanlar vb. kamusal/özel insanların tüm yaşam alanlarında yer almaktadır.

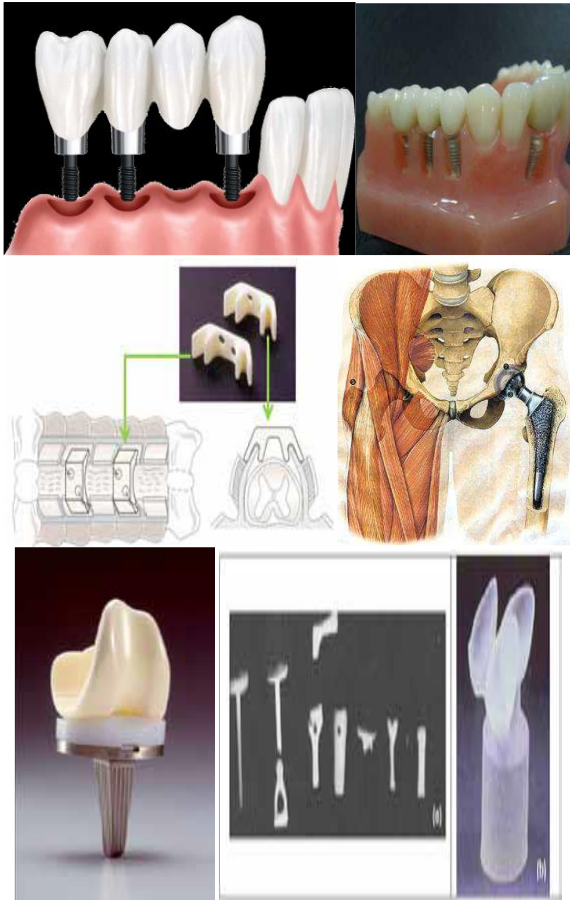
Görsel 14: Seramik vitrikiye ürünleri örnekleri (Yazarın kişisel arşivi)

2.10. Seramik Sağlık Gereçleri/Ürünleri

Diş, kemik vb. vücudun pek çok bölgesi için kullanılan protezler, bazı tıp alet/ekipmanları, kil

minerallerinden elde edilen ilaçlar ve içeriğinde seramik malzeme/hammadde barındıran ya da doğrudan seramik malzemelerden/hammaddelerden üretilen sabun/deterjan vb. gibi temizlik ürünleri; seramik sağlık gereçleri/ürünleri ya da tıp/sağlık alanında kullanılan seramikler olarak adlandırılır. Seramik sağlık gereçleri/ürünleri çoğunlukla porselen ve cam malzemelerden üretilmektedir. İnsan vücudu için diş, kemik vb. en uyumlu protezlerin, seramik malzeme ile yapılanlar olduğu bilinmektedir. Seramik; kemiğe bağlanma, pekişme yeteneği en yüksek olan, komplikasyon geliştirme ihtimali yok denecek kadar az olan en önemli malzemedir. Ayrıca seramik malzemenin; el, kol, ayak, bacak vb. harici protezlerin üretiminde de sıklıkla yararlanılmaktadır. Tıp alanında kullanılan pek çok alet/makine ve ekipmanların üretiminde de yaygın olarak seramik malzemelerden imal edilen parçalar kullanılmaktadır.

Ortopedik ve dental uygulamalarda en çok kullanılan malzemeler seramiklerdir. Vücutta sert dokuların (kemik) restorasyonu ve rekonstrüksiyonu amacıyla kullanılmaktadırlar. Bu malzemeler omurgaya ait kemiklerde, orta kulak, gırtlak, burun, göz, bütün kafatasında kullanılmasının yanı sıra kol, bacak, eklem, diş kökü ve diş yapısı olarak da kullanılabilirler (Akın ve Göller, 2012:63-65).

Görsel 15: Seramik sağlık gereçleri/ürünleri örnekleri (diş implantı, omurga kemikleri yerine kullanılan seramik protezler, kalça protezi, diz implantı, orta kulak implantı) (Akın ve Göller, 2012: 63-65)

Birtakım kil mineralleri ve nano seramik parçacıklarının/tozlarının başta çeşitli kremler ve kanser tedavisi olmak üzere pek çok farklı türde ilaçların yapımında kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde bileşiminde seramik malzeme bulunan; damara, kas içerisine ya da tümörlere enjekte edilen, ağız yoluyla kullanılan ya da cilt üzerine uygulanan pek çok ilaç bulunmaktadır.

İnce seramik tozlarının kullanıldığı bir kanser tedavisi denmektedir. Bu tedavi sırasında özel seramik partikülleri tümörlerin içine enjekte edilmekte ve sonra manyetik alanlar yardımıyla ısıtılmaktadır. Böylece kötü huylu hücreleri parçalayarak kanseri yenme hedeflenmektedir (Okumuş, 2008:9). Kil minerallerinin, birçok farklı alanda olduğu gibi sağlıkta da yaygın kullanımına rastlanmaktadır. İlk çağlarda fiziksel ve kimyasal özellikleri nedeniyle yaraları iyileştirmek ve cildi temizlemek amacıyla yararlanılan kilin, XVII. ve XIX. yüzyıllarda mineraloji biliminin gelişmesiyle birlikte kullanımı daha da genişlemeye başlamıştır. Günümüzde ise kilden pek çok farmasötik formülasyonun yanı sıra kaplıcalar ve çamur banyolarında da yaygın bir şekilde faydalanılmaktadır (Şahne, Arslan ve Şar, 2013:13).

2.11. Seramik Teknoloji-Mühendislik Gereçleri/ Ürünleri

Elektrik, elektronik, teknolojik araç-gereç/makine/ekipman parçaları, insan ve araç zırhları, refrakterler, kara-deniz-hava taşıtları ve uzay teknolojilerinde kullanılan seramik parçalar vb. türde pek çok seramik teknoloji/mühendislik gereçleri/ürünleri bulunmaktadır. Elektrik direklerinde, trafolarında ve elektrik panolarında seramik malzeme ile üretilmiş parçalar yaygın olarak kullanılmaktadır. Bilgisayarlar, yazıcılar, tarayıcılar, televizyonlar, akıllı telefonlar, fotoğraf makinesi lensleri, mikroskop/teleskop merceklere, beyaz eşyalar, ütüler, mutfakta kullanılan küçük alet/makineler vb. pek çok elektronik ürünün yapımında cam ekranların/panellerin yanı sıra içerisinde küçük cam/seramik parçalar kullanılmaktadır. Bazı yeni nesil otomobillerin fren diskleri, ön takım ve motor bloğu içerisindeki bazı aksamlar ve otomobil camları seramik malzemelerden üretilmektedir. Hatta günümüzde orijinal seramik kaportalı olarak üretilen otomobillerin yanı sıra normal metal kaportalı otomobillere çizilmelere, aşınmalara ve darbelere daha dayanıklı nitelikte geliştirilen, ileri teknoloji/nano teknoloji ile üretilen cam/seramik kaplamalar ya da zırhlar yapılabilmektedir. Aynı şekilde birçok farklı sivil ya da askeri kara taşıtının yanı sıra deniz/hava taşıtlarında da normal ve kurşun geçirmez camlar kullanılmasının yanı sıra ilgili araçların pek çok aksamında ileri teknoloji seramik parçalar kullanılmaktadır.

Asker ve polis için üretilen koruyucu yelekler, zırhlı araçlar ve helikopterlerdeki pilot kabinleri seramik malzemelerin yardımıyla kurşungeçirmez hale getirilmektedir. Artık seramikten kumaş bile üretilebilmektedir (Okumuş, 2008:9). Ultra yüksek

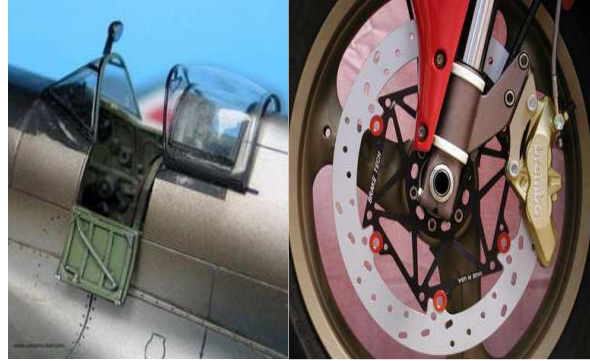

sıcaklık seramikleri; sahip oldukları yüksek sertlik, aşınma direnci yanında çok yüksek sıcaklıklarda çalışma atmosferine olan dayanımları nedeniyle özellikle uzay ve havacılık sektörlerinde kullanım potansiyeli yüksek olan ileri teknolojik seramik esaslı malzeme sınıfıdır. 4215°C ergime sıcaklığına sahip Tantalyum Hafniyum Karbür (Ta_4HfC_5) esaslı seramikler; hem yüksek sıcaklık dirençleri ve kararlılıkları hem de yüksek sıcaklıklarda üstün mekanik özellikleri nedeniyle en fazla ilgiyi üzerine çeken refrakter asıllı seramik malzemelerden bir tanesidir (Altuncu ve Esen, 2014:67-69).

Bor karbür, hafniyum karbür, tantalyum karbür ve tantalyum hafniyum karbür vb. yapay olarak üretilen seramik malzemeler; dünyada bilinen en yüksek ısı dayanımına sahip malzemelerdir. Tantalyum hafniyum karbür bileşeni 4215°C gibi ultra yüksek bir ergime derecesine sahiptir. Bu nedenle bahsi geçen vb. seramik malzemeler; yüksek ısıya, aşınmaya ve darbeye dayanım gerektiren pek çok teknolojik makinelerin, kara, deniz, hava, uzay araçlarının/teknolojilerinin, ayrıca insan ve her türlü bina/araç/taşıt zırhlarının temel üretim malzemesi olmuştur.

Görsel 16: Seramik teknoloji/mühendislik gereçleri/ürünleri örnekleri (helikopterler için üretilen bor karbür zırh plakası ve pek çok teknolojik makinede kullanılan ileri teknoloji seramik parça örnekleri) (Emrullahoğlu ve Abi, 2012: 43)

Görsel 17: Seramik teknoloji/mühendislik gereçleri/ürünleri örnekleri (teknik-teknolojik seramik parça örnekleri, hava ve kara araçlarında seramik malzeme kullanım örnekleri) (Okumuş, 2017: 9-10)

3. ÜLKEMİZDE "SERAMİK ÜNİVERSİTESİ" KURULMASI ÖNERİSİ

Görüldüğü üzere "seramik" sadece geleneksel bir malzeme ya da sanat malzemesi değil, aynı zamanda bilim, teknoloji, tıp ve mühendislik malzemesidir. Özellikle geçtiğimiz son 20 yılda seramik malzemenin kullanım alanları oldukça önemli derecede artış ve çeşitlilik göstermiştir. Her bir yeni kullanım alanı, çoğunlukla seramik malzeme ile ilgili yeni bir uzmanlık alanı ve yeni bir eğitim branşı/bölümü doğurmaktadır. Bir yandan seramik malzemenin yeni kullanım alanları doğarken, öte yandan sanatsal, endüstriyel ve teknolojik anlamdaki mevcut kullanım alanları giderek artan şekilde gelişim ve genişleme göstermektedir.

Seramik malzeme ile ilgili eğitim verilen mevcut alanlardaki/bölümlerdeki pek çok alt bölümün ya da okutulan bazı ana derslerin günümüzde bölüm haline getirilmesi, oldukça geniş olan uzmanlık alanlarının daraltılması ve dolayısıyla çoğaltılması önerilmektedir. Örneğin sadece Çini Uzmanı/Sanatçısı, Seramik Torna Şekillendirme Uzmanı/Sanatçısı, Kalıp-Model-Düküm Uzmanı/Sanatçısı, Refrakter Seramik Malzeme Uzmanı, Seramik Sağlık Gereçleri Uzmanı, Seramik Mühendislik Gereçleri Uzmanı, Vitrifiye Uzmanı, Seramik Makine ve Ekipmanları Uzmanı vb. gibi tek bir dalda uzmanlar yetiştirebilecek bölümler kurulması önerilmektedir. Bu da en sağlıklı şekilde "Seramik Üniversitesi" ya da en

azından “Seramik Fakültesi” çatısı altında mümkün olabilecektir. Bu nedenle yaşamımızın neredeyse her alanında oldukça yaygın olarak kullanılmakta olan seramik malzeme ile üretilen, hammaddeler, ürünler, gereçler ve eserlerin, tasarım/üretim eğitiminin; “Seramik Üniversitesi” adlı tek çatı altında toplanması önerilmektedir.

Seramik ile ilgili olarak; seramik teknolojisi, sanatsal seramik ve endüstriyel seramik alanlarında, ülkemizdeki pek çok üniversitenin farklı fakültelerine bağlı, birçok birbirinden bağımsız-kopuk halde bölümler bulunmaktadır. Bahsi geçen seramik malzeme ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olan birçok bölümün birbirinden bağımsız/kopuk halde bulunuyor olması, seramik malzemenin önemini yeterince anlaşılmasına ve seramik malzemenin dün/bugünü/geleceği hakkında, olması gerekenin tam aksine oldukça sınırlı bir düşünce yapısına neden olmaktadır. Bu sebeple seramik malzemenin kullanıldığı hemen her alan ile ilgili eğitim-öğretimin tek çatı altında toplanması amacıyla bir “Seramik Üniversitesi” kurulması ülkemizin sanatsal, bilimsel ve teknolojik anlamda ileri ölçüde gelişimine katkı sağlayacak, oldukça önemli bir adım olacaktır.

Bununla birlikte esas olarak belirtilmek istenen düşünce; asla günümüzdeki seramik malzeme ile ilişkili mevcut bölümlerin yapılarının ve işleyişlerinin değiştirilmesini ya da kapatılmasını önermek, ilgili bölümleri yetersiz göstermek değildir. Bahsi geçen bölümlerdeki tüm seramik branşlarını kapsayan, yanı sıra uzmanlık alanlarını daraltarak tek bir alt alan uzmanı yetiştirmeye odaklanan, ülkemizdeki tek bir ilde yeni bir üniversite kurulmasıdır. Buradaki amaç da seramik ile ilişkili iş dünyasının; örneğin asgari düzeyde çini dekor, ortalama düzeyde model-kalıp, ortalama düzeyde çömlekçi tornası ustalığına sahip bir birey yerine, daha çok sadece üst düzey çini dekor ya da sadece üst düzey kalıp-model gibi tek bir alanda uzman bireylere ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Seramik malzeme ile ilişkili iş dünyasının çoğunluğunun beklentileri göz önüne alınarak; uzmanlık alanlarının aşağıda belirtilen vb. yöntemlerle daraltılması, “Seramik Üniversitesi” oluşumu altında tek bir alan uzmanı bireyler yetiştirilmesi önerilmektedir.

Örneğin Güzel Sanatlar Fakülteleri Seramik Bölümlerinde, bahsi geçen iş dünyasının ihtiyaçları doğrultusunda; seramiğin ayrıca bir branşı/bölümü olması önerilen pek çok uzmanlık alanının sadece bir ders olarak okutulduğu görülmektedir. Örneğin tam anlamıyla, gerçek ustalık derecesinde ve tüm yönleriyle öğrenilebilmesi bakımından dört yıllık bir Seramik Üniversitesi/Sanatsal Seramik Fakültesi bölümü olması önerilen “Seramik Torna Şekillendirme” ülkemizdeki pek çok Güzel Sanatlar Fakülteleri Seramik Bölümünde sadece iki ya da üç dönem boyunca verilen bir derstir. Aynı şekilde bahsi geçen üniversite ve fakülteye bağlı bir bölüm olması önerilen, geleneksel sanatımız ve kültürel bir değerimiz olan; “Çini Sanatı/İşlemciliği” de sadece

ders olarak okutulmaktadır. Bahsi geçen mevcut durum sanatsal anlamda bakıldığında ihtiyaçları rahatlıkla ve yeterli düzeyde karşılayan bir sistemdir.

Ancak seramik ile ilişkili iş dünyası; oldukça büyük oranda endüstriyel seri üretim üzerine kurulu olduğu için, seramiğin pek çok alanında az ya da orta düzeyde bilgi ve tecrübe sahibi olan bireyler yerine tek bir alanında uzmanlaşmış, tam anlamıyla ustalığa ulaşmış bireylere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle kurulması önerilen “Seramik Üniversitesi” nin hayata geçirilmesi durumunda; mezunlarının istihdam problemi yaşamayacakları, rahatlıkla iş bulabilecekleri, sektörde aranan insanlar niteliğinde olacakları düşünülmektedir.

Geçtiğimiz 20 yılda 13 defa düzenlenen, Eskişehir Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu; ülkemizde sanatsal seramik alanında yapılan, en önde gelen faaliyetler arasında yer almaktadır. İlgili sempozyumun 20 yıldır düzenleyiciliğini yapan ve dünyaca ünlü seramik sanatçıların, sempozyumlar kapsamında oluşturduğu eşsiz eserleri ile Eskişehir’i adeta bir seramik müzesi haline getiren, Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu Seramik Bölümü Öğretim Üyesi / Güzel Sanatlar Fakültesi eski Dekanı Prof. Dr. Bilgehan Uzuner; 3.Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumunda yayınladığı “Seramik Üniversitesine Doğru” adlı bildirisinde aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır.

Kapsadığı dalları ve bu dalların yakın gelecekteki yeni türevleri ile daha da genişleyecek olan seramik; sadece seramik ile ilgili eğitim verecek bir üniversitenin kurulma nedeni olabilir. Ütopik gibi görünen bu yaklaşımın seramik eğitiminin son yıllardaki yaygınlaşma hızından cesaret alması olasıdır (Uzuner, 2003:9). Bütün seramik sanayii dallarının hammaddesinden başlayarak pazarlamasına kadar ihtiyaç duyduğu emek, bilgi, buluş birikimlerine sahip teknisyen, işletmeci, tasarımcı, pazarlamacı, sanatçı, mühendis gibi elemanlar yetiştirecek bir seramik üniversitesi kurulması çok uzak bir ihtimal olmamalıdır (Uzuner, 2003:12).

Ek bilgiler kısmında verilen tabloda kurulması önerilen; “Seramik Üniversitesi” fakülte/bölümleri ya da “Seramik Fakültesi” bölümleri taslak halde, örnek ve öneri olarak sunulmuştur. Gerçek bir girişim halinde taslak tablolar ihtiyaçlara göre mutlaka küçük ya da önemli değişiklikler gösterecektir (Bknz. Ek 1).

Taslak tabloda görüldüğü üzere, ülkemizdeki seramik malzeme ile ilişkili mevcut bölümlerin aksine; belirtilen bölümlerde uzmanlık alanları daraltılmış ve gerçek anlamda tek alana düşürülmüştür. Örneğin mevcut durumda seramik bölümlerinde çoğunlukla 2-3 dönem boyunca haftada 3-5 saat verilen “Seramik Torna Şekillendirme” dersi bir uzmanlık alanı kabul edilerek bölüm haline getirilmiştir (Bknz. Ek 2). Seramik malzemenin kullanıldığı tüm alanlarda, gerçek anlamda alan uzmanı/alan sanatçısı yetiştirebilmek için; yukarıda verilen her bir bölümde, ağırlıklı olarak bölüm isminde belirtilen alan dersi/dersleri verilmesi önerilmektedir.

Örneğin Çini Sanatı Bölümünde(Bknz. Ek 3); tüm dönemlerde hafta içi her gün en az 3-4 saat çini uygulama eğitimine yönelik ana/uzmanlık alan dersi ya da dersleri verilip, olması gereken toplam haftalık ders yüküne göre kalan boşluklar YÖK'ün her bölümde zorunlu tuttuğu dersler ve alanı destekleyecek diğer dersler ile doldurulabilir.

“Seramik Üniversitesi” nde staj uygulamaları içeren 4 yıllık(8 yarıyıl) eğitim sistemi tercih edilebileceği gibi 3 yıl okul+1 yıl atölye/fabrika eğitim sistemi de tercih edilebilir. Tercih edilen sisteme göre 8 ya da 6 yarıyıl boyunca, daha açık bir ifadeyle okul hayatı boyunca tüm dönemlerde; bahsi geçen ana/uzmanlık alan dersi/dersleri hafta içi her gün en az 3-4 saat olacak şekilde verilebilir. 3+1 eğitim sisteminin tercih edilmesi durumunda öğrencilerin son iki yarıyılda hafta içi 3-4 gün atölye/fabrika da, 1-2 gün okulda eğitimlerine devam etmeleri sağlanabilir. Son iki yarıyılda 1-2 günlük okul eğitiminde; farklı dersler olmaksızın, atölye/fabrika eğitimiyle entegre şekilde yürütülebilecek, sadece uzmanlık alanı ile ilgili bitirme projesi/tezi yaptırılabilir.

“Seramik Üniversitesi” nin, ülkemizin seramik(çini) başkenti olarak kabul edilen, oldukça köklü bir seramik tarihi ve sanatsal/endüstriyel/teknolojik seramikler konusunda da önemli bir yeri olan Kütahya ilinde kurulması; öğrenciler, ilgili alan akademisyenleri, seramik ile ilişkili iş/bilim/sanat dünyasının üniversiteye ve dolayısıyla Kütahya'ya olacak ilgisini önemli ölçüde arttıracaktır. Ayrıca ilgili “Seramik Üniversitesi” nin Kütahya'da kurulması halinde öğrenciler; bahsi geçen seramik malzeme ile ilişkili alanlarda hali hazırda Kütahya'da bulunan, sayıları 1000'e yakın olduğu varsayılan atölye/fabrika/mağaza/müze ile iç içe ve etkileşim halinde olacak, hammadde, malzeme, alet/makinelere son derece kolay ulaşım sağlayacaklardır. Stajlarını ya da tercih edilmesi önerilen 3+1 eğitim sisteminin, 1 yıllık atölye/fabrika eğitimini okullarının/hocalarının bulunduğu ilde rahatlıkla ve bütünlük içerisinde yapabileceklerdir.

Yapılan araştırmalara göre; Kütahya ilinde kurulması önerilen “Seramik Üniversitesi” girişimi, dünyada bir ilk olma özelliği de taşıyacaktır. Böylelikle ülkemizin seramik(çini) başkenti olarak kabul edilen Kütahya; aynı zamanda genel anlamda “Dünya Seramik Başkenti” olma yolculuğunda emin adımlarla ilerleyecektir.

“Seramik Üniversitesi” günümüzde hala ulaşılmaz güç bir hedef olarak görülüyor ise; en azından tercihen ve öncelikle Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde “Seramik Fakültesi” kurulması önerilmektedir. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin yanı sıra örneğin; İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi vb. hali hazırda seramik malzeme ile ilişkili köklü bölümlerin bulunduğu üniversitelerin bünyesinde olmak üzere, en azından ülkemizdeki üç ayrı noktada “Seramik Fakültesi” kurulmasının faydalı adımlar olacağı düşünülmektedir.

İlgili “Seramik Fakültesi” ne; seramik üniversitesi taslak tabloda belirtilen (Bknz. Ek 1), üç ayrı fakültedeki bölümlerin dâhil edilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Ancak daha öncede ifade edildiği gibi; “Seramik Üniversitesi” adı altında belirtilen fakülteler, bölümler ve derslerin isimleri/içerikleri tamamen taslak halde sunulmuş örnek önerilerdir. “Seramik Üniversitesi” kurulması noktasında gerçek bir girişim halinde, seramik malzeme ile ilişkili belirtilen tüm alanlardan uzman akademisyenlerin bulunacağı bir kurul/heyet; “Seramik Üniversitesi” ya da “Seramik Fakültesi” nin kurulacağı şehri/shehirleri, barındıracağı fakülte, bölüm ve ders sayılarını/isimlerini/içeriklerini olması gereken en doğru şekli ile belirleyecektir.

Ayrıca bahsi geçen üniversitenin/fakültenin kurulması ile ilgili olası bir girişim öncesinde, seramik ile ilişkili alan akademisyenleri ve ilgili alandaki fabrika/atölye temsilcileri ile kapsamlı bir anket çalışması yapılması önerilmektedir. İlgili anket çalışması; “Seramik Üniversitesi” / “Seramik Fakültesi” fikrini ve makalede bahsi geçen daraltılmış tek alan uzmanı yetiştirme önerisini hayata geçirmenin doğruluğunu ve gerekliliğini ölçmek açısından önemli veriler sağlayacaktır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada; seramik malzemenin kullanım alanlarının çeşitliliği ve önemi aktarılmıştır. Ayrıca temel anlamda seramik malzeme ile ilişkili sanatsal, teknolojik ve endüstriyel tüm bölümlerin; verilen birkaç örnek/taslak tablodaki gibi tek alana indirgenerek daraltılması, bununla birlikte uygulamalı ders saatlerinin ortalama hafta içi her gün 3-4 saat olacak şekilde yükseltilmesinin önemi vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra öğrencilerin; 4 yıllık lisans eğitiminin son iki döneminde, genişletilmiş bir staj niteliğinde atölye/fabrika eğitimine alınması önerilmiştir. Tüm bu bahsi geçenlerin nedeni; seramik malzeme ile ilişkili çok geniş alanlarda, birçok alandan asgari ya da ortalama bilgilere sahip bireyler yerine, tek bir alana tüm detaylarıyla hâkim, tam olarak “alan uzmanı” denilebilecek bireyler yetiştirilmesidir. Tüm bunların ise “Seramik Üniversitesi” ya da en azından “Seramik Fakültesi” çatısı altında çok daha sağlıklı şekilde mümkün olabileceği savı ileri sürülmüştür.

Günümüzde seramik malzeme; araştırma kapsamında sunulan vb. çok çeşitli kullanım alanları ile hayatımızın neredeyse her alanında oldukça yaygın biçimde yer almaktadır. Evlerimiz/işyerlerimiz/her türlü binalar, yeme-içme-saklama kaplarımız, kara-deniz-hava-uzay ulaşım araçlarımız, diş-kemik vb. vücut protezlerimiz, kullandığımız pek çok ilaç ve temizlik ürünleri, elektrikli-elektronik-teknolojik neredeyse tüm alet/cihaz/makinelerimiz, askeri-siyasi-özel nitelikteki pek çok insanımızı ve araçlarımızı/taşıtlarımızı koruyan zırhlar/kurşungeçirmez camlar, pek çok sanat eseri vb.

doğrudan seramik malzemeyle veya ilgili malzemenin küçük ya da önemli katkıları ile üretilmekte/oluşturulmaktadır.

Seramik malzemenin mevcut kullanım alanlarının gittikçe genişlediği ve genişlemeye devam edeceği, geçen zaman içerisinde sürekli yeni alanlarda kullanılmaya başladığı ve giderek artan şekilde daha yeni alanlarda kullanılacağı net bir biçimde görülmektedir.

Örneğin seramik malzemenin; gelecekte sağlık alanında daha etkin kullanılabilmesi, günümüzde üretilenlere ilaveten; daha çeşitli-kompleks yapıdaki dahili ve harici vücut protezlerinin seramik malzeme ile yapılabileceği öngörülmektedir. Günümüzde kanser türleri dâhil olmak üzere pek çok dâhili hastalığın tedavisinde, yanı sıra cilt hastalıkları tedavisinde ve cilt bakımında kullanılan seramik malzeme içerikli ilaçların vb. daha da çeşitlenip, yaygınlaşacağı düşünülmektedir. Ayakkabı ve elbise/kıyafet gibi giyilebilir seramiklerin; çok daha hafif, rahat, ergonomik hale getirilerek kullanımının çok daha fazla yaygınlaşacağı tahmin edilmektedir. İç ve dış mekânlar için tasarlanmış ağaç/ahşap vb. malzemeden üretilen pek çok türde oturma elemanlarının/mobilyaların; günümüzde bazı örnekleri olsa da, çok daha yaygın şekilde (evlerde kullanılan gardırop, vitrin vb. tümüyle, koltuk, sandalye vb. tümüyle ya da ergonomiklik açısından sadece ağaç/ahşap kısımlarının) seramik malzeme ile üretilebileceği öngörülmektedir. Teknolojik seramikler açısından bakıldığında ise günümüzde kullanılmaya başlanan pek çok robot ya da robotik cihaz/makine vb. gibi hemen hemen teknolojinin her yeni ürününde; seramik malzemenin daha yaygın şekilde kullanım alanı bulacağı varsayılmaktadır. Günümüzde daha çok mimari yapıların iç-dış cephe kaplamalarında kullanılan, yoğun ısı değişimlerine-yüksek darbe direncine ve kendi kendini temizleyebilme özelliğine sahip anti-bakteriyel sinterflex (esnek seramik) malzemenin; gelecekte en fazla alanda kullanılacak seramik malzemelerden biri olacağı düşünülmektedir. İlgili seramik malzemenin kara-deniz-hava-uzay araçlarının üretiminde yaygın olarak kullanılabilmesi ve tamamen yeni bir alan olarak özellikle çocuk parkı-halk spor parkı araçlarının vb. üretiminde kullanılabilmesi öngörülmektedir. Seramik malzemenin çevreci bir yaklaşımla; pek çok alanda yaygın olarak kullanılan ağaç/ahşap, metal ve özellikle de plastik malzemeye birçok alanda oldukça güçlü bir alternatif olabileceği düşünülmektedir.

Bunlar seramik malzemenin gelecekteki kullanımına yönelik sadece birkaç güçlü varsayımdır. Seramik malzeme tamamen ya da kısmen; hemen hemen akla gelen her yeni üretimde ya da mevcut üretimlerin yenilenmesinde kullanılabilir. Seramik malzemenin insan sağlığı açısından pek çok farklı malzemeye göre çok daha elverişli olması, bunun yanı sıra kendi kendini temizleyebilen, anti-bakteriyel özellikler taşıyan, yoğun ısı değişimlerine ve yüksek darbe direncine dayanıklı örneklerinin üretiliyor olması, seramiğin;

en fazla alanda en sık kullanılan malzemesi olacağı yönündeki düşünce biçimimizi desteklemektedir.

Bu nedenle ülkemizdeki seramik malzeme ile ilişkili, pek çok farklı fakültele ilgili birçok farklı bölümün "Seramik Üniversitesi" adı altında bir araya getirilmesi; seramik malzeme ile ilgili alanlar/bölmeler arasında birlik, senkronizasyon ve etkileşim sağlayacaktır. Sanatsal, endüstriyel, teknolojik seramikler konularında, eğitim, tasarım ve üretim süreçlerinin; uygulamalı ders saatleri artırılarak, daha çok daraltılmış uzmanlık alanları ile uygulanmasının, tam anlamıyla seramiğin tek bir alanında uzman bireylerin yetiştirilmesi açısından önemli katkılar sunacağı varsayılmaktadır. Gerçek anlamda tek bir alanda uzman bireylerin ise genel anlamda her işletmenin ihtiyaç duyduğu aranan elemanlar statüsünde olacağı ve bu durumun ilgili alandaki işsizlik sorununun çözümü için önemli bir kazanım olacağı düşünülmektedir.

"Seramik Üniversitesi" oluşumunun; sanatsal, endüstriyel ve teknolojik seramiklerin alt alanlarında yetiştireceği tek alan uzmanları ile ülkemizi dünya seramik sektöründe lider konuma taşıyabileceği, seramik malzemenin kullanım alanlarının daha da çeşitlenmesini ve mevcut kullanım alanlarında çok daha yaygın hale gelmesini oldukça hızlı bir şekilde sağlayabileceği öngörülmektedir.

"Seramik Üniversitesi" mutlaka bir gün kurulacaktır. Bu gereksinimin, çok uzak olmayan bir zamanda zaruri hale geleceği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak zaruri hale gelmeden önce en azından bu oluşumun tohumlarını atmak oldukça önemlidir.

Bu araştırmanın; genel anlamda seramik ya da seramik malzemenin kullanım alanları ile ilişkili pek çok farklı konularda yeni yapılacak araştırmalara bir temel oluşturacağı ve ülkemizde "Seramik Üniversitesi" ya da en azından "Seramik Fakültesi" kurulması amacıyla atılmış önemli bir tohum niteliğinde olacağı düşünülmektedir.

Makalenin; ilgili alan akademisyenleri ve iş dünyası temsilcilerinin, konuya ilişkin olumlu ve olumsuz görüşlerini paylaşabileceği önemli bir diyalog ortamına ve/veya kapsamlı bir anket çalışmasına zemin oluşturacağı, konu ile ilgili yeni yapılacak pek çok çalışmayı tetikleyeceği varsayılmaktadır.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Akın, İ., Göller, G. (2012). Vücutta Kullanılan Seramikler, TSE Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, 51(598):62-66
- Altuncu, E., Esen, S.G. (2014). Ultra Yüksek Sıcaklığa Dayanıklı Seramik Malzemeler: Tantalyum Karbür(TaC), Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi, 8(1):67-74
- Arcasoy, A. (1983). Seramik Teknolojisi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Yayın No:457, Yayın No:2.
- Çam, A., Alaybek, G., Okan, S. (2007). Seramik Müzik Aletleri, Türk Seramik Federasyonu Seramik Türkiye Dergisi, (23):96-101
- Çakı, M. (1999). Neolitik Dönemden İlk Çağa Seramiğin Kültürel Nesne Olarak İnsan Yaşamındaki Yeri, Sanatta Yeterlik Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, (1997). Cilt I-II-III, İstanbul: YEM Yayıncılık.
- Emrulloğlu, Ö.F., Abi, C.B. (2012). İleri ve Nano Teknoloji Seramikleri, TSE Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, 51(598):40-45
- Gülaçtı, N. (2018). "Kütahya Seramik ve Çiniçilik Zanaat/Sanatının Tarihsel Süreci ve Gerileme Nedenleri". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (58):31-40.
- Okumuş, H. (2008). Seramik Tasarım ve Üretiminde Sağlık Açısından Alınması Gereken Önlemler, Sanatta Yeterlik Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Okumuş, H. (2017). Geçmişte ve Günümüzde Seramiğin Kullanım Alanları, Journal Of Awareness, 2(3):1-14
- Ölçen, S. (1999). Kütahya Ansiklopedisi. Kütahya: Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahne, B., Arslan, M., Şar, S. (2013). Geçmişten Günümüze Sağlık Alanında Kil Minerallerinin Kullanımı, Lokman Hekim Journal, 3(3):13:20
- Türk Dil Kurumu. "Sanat Terimleri Sözlüğü". 18 Eylül 2020 <<https://sozluk.gov.tr/>>
- Uzuner, B. (2003). Seramik Üniversitesine Doğru, III. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir.
- Yıldırım, B. (2020). Li Xiaofeng ve Giyilebilir Seramikler, 9. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara.

GÖRSEL KAYNAKÇASI

- Görsel 1. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 2. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 3. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 4. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 5. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 6. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 7. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 8. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 9. Yıldırım, 2020: 886-889.
- Görsel 10. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 11. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 12. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 13. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 14. Yazarın kişisel arşivi.
- Görsel 15. Akın ve Göller, 2012: 63-65.
- Görsel 16. Emrulloğlu ve Abi, 2012: 43.
- Görsel 17. Okumuş, 2017: 9-10.

EK BİLGİLER / APPENDIX

SERAMİK ÜNİVERSİTESİ (TASLAKTABLO)		
SERAMİK TEKNOLOJİSİ FAKÜLTESİ	SANATSAL SERAMİK FAKÜLTESİ	ENDÜSTRİYEL SERAMİK FAKÜLTESİ
Seramik & Cam Malzeme Üretimi Bölümü (Hammadde, Çamur, Astar, Boya Sır vb. üretimi)	Serbest Seramik Tasarım ve Şekillendirme Bölümü	Seramik & Cam Sofra/Mutfak Ürünleri/Gereçleri Tasarımı ve Üretimi Bölümü
Seramik Mühendislik Ürünleri/Gereçleri Tasarım ve Üretimi Bölümü (Makine/ekipman/kara-deniz-hava-uzay araçları vb. için kullanılan seramik/cam parçaların üretimi, insan ve her türlü araç/taşıt zırhı/kurşungeçirmez cam üretimi, elektrik-elektronik-teknolojik makinelerde/ürünlerde kullanılan seramik parçaların tasarım ve üretimi)	Seramik Torna Şekillendirme Bölümü	Seramik & Cam Vitrifiye Ürünleri/Gereçleri Tasarımı ve Üretimi Bölümü (lavabo, wc taşı, klozet, küvet, jakuzi, duş teknesi vb. banyo-wc ürünleri tasarım ve üretimi)
Seramik Sağlık Ürünleri/Gereçleri Tasarım ve Üretimi Bölümü (diş, kemik vb. vücut protezleri, kil minerallerinden üretilen ilaçlar, tıp alet ve ekipmanları tasarım ve üretimi, sabun deterjan vb. temizlik ürünleri üretimi)	Seramik Dekor/Süsleme Teknikleri Bölümü (Astar boyama, astar kazıma, ajur, applike, sır altı dekor, sır üstü dekor, serigrafi, transfer/etiket baskı, lazer baskı, artistik sır dekorları vb.)	Seramik & Cam Mimari/Yapı/İnşaat Ürünleri/Gereçleri Tasarımı ve Üretimi Bölümü (tuğla, kiremit, iç ve dış mekân duvar-yer karoları, pencere/panel vb. mimari camlar tasarım ve üretimi)
Seramik Makine/Ekipmanları Tasarım ve Üretimi Bölümü (fırın, torna, karıştırıcı değirmenler, vakum-pres makineleri vb. tasarım ve üretimi)	Çini Sanatı Bölümü/Geleneksel Çinicilik Bölümü/Çini İşlemeciliği Bölümü	
	Sanatsal Cam Tasarımı ve Üretimi Bölümü	
	Eski Seramik, Çini, Cam Eser Koruma ve Onarım Bölümü	

EK 1: Araştırmacı tarafından oluşturulan "Seramik Üniversitesi" taslak/örnek tablosu

SERAMİK TORNA ŞEKİLLENDİRME BÖLÜMÜ <u>ÖRNEK/TASLAK</u> DERS PLANI TABLOSU		
1.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	2+0	Pazartesi 08.30-10.20
Türk Dili I	2+0	Pazartesi 10.30-12.20
Yabancı Dil I	2+0	Salı 10.30-12.20
Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı	2+1	Çarşamba 09.30-12.20
Temel Sanat Eğitimi I	2+1	Perşembe 09.30-12.20
Seramik Tasarımı ve Çizimi I	4+4	Pazartesi, Salı 13.30-17.20
Seramik Torna Şekillendirme I	6+6	Çarş., Perş., Cuma 13.30-17.20
2.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	2+0	Pazartesi 08.30-10.20
Türk Dili II	2+0	Pazartesi 10.30-12.20
Yabancı Dil II	2+0	Salı 10.30-12.20
Bilgisayar Destekli Keramik Form Tasarımı I	2+1	Çarşamba 09.30-12.20
Temel Sanat Eğitimi II	2+1	Perşembe 09.30-12.20
Seramik Tasarımı ve Çizimi II	4+4	Pazartesi, Salı 13.30-17.20
Seramik Torna Şekillendirme II	6+6	Çarş., Perş., Cuma 13.30-17.20
3.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Bilgisayar Destekli Keramik Form Tasarımı II	2+1	Pazartesi 09.30-12.20
Seramik Dekor Teknikleri I	4+4	Salı, Çarş. 08.30-12.20
Seramik Tornasının Keşfi ve Tarihsel Gelişim Süreci	2+0	Perşembe 08.30-10.20
Genel Sanat Tarihi	2+0	Perşembe 10.30-12.20
Seramik Sırları ve Sırlama Yöntemleri	2+2	Cuma 08.30-12.20
Seramik Torna Şekillendirme III	10+10	Hafta İçi Her Gün 13.30-17.20
4.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Tarihsel Süreçte ve Günümüzde Torna Türlerinin İncelenmesi	2+0	Pazartesi 10.30-12.20
Genel Keramik Sanatı Tarihi	2+0	Salı 10.30-12.20
Seramik Dekor Teknikleri II	6+6	Çar., Per., Cuma 08.30-12.20
Farklı Pişirim Teknikleri	2+2	Cuma 08.30-12.20
Seramik Torna Şekillendirme IV	10+10	Hafta İçi Her Gün 13.30-17.20
5.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Türk Keramik Torna Sanatçılarının ve Eserlerinin İncelenmesi	3+0	Pazartesi 09.30-12.20
Türk Keramik Sanatı Tarihi	2+0	Salı 10.30-12.20
Artistik Torna Teknikleri I	6+6	Çarş., Perş., Cuma 08.30-12.20
Seramik Torna Şekillendirme V	10+10	Hafta İçi Her Gün 13.30-17.20
6.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Yabancı Keramik Torna Sanatçılarının ve Eserlerinin İncelenmesi	3+0	Pazartesi 09.30-12.20
Artistik Torna Teknikleri II	6+6	Salı, Çar., Per., Cuma 09.30-12.20
Seramik Torna Şekillendirme VI	10+10	Hafta İçi Her Gün 13.30-17.20
7.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Seramik Torna Şekillendirme VII (Atölye/Fabrika Eğitimi/Uygulamaları)	16+16	Atölye/Fabrika Hafta İçi 4 gün 08.00-17.00
Bitirme Proje/Tez I	8+0	Hafta İçi 1 Gün 08.30-17.20
8.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Seramik Torna Şekillendirme VIII (Atölye/Fabrika Eğitimi/Uygulamaları)	16+16	Atölye/Fabrika Hafta İçi 4 gün 08.00-17.00
Bitirme Proje/Tez II	8+0	Hafta İçi 1 Gün 08.30-17.20

EK 2: Araştırmacı tarafından oluşturulan “Seramik Torna Şekillendirme Bölümü” taslak/örnek ders planı/programı tablosu

ÇİNİ SANATI BÖLÜMÜ ÖRNEK/TASLAK DERS PLANI TABLOSU		
1.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I	2+0	Pazartesi 08.30-10.20
Türk Dili I	2+0	Pazartesi 10.30-12.20
Yabancı Dil I	2+0	Salı 10.30-12.20
Temel Bilgi Teknolojisi Kullanımı	2+1	Çarşamba 09.30-12.20
Temel Sanat Eğitimi I	2+1	Perşembe 09.30-12.20
Genel Sanat Tarihi	2+0	Cuma 10.30-12.20
Çini Form Tasarımı	4+4	Pazartesi, Salı 13.30-17.20
Çini Desen Tasarımı	6+6	Çarş., Perş., Cuma 13.30-17.20
2.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II	2+0	Pazartesi 08.30-10.20
Türk Dili II	2+0	Pazartesi 10.30-12.20
Yabancı Dil II	2+0	Salı 10.30-12.20
Bilgisayar Destekli Çini Form Tasarımı I	2+1	Çarşamba 09.30-12.20
Temel Sanat Eğitimi II	2+1	Perşembe 09.30-12.20
Genel Seramik Sanatı Tarihi	2+0	Cuma 10.30-12.20
Serbest Çini Form Şekillendirme I	4+4	Pazartesi, Salı 13.30-17.20
Çini Dekor Uygulamaları I	6+6	Çarş., Perş., Cuma 13.30-17.20
3.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Bilgisayar Destekli Çini Form Tasarımı II	2+1	Pazartesi 09.30-12.20
Bilgisayar Destekli Çini Desen Tasarımı I	2+1	Salı 09.30-12.20
Genel Çini Sanatı Tarihi	2+0	Cuma 10.30-12.20
Model-Kalıp-Döküm Yöntemi İle Çini Form Şekillendirme I	6+6	Çarş., Perş., Cuma 13.30-17.20
Serbest Çini Form Şekillendirme II	4+4	Pazartesi, Salı 13.30-17.20
Çini Dekor Uygulamaları II	4+4	Çarş., Perş. 08.30-12.20
4.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Türk Çini Sanatı Tarihi	2+0	Pazartesi 13.30-15.20
Bilgisayar Destekli Çini Desen Tasarımı II	2+1	Salı 09.30-12.20
Model-Kalıp-Döküm Yöntemi İle Çini Form Şekillendirme II	6+6	Çar., Per., Cuma 08.30-12.20
Çini Dekor Uygulamaları III	8+8	Salı, Çar., Per., Cuma 13.30-17.20
5.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Türk Çini Sanatçıların ve Eserlerinin İncelenmesi	3+0	Pazartesi 09.30-12.20
Torna İle Çini Form Şekillendirme I	6+6	Salı, Çar., Per., Cuma 09.30-12.20
Çini Dekor Uygulamaları IV	10+10	Hafta İçi Her Gün 13.30-17.20
6.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Yabancı Çini Sanatçıların ve Eserlerinin İncelenmesi	3+0	Pazartesi 09.30-12.20
Torna İle Çini Form Şekillendirme II	6+6	Salı, Çar., Per., Cuma 09.30-12.20
Çini Dekor Uygulamaları V	10+10	Hafta İçi Her Gün 13.30-17.20
7.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Çini Dekor Uygulamaları VI (Atölye/Fabrika Eğitimi/Uygulamaları)	16+16	Atölye/Fabrika Hafta İçi 4 gün 08.00-17.00
Bitirme Proje/Tez I	8+0	Hafta İçi 1 Gün 08.30-17.20
8.Yarıyıl Ders Planı	T+U	Taslak Ders Programı
Çini Dekor Uygulamaları VII (Atölye/Fabrika Eğitimi/Uygulamaları)	16+16	Atölye/Fabrika Hafta İçi 4 gün 08.00-17.00
Bitirme Proje/Tez II	8+0	Hafta İçi 1 Gün 08.30-17.20

EK 3: Araştırmacı tarafından oluşturulan “Çini Sanatı Bölümü” taslak/örnek ders planı/programı tablosu

Ceren YİĞİT

Yüksek Lisans Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe
cerenyigitt@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5122-2445>

**Zihin Felsefesi Çalışmaları:
Görünenden Gerçeğe Geçişte Beş
Farklı Yaklaşım**

*Philosophy of Mind Studies: Five
Different Approaches in Transition from
Apparent to Reality*

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 10.06.2021
Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 08.07.2021
Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

Yiğit C. (2021). Zihin Felsefesi Çalışmaları: Görünenden Gerçeğe Geçişte Beş Farklı Yaklaşım, Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 35-43
Yiğit C. (2021). Philosophy of Mind Studies: Five Different Approaches in Transition from Apparent to Reality, The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 35-43

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Zihin Felsefesi Çalışmaları: Görünenden Gerçekliğe Geçişte Beş Farklı Yaklaşım

Öz

Galaksideki yıldız sayısı ile bir insanın beynindeki nöron (sinir hücreleri) sayısı neredeyse benzer durumdadır. Evrendeki her şeyi henüz çözümleyebilmiş değiliz ancak bu durum insan için de geçerlidir ve hala insanın bir mistik tarafı söz konusudur. Omuzlarımızın üstünde taşıdığımız küçük evreni anlamlandırmak için işe nereden başlamamız gerekir diye bir soru hâsıl olduğunda yol gösterici kavramlar 'beyin/zihin/bilinç/beden' olarak çıkar. İnsanlık tarihinin asli sorunlarından birisini cevaplandırabilmek için felsefe tarihinde farklı yaklaşımlar sunulmuştur. Bu makale içerisinde çağdaş zihin felsefesinin argümanları ve tartışma konuları üzerine ileri okumaları da destekleyecek bir eksen (i) kolay problem (ii) zor problem, (iii) sözde problem, (iv) aldatıcı problem, (v) bilinemezlik olarak ifade olunan beş yaklaşıma yer verilecektir. İnsana veya bilince yönelik farklı fikirlerin doğuşuna sebebiyet veren şey "bilinçli ben" hissi ve fenomenal deneyimin öznel/iç niteliği (qualia)dir. İnsanın öznel yapısına istinaden oluşan bu sorunlar zihin hallerinin salt işlevlerle beynin nöral etkinliğine, davranışa ya da metafiziğe indirgenmesiyle meydana gelmiştir. Daha genel bir şekilde ifade edecek olursak, insanın fiziksel yönünün mü yoksa fenomenal yönünün mü birincil nitelik taşıdığı sorusu üzerinden problemler şekillenmiştir. Bu çalışmada beş yaklaşım tarzının görünenin arkasındaki gerçekliğe ulaşmak için hangi iddiaları öne sürdükleri ve hangilerini bertaraf ettikleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Çağdaş zihin felsefesi, bilinç, beden, fenomenal deneyim, qualia, fiziksel yön, fenomenal yön.

Philosophy of Mind Studies: Five Different Approaches in Transition from Apparent to Reality

Abstract

The number of stars in the galaxy is almost similar to the number of neurons (nerve cells) in a person's brain. We have not yet been able to analyze everything in the universe, but also applies human beings, and there is still a mystical side of man. When a question arises as to where we should not start to make sense of the small universe we carry on our shoulders, the guiding concepts appear as 'brain/mind/consciousness/body'. Different approaches have been presented in the history of philosophy to answer one of the main problems of human history. This article includes five approaches expressed as (i) easy problem (ii) hard problem, (iii) pseudo-problem, (iv) hornswoggle problem, (v) agnosticism on an axis that will support further reading on the arguments and discussion issues of contemporary philosophy of mind will be given. It is the sense of "conscious self" and the subjective/inner quality (qualia) of phenomenal experience that gives rise to different ideas about man or consciousness. These problems, which are caused by the subjective structure of the human being, have occurred when the states of mind are reduced to the neural activity of the brain, behavior or metaphysics by purely functions. To put it in a more general way, the problems have been formed over the question of whether the physical or the phenomenal aspect of the human being has a primary quality. In this study, an evaluation will be made on which claims the five approach styles put forward to reach the reality behind the visible and which ones they eliminate.

Keywords: Contemporary philosophy of mind, consciousness, body, phenomenal experience, qualia, physical aspect, phenomenal aspect.

1. GİRİŞ: PROBLEMLERİN ODAK NOKTASI

İnsanın kendi kendine düşünüyor olması, hayal kurması, akıl yürütmesi, algılama sonucunda biriktirdiği bilgileri analiz edip ortaya çıkarması, renklerin, seslerin, kokuların öznel alanda farklı tezahür etmesi, her şeyi dille ifade edemiyor olması ve iç gözlem gerçekleştirip farkındalığını inşa etmesi zihinsel fenomen alanı olarak adlandırılmaktadır. Kısaca fenomenal alan (öznel deneyim) şeklinde ifade edeceğimiz bu kavram beraberinde “bilinçli ben” fikrini oluşturmaktadır. Sürekli değişen algımızla birlikte örneğin sevdiğimiz bir arkadaşımızın sesini duyunca nasıl bir hissiyata büründüğümüz, yağmur yağdıktan sonra etrafı saran kokunun ne hissettirdiği, anılarımızda yer alan kişileri hatırladığımızda hangi duygulanımları yaşadığımız ‘nöral etkinlik-fenomenal alan-bilinçli ben’ üçlemesiyle bir yansıma gerçekleştirilmektedir. Bize kendini doğrudan sunan ve sürekli kendini inşa eden bu içsel öznel deneyim akışı bilinçtir (Revonsuo, 2017: 21). Bir de bize kendini dolaylı yünden, bilincimiz dışında gerçekleştiğini hissettiren akış vardır ki buna ‘qualia’ adı verilmektedir. Qualia’nın dilimizdeki karşılığı nitel, nitelik olsa da zihin felsefesi içerisinde daha çok öznel deneyim, fenomenal yön, deneyimin öznel görüngüsü, nitel duyular gibi kavramlarla bağdaştırılmaktadır. Bir nitel zihin halini yaşarken zihnimizde oluşan, o zihin halinin duyulduğumuz özelliğine (başka bir deyişle, onun görüngüsel karakterine) onun “nite”si (quale) denir (Sayan, 2012: 49). Örneğin yürüdüğümüz an bir farkındalık gerçekleştirilebiliriz fakat kasların hareketi, beyinde gerçekleşen durumlar veya kendimize bir rota belirlemediğimiz gibi dururken ayaklarımızın evimize doğru yol alması, vb. bilinçle alakalı ama bilinç dışı gibi görünen durumlar için qualia kavramı kullanılmaktadır.

Qualia, fenomenal/fiziksel yön, deneyim gibi açık veya örtük alanlarla birlikte felsefe tarihine nüfuz eden beyin/bilinç ayrımında anahtar kavram niteliğine bürünmüştür. Çünkü her an farkına vardığımız öznel deneyimlerin varlığı kabul edilmekte ancak bu deneyimlerin kaynağı fiziksel yön (beyin) ile mi yoksa fenomenal yön (bilinç/deneyim) ile mi anlaşılabileceği tartışmanın odak noktası durumundadır. İnsan varlığının vechesi olarak çevresini sarmalayan görüngülerin nesnel bir bağıntısı nörobilim tarafından açıklanmaktadır. Beynin korelasyonu, nöron ateşlemesi, bilişsel kapsamı, elektromanyetik nitelikleri ve aktivasyonu bilimsel veriler ışığında beyne dair söylenebilecek ve aktarılabilir bilgiler her geçen gün teknolojik gelişmelerle birlikte olgular sahasını genişletmektedir. Ancak öznel ve dışarıya aktarımı sınırlı olan, “içinde gömülü olduğumuz gerçekliğin” (Blackmore 2021, Max Velmans: 281) sezgisel ve yerleşik bir bilgisine de sahip bulunduğu halde bilinç/zihin/deneyim kavramlarına geldiğinde mutlak ve salt bilgilerin oluşmadığı bir dizi farklı çıkarsamalarla karşılaşmaktayız.

Bu farklı çıkarsamalar fenomenal deneyimin varlığına ilişkin beş yaklaşım tarzıyla ifade olunabilir: David Chalmers’in değindiği iki problem bulunmakta ve

ona göre deneyimi bilinçli durum (uyanıklık, farkındalık, dikkat, vb.) ile açıklamak kolay problem, deneyimin niçin gerçekleştiği ve niçin hislere yol açtığı zor problem olarak algılanmaktadır. Felsefi davranışçılar ise öznel alan veya zor problemin ifade ettiği şekilde kapalı konumda seyreden bir durumun söz konusu olamayacağını iddia eder ve bu meselenin ‘sözde’ bir soruna mevzubahis olduğunu savunur. Bu üç görüşten farklı olarak dördüncü argümana göre bilincin, deneyimin dışarı aktarılması değil, beyindeki işlemlerle oluşum sağladığı ve sosyal bir dil yerleşikliğinden kaynaklı sorun varmış gibi gözükmeye başladığı problemidir. Son olarak zor problemin varlığını kabul eden ancak hiçbir zaman doğru yanıtın bulunamayacağını savunan bakış açısı bilinemezciiktir. Ortak bir soruya verilen cevapların hedefi, her birimizin yaşadığı öznel deneyimin ne’liğiyle ilgili olmakla beraber beyin ile fenomenal görüngümüz arasındaki bağlantı üzerinden açıklayıcı gerçek bir ilişki kurmaktır.

Bu makale içerisinde de yukarıda kısaca değinilen çağdaş zihin felsefesinin argümanları ve tartışma konularına yön veren; (i) kolay problem, (ii) zor problem, (iii) sözde problem, (iv) aldatıcı problem, (v) bilinemezciiktir olarak ifade olunan beş yaklaşıma yer verilecektir. İnsanın öznel yapısına istinaden oluşan bu sorunlar zihin hallerinin salt işlevlerle beyin nöral etkinliğine, davranışa ya da metafiziğe indirgenmesiyle meydana gelmiştir. Bu çalışmada beş yaklaşım tarzının görünenin arkasındaki gerçekliğe ulaşmak için hangi iddiaları öne sürdükleri ve hangilerini bertaraf ettikleri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. İlk dört yaklaşım birinci şahıs bilinci ile üçüncü şahıs bilinci arasında sürüp giden tartışmaları temsil etmektedir. Bilincin yapısına yönelik beşinci yönelim ise bir problemin olduğunu ancak hiçbir zaman bu gizemin çözülemeyeceğini ve bilinemeyeceğini savunmaktadır. Zihnin ve bilincin kompleks yapısını çözümleyebilmek ve görünenin arkasındaki gerçekliğe odaklanabilmek için ortaya atılan fikirler nelerdir? Bu soru etrafında kolay problemlerden başlanılarak diğer problemler detaylandırılacaktır.

2. KOLAY PROBLEM

Avustralya’lı filozof David Chalmers, 1994 yılında birincisi düzenlenen Tucson konferansına konuşmacı olarak katılmış ve bilinç üzerine kolay sorunlardan ve ardından da ‘olmak gibi bir şey’den veya ham duyunsamalardan, yani bilinçli deneyimin zor sorunundan bahsetmiştir (Blackmore, S.Hameroff: 144). Chalmers’ın değindiği ayrım aslında yüzyıllardır insanın fiziksel ve fiziksel olmayan taraflarını keşfetmek için ezeli bir merakla beraber zihin/beden ayrımına yol açmış ve süregelen tartışma zeminini dinamikleştirmiştir. Ancak konferansa katılan Stuart Hameroff’un da aktardığı şekilde Chalmers’ın yaptığı tatbik, doğru zaman ve yeri yakalayarak felsefecilerin, nörobilimcilerin ve lisans öğrencilerin de anlayabileceği yalın bir konuşma metni tercih etmiş olmasındadır.

Chalmers'ın kolay olarak addettiği sorun, qualia ve bilincin yapısıyla ilişkilidir. Bilincin neden olduğu işlevsel özellikler 'kolay problem (easy problem)' olarak adlandırılmakta ve daha çok bilişsel alana hitap etmektedir. Bilincin beyinle nasıl uzlaşım sağladığı ve buna bağlı olarak hangi işlemlerle yakinen organize olduğu kolay olandır. Kolay problem olarak bilinç bilişsel bilimin standart yöntemlerine doğrudan duyarlı görünenlerdir, bu sayede bir fenomen hesaplama veya sinirsel olarak açıklanır (Chalmers, 1995: 200).

Kolay olarak görünen, bilinç ile ilgilidir fakat bilincin açık olduğu, bütün davranışların fark edildiği ve nesnel bir açıklamanın yapılabilirdiği bir evredir. Zekânın alanını, bilgi işleme sürecini temsil eden kolay problem, aynı zamanda beynin hangi bölgelerindeki nöronların daha sık bir devinim gerçekleştirdiği, davranışın niteliği, dikkat, uyku, uyanıklık, tepki, parçaları bütüne çevirme ve sınıflandırma gibi özellikleri barındırır.

Sorunun kolaylığının nedenine dair bir örnek verilirse, davranışlarının, konuşmasının eskisi gibi olmadığını fark ettiğiniz arkadaşınızın bir sorunu olduğunu anlamlandırırız fakat iletişim kurarak yardımcı olmanız mümkün olmayabilir. Akabinde nörofizyolojik, psikolojik bir araştırması yapıldığında depresyon, manik atak veya beyinde oluşan tümörün davranış bölgelerine baskı yapması gibi sonuçların elde edilmesi ve dille ifadesi olunamayan şeylerle karşılaşılrsa da beyne ve davranışa yönelik bilimsel incelemeler neticesinde sorun ve çözüm belirlenebilir. Özdeyişle, Chalmers'ın kolay problem atfı üçüncü şahıs (objektif) bakış açısıyla bağlantılıdır.

Chalmers'a göre bahsedilen bu süreçlerin hepsi öznel deneyime, bilinçliliğe denk gelmiş olsaydı uzun uzadıya devam eden tartışmaların sebebi olmazdı. Bilimsel anlamda ayırt etme, tepki, davranış, uyku, uyanıklık, algı gibi fenomenler için net bir sonuca varıldığı söylenemez ancak her geçen gün biraz daha ilerleme kat edildiği de açıktır. Bu yeni oluşumlar ile bilimsel perspektifin nasıl ilerleme kat edeceği konusunda fikir sahibi olduğumuz ve bu sayede tertip edildiği de gözlemlenmektedir. "Bu yüzden bu sorunlara kolay sorunlar diyorum. Tabii ki, "kolay" göreceli bir terimdir. Ayrıntıları doğru anlamak muhtemelen bir veya iki yüzyıl alacaktır ve meşakkatli bir ampirik çalışmayı gerektirecektir. Yine de, bilişsel yöntemlerin bilim ve sinirbilim açısından başarılı olacağı konusunda her türlü sebep mevcut" (Chalmers, 1995: 201). Bilincin varlığına Chalmers'a göre 'yorumlama' ile ulaşmaktayız. "Bilincin varlığını yargılamak için yapılan şey, fiziksel sistemleri yorumlamaktır ve bunlara da deney öncesi köprüleme ilkeleri denilir. Bakmamız gereken kriterler: (1) şu anda bilinçli olup olmadığımız ve (2) hangi bilgi -olarak atfedilen- sistemlerinin bilinçli olup hangilerinin bilinçli olmadığını keşfetmektir. Doğrudan ulaşım bu deneyimleri yakalayamayız, bu yüzden bunun yerine harici kriterlere güveniyoruz" (Chalmers, 1998: 2-3). Kolay problem, bahsi geçen şekilde harici ve dolaylı durumlarla alakalıdır. Ancak her zaman dolaylı sonuçlar

yeterli bilgiyi aktarmamaktadır. Bir davranışın, edimin gerçekleşmesi süreç olarak izlenebilir ve bilimselleştirilebilir fakat "neden/niçin bilinçliyiz?" sorusu zor probleme geçiş yapmamıza neden olur.

3. ZOR PROBLEM

Bir önceki başlık altında belirtilen kolay problem için beyin veya bilincin beyni etkilemesi; uyku, uyanıklık, dikkat, algılama, bellek, analiz etme gibi işlevsel unsurlar çerçevesinde açıklandı. Peki, beyin sahibi olmak böyle bir şeyse özne olmak nasıl bir şey? Chalmers'ın kolay problemle sıkı bağlantı kurduğu 'zor problem (hard problem)', öznel hislerimize yukarıdan nesnel bir bakış gerçekleştirmenin zorluğu üzerine inşa edilmiştir. Chalmers, kolay sorun hakkında aksiyomlarını sunarken bunların insanın yapısını, bilincin semantiğini anlama noktasında yetersiz kaldığını ve felsefede metafiziğin konusu olan ontolojinin kapısının aralandığını dile getirmektedir.

Bilincin öznelikle ve deneyimlerin raporlanmasıyla donatılmış doğası, birinci şahıs tarafından nasıl bir his oluşturduğu, üçüncü şahsın bilinci hakkında niçin kesin bilgiye ulaşamayacağı, tam olarak ne işe yaradığı ve bütün bu süreçleri nasıl ürettiği zor olarak görülmesinin sebebidir. Örneğin, ayak bileğimizin ağrıdığını hissettiğimizde bu ağrıyı sözlü olarak paylaşabilir ve ağrıyı betimleyecek davranışlar sergileyebiliriz ancak bu his yalnızca hissedene mahsustur. Doktor, görüntüleme sistemleri veya muayene ile bileğimizi kontrol ettiğinde ağrıya sebep olacak semptomlarla yüzleşse de orada bir ağrı göremeyecektir. Zor problem tam da burada gün yüzüne çıkmaktadır. Yani günlük yaşamın naif ontolojisine göre fiziksel, fiziksel olmayan şeylere neden olur (Tura, 2018: 44). Birinci şahıs bilinci (ağrıyı hissedeni) ile üçüncü şahıs bilinci (doktor) arasında niceliksel bir bağlam oluşsa da niteliksel bir boşluğun devamına direnç göstermektedir. Chalmers birinci şahıs verilerinin üçüncü şahıs verilerine indirgenemeyeceğine inandığından, bilinç bilimi bu iki cins veriyi birbirine bağlayan temel yasaları bulma görevini yapacaktır (der. Bailey, Richard Brown: 341).

Bu noktada Amerikalı filozof Joseph Levine'nin 'explanatory gap' (açıklama gediği/boşluğu) şeklinde literatüre yerleşen argümanına değinmek gerekir. Levine'e göre örneğin sıcaklık hakkında; sıcaklığın moleküler hareketini, fizik veya kimya ile çözümleyebileceğimiz nedensel fonksiyonlarını hangi mekanizmayla eklendiğini açıklanacak konumda sunabiliriz. Fakat sıcaklığın derimize nüfuz etmesi ve sinir uçlarının uyarılmasıyla bir hareketlenme yaşanmakta "bu da çeşitli kaçınılma mekanizmasının etki altına girmesine yol açtığında, acının nedensel rolü açıklanır" (Levine, 1983: 357). Bu nedensel rolün dışarısında kalan durum ise -acının nasıl hissettirdiği- niteliksel olarak açıklama gediğine işaret etmektir. Ona göre acıyı, hazzı ve hisleri nöron ateşlemesi, beynin işlevsel rollerine indirgemek yanlış olacaktır. Levine şöyle bir örnekle devam eder: "Şimdi uzaylıların

yaşamına rastladığımızı hayal edin ki, bu da nitelikli durumlarımızı paylaştığımızı dair her türlü davranış ve işlevsel işareti veriyor. Bizim hissettiğimiz acıyı onlar da hissediyor mu? Eğer bu hissi hissetmek için insanın nöron ateşlenmesi (C-fibers) gerektiğini kabul ediyorsak ve uzaylıların nöron ateşlenmesi yoksa o zaman bu hissi yaşamadıklarını varsaymalıyız” (Levine, 1983: 360). Ancak ona göre fiziksel ölçümü neye göre acının ve diğer duygulanımların merkezine yerleştireceğimiz açıklama gediğinin kapatılmamasına sebebiyet vermektedir. Levine’in söylemlerini özetlemek gerekirse ona göre deneyimlerin, birinci şahıs yaşadığı fenomen sahasının açıklaması yapılmadan işlevselci veyahut indirgemeci yaklaşımlardan kaçınmamız gerekir ve açıklama gediğinin göz ardı edilmesine itirazda bulunur.

Zor problemin, zor problem olarak adlandırılmasının kaynağını Chalmers olarak belirtmiştik ancak Chalmers’ın zor problemi ve Levine’in açıklama gediği söylemlerinden önce de bilinç beyin ilişkisi tartışılmış ve Thomas Nagel’in kaleme aldığı “Yarasa Olmak Nasıl Bir Şeydir?” adlı bir makale ile özne-nesne ayrımı dikkatleri üzerine toplamıştır. Bu makalede ilk olarak Nagel, bilinç konusunda insanın tümüyle fiziksele indirgenerek manipüle edilen öznel yapısına değinmekte ve bir yarasa bakış açısının sağlanıp sağlanamayacağı imkânını değerlendirmektedir. Yarasaların veya diğer memeli hayvanların yaşam sürdürürken algı ve hareket alanına sahip oldukları konusunda tahmin yürütmek bizler için çok zorlayıcı bir konu değildir. Fakat iş, yarasa ile empati kurmak bağlamında onun gözünden etrafı gözlemek, başkalarını fark etmek, beslenmek, hissetmek gibi duyumsamalara gelince bir nevi duvara tosluyoruz. Nagel bu durumu hayal gücüyle bağdaştırır çünkü bizim deneyimlerimiz ancak hayal gücü yetimizle birlikte hareket etmektedir. Kişi ne kadar uğraşırsa uğraşsın “kollarında ağ örgüsü olduğunu ve böylelikle alacakaranlıkta ve şafak vaktinde uçarak ağzında böcekleri yakaladığını hayal etmenin faydası olmayacaktır. Çok zayıf bir görüşe sahip olan ve çevredeki dünyayı yansıyan yüksek frekanslı ses sinyalleri sistemi ile algılayan ve bir günü tavan arasında ayaklarından baş aşağı asılı olarak geçiren yarasayı hayal edebilmek mümkün olsa dahi yarasa olmanın deneyiminden yoksun haldeyiz” (Nagel, 1974: 439). Nagel, yarasa örneğinden yola çıkarak, bilinç konusunda gerçek sorunun bakış açıları vasıtasıyla öznel oluşum gösterdiğini öne sürer (Zeman, 2017: 382). Kısaca Nagel, yarasa olmak veya herhangi bir canlı olmanın olanağı ile ‘benlik’ arasındaki uçuruma değinmekte ve ne kadar –onun gibi olmayı tahayyül etmek de yalnızca davranışlarını gözden geçirmenin ötesinde bir yol izlenemeyeceğini vurgulamaktadır.

Chalmers’ın zor problemine tekrar geri dönersek, Levine ve Nagel’in fizikselci karşıtı yorumlamalarının izlerini, kümülatif bir hamleyle değerlendirdiğini görebilmek mümkün. Chalmers’a göre bilincin asli problemi sübjektif deneyim alanına ait olan zor problemidir. “Düşündüğümüzde ve algıladığımızda,

bilgi işlemenin bir işaretini fark edebiliriz ama aynı zamanda öznel bir yön de söz konusudur. Nagel’in belirttiği gibi, bilinçli bir organizma olmak gibi bir şey vardır. Bu öznel yön deneyimdir” (Chalmers, 1995: 201). Örneğin, bir kere deneyimlenen kokunun yıllar sonra da aynı deneyimi yaşatması, kokunun mekânını veya kişisini anımsatması öznel yön ve zihinsel imge ile ilişkilidir. Bu tarz olayların fiziksel bir temelle açıklandığında da sorun kendini göstermeye devam etmektedir. Çünkü neden böyle deneyim birikimlerine sahip olduğumuz ve fiziksel olanın niçin içsel olana yol açtığı soruları, konu olan problemin zorluğuna çağrı yapmaktadır. Bununla ilgili Chalmers’ın ‘zombi’ örneği birinci şahıs bilincinin yanılı olup olmadığı ikilemine açıklama getirmektedir. Chalmers; görüntüsü, konuşması, davranışları ve hareketleri bizden farksız olmayan bir zombi hayal etmemizi ister ve bunun mümkün olduğunu, hayal etmekte zorlanmadığımızı fark etmemiz için bir düşünce deneyi tasarlar. Eğer hem insana benzeyen hem de bir eksikliği olduğu için insandan ayrı bir varlık tasavvurunu kabul edebiliyorsak –ki edilebilir gibi görünüyor- bilinç için davranış ya da bilişsel fonksiyondan daha fazlası olduğu anlaşılmaktadır. Eğer öyleyse, Chalmers’ın bakış açısına göre bilinç, fiziksel dünyaya eklenmiş bir şeydir ve onun parçası değildir (Searle, 2018: 118). Otomat bir varlık olarak tasavvur ettiğimiz zombi dünyası, fiziksel alanın hesaplamacı, işlevselci açıklamaları için yeterli olurken fenomenal alanı es geçmekte ve Chalmers bu argümanı ile yalnızca insanı zombi dünyasına ait bir varlık gibi tasavvur etmenin yanlışlığından söz etmektedir.

Bilinç konusunda yapmamız gereken şey, onun tıpkı uzay ve zaman gibi indirgenemez olduğunu ve dünyanın temel bir niteliği olduğunu kabul etmektedir (Blackmore, Chalmers, 2021: 58). Özetle, zor problemin konusu deneyimin kaynağını, kolay problemler ışığında fiziksel bir yapıya sahip beyne indirgeyerek açıklamanın nihai cevap olamayacağını ve fenomenal yönü bilincin yegâne niteliği şeklinde kabullenmenin gerekliliği üzerinde ısrarcı olmaktadır. Ancak sözde problem ve aldatıcı problem ile ilgili içerikte de değineceğimiz hususta bu problemler zor problemden farklı olarak bir zorluğun olmadığını ve metafizik sahanın terk edilmesi için istikrarlı bir ilerleyiş ile çalışmalar yürütme yanlısıdır.

4. SÖZDE PROBLEM

Öznel deneyimin; hislerin, duyguların, algıların beyin veya davranıştan farklı bir yapısı olduğuna dair ve zihnin yalnızca birinci şahıs bakış açısıyla ifade edilebileceği düşüncesi zor problemin giriş kapısıydı. Ancak yirminci yüzyılın başlarında psikolojinin deneysel alana ait olduğunu varsayan görüşlerin cereyan etmesiyle birlikte davranışçılık akımı meydana gelmiştir. Bahsi geçen zor problemi, ‘sözde problem (pseudo-problem)’ olarak ele alan davranışçılar zihne veya ruha aitmiş gibi hissettiğimiz duyguların kaynağını beyinle ya da bilinçle değil, gözlemlerle bağdaştırmışlardır. Bu noktada ‘klasik dünya’nın metafizik bakışı ile ‘modern

dünya'nın metafizik bakışı arasında büyük bir fark görülmektedir.

"Davranışçılık" denilince hem psikolojik hem de felsefi bir çerçeve akıllara gelmektedir. Psikolojik alana işaret eden davranışçılık, insanı tanımlamak için bilinç veya bilinçaltının incelenmesini doğru bulmayarak ve gözlemlenebilir olanın deneysel bağlamda değerlendirilmesi üzerine tezler sürmektedir. Felsefi alana hitap eden davranışçılık da psikolojinin ele aldığı şekilde bir yaklaşım sergilemekte fakat ek olarak zihnin doğasını ve içsel tarafımızı anlamlandırmak suretiyle zihinsel terimleri açıklamaya yönelmektedir.

Sözde problemi ifade edebilmek için mevzubahis olan felsefi davranışçılıktır. Felsefi davranışçılık ilk olarak idealizm, düalizm ve Kartezyen Felsefe karşıtı tavırla argümanlarını sunmaktadır. İnsanın zihin ve beden olmak üzere iki ayrı tözden meydana geldiği ve beden zaman ve mekân içerisinde yer alan maddi bir yapıya sahip olduğu, zihnin ise maddi tözle değil kendine özgü niteliklerle açıklandığı düşüncesi felsefi davranışçılık tarafından reddedilmektedir. İnsanlar gizli düşüncelerini yürüttükleri varsayımıyla zihinlerini bir 'yer' ile özdeşleştirme eğilimindedir. (Ryle, 2009: 16). Felsefi davranışçılık akımının temsilcilerinden olan Gilbert Ryle, fiziksel ve zihinsel töz ayrılığının yanlışlığı üzerinde durmakta ve zihin-ruh gibi soyut bir belirleme ile insanı anlamlandırmanın 'makinedeki hayalet' (Ryle, 2009: 15-16) sanısıyla eşdeğer olacağını vurgulamaktadır. Ryle'a göre zihinsel terimler, herkesçe gözlemlenebilen bedensel davranış ve kamunun ortak malı olan sözel ifadelerle gönderme yaparak anlam kazanır; yoksa iç gözlem bulgularının mahrem bir biçimde etiketlenmesi yoluyla değil (Priest, 2018: 80). Bu noktada felsefi davranışçılık, maddi olanın yansımalarını diğer bir deyişle davranış ve edimlerini birincil ve tek nitelik olarak belirlemiştir. "Zihin ne varlıktır ne Kartezyen tözdür ne de beyindir. Zihinsel olaylar böylesi varlıkların "içinde" geçen süreçler değildir" (Heil, 2020: 98). Felsefi davranışçılık akımının mensuplarından olan Wittgenstein dilbilgisi hatalarına, Gilbert Ryle ise dilin yanlış kullanımından ötürü zihin-bilinç-ruh gibi içsel tözler hâlihazırda davranışı önceliyor gibi yönelim ('kategori yanlış') sağladığımız belirtilmektedir. Bahsi geçen isimlere göre 'zihin' bir yanlısıma olarak görülmekte ve düşünce, algı, his, imgelem, haz, öğrenmek, bilmek gibi organizasyonlardan ayrı bir yapıya sahip değildir. Bu da sözde problemin doğuşuna neden olmaktadır.

Felsefi davranışçılık; qualia, fenomenal yön veya niteliksel ifade olan bilincin varlığına yönelik karşı bir argüman geliştirmiş ve problem olarak atfedilen bir sorunun olmadığı (sözde) –varmış gibi algılandığı yönünde bir yaklaşım oluşturmuştur. Davranışçılık, en açık ifadeyle, "çözünür" veya "kırılgan" gibi saf yatkınlık terimlerinin zihinsel terimlerin semantik benzerleri olduğuna, işlemsel tanımların ise zihinsel terimlerin anlamlarını belirgin kılan yapılar olduğuna dikkat çeker (Churchland, 2018: 89). Düşünmek, inanmak, imgelemek,

hissetmek sözde problem savunucularına göre zihnin değil davranışın niteliğidir. Örneğin, mutsuz olan bir kişi bunu tamamıyla içinde yaşıyormuş gibi hissetmesinin yanı sıra ağlamak, bağırarak, sinirli olmak, hiçbir şey yapmamak durumuna bürünerek dışarıya aktardığı ve gözlemlenen bir davranış olacaktır. Sözde problem savunucuları her şeyin üçüncü şahıs bakışıyla şekillenen tarafını ölçüt olarak belirlemekte ve his ile onu takip eden davranışın aynılığı göz önüne alınmaktadır. 'Zihin' benzeri kelimelerin gerçekte kişinin bedensel davranışına işaret eden birer kısaltma terim olduklarını fark ettiğimizde, zihinlerin de bedenler gibi var olup olmadığına dair soruyu sormaya müsaade edecek kavramsal bir imkânın bulunmadığını anlarız (Priest, 2018: 73). Neticede sözde problem, ölçülebilir bir fenomenin yalnızca davranış olarak belirlenmesi için atıfta bulunurken sadece gözlemlenebilir olanla münasebeti sorgulamaktır.

5. ALDATICI PROBLEM

Patricia ve Paul Churchland çifti zihin felsefesi, nörofelsefe ve bilişsel nörobilim alanlarında çalışma yürütmektedir. Bilinç ve zihin hakkındaki görüşleri de başlıca çalışma alanları olan nörobilim ile ilintili haldedir. Churchland'lar insanların zihin hakkında 'çözülemez, çok zor, uzun zaman lazım' gibi benzetmelerine karşı çıkarak zor problem olgusunu 'aldatıcı problem (hornswoggle problem)' ile tanımlamış ve hem bilimsel hem de sosyal bir bakış sahası oluşturmuşlardır.

Bilimselliğin konusu olan beyin hakkında söylenen şu şekildedir: "Sahip olduğumuz beyin, temel yaşamsal faaliyetler olan beslenmek, kaçmak, savaşmak ve üremeye ek olarak bir topu yakalamak, keman çalmak ve konuşmak gibi şeyleri başaracak şekilde kasları hareket ettirmenin yanı sıra, hep birlikte bir şekilde dış dünyanın zengin bir temsilini oluşturan bir eksite edilebilir hücreler yığıdır" (Churchland, 2019: 13). Fiziksel temsil olan beyni, insanın hem duygu ve istenç hem de işlevsel alanlarına kaynak gösteren Churchland, kolay probleme ek olarak üçüncü şahıs bakışı perspektifinden ziyade birinci şahıs bakışı açısını da beynin gözlemlenebilir alanına yerleştirmiş ve deneyimi beyin kapasitesi olarak belirlemiştir.

Problemin aldatıcılığını açıklamak için ilk basamak bilimsellikten ancak nörobilimden uzaklaşmış görüşlere de atıfta bulunur: Nörobilim dışındaki yaygın eğilim, sinir sistemlerinin düzenlerinin sonsuz, önzemli, umutsuzca karışık ve meydan okurcasına inatçı, başıboş bir böğürtlen çalışından başka bir şeye benzemediği görüşündedir (Churchland, 2019: 118). Beynin nasıl çalıştığını bilmekten yoksun kişilerce beyin dal ve dikene benzetilmiş olmasını eleştiren Churchland, sezgisel bakışla insanın özünü kurgulama çabasına girişenlere yönelik bilimsel verileri kaynak gösterir. Churchland çifti, qualia, fenomenal yön, öznel deneyim hissi gibi olguları beyin nöron ateşlemesi, sinapslar ve korelasyon uyumu ile beyin hangi bölgelerinin aktive olduğu, beyindeki duyu haritasına göre kararlaştırılan

his açıklamaları sunmaktadır. Churchland'lara göre tam anlamıyla açıklanamayan beyne yönelik bazı muğlak taraflar bulunmaktadır ancak bu muğlaklığın zor probleme ithaf edilmesine karşındırlar zira onlara göre sorunun çözümü için felsefi terimlere, sosyal kuramlara, metafizik öğelere, ontolojik yapılara ihtiyacın olmadığı aksine nörobilim/nörobijolojinin araştırmaları vasıtasıyla apaçık veriler halinde mutlak sonuçlara ulaşılması hedeflenmektedir.

Deneyimle ilgili bir sorunun ve çözülemeyecek gibi duruş sergileyen problemin varlığını aldatıcı bir yaklaşımla ele alan Churchland'lar, üstbilişselliğin öncülük etmesiyle birlikte 'halk psikolojisi (folk intuitions)' teriminin farkına varılacağı ve zihin/bilinç/ruh/qualia gibi kavramların içsel birer imge değil, dilsel bir yanığı olduğu iddiası dillendirilmektedir. "Halk psikolojisinden kastım, hepimizin insan davranışını açıklayan ve öngörde bulunurken standart olarak kullandığımız kaba saba kavram, genelleme ve parmak hesaplarından oluşan dizileridir. Halk psikoloji sağduyu psikolojisidir; davranışı inançların, isteklerin, algıların, beklentilerin, hedeflerin, duyuların ve birçok şeyin sonucu olarak açıkladığımız psikoloji bilimine karşılık gelir" (Churchland, 2019: 332). Gündelik dilde kavrayış hataları bulunduğunu öngören Churchland, bilincin kaynağını bilimsel kuramlardan ziyade inanış, sezgi ile bağdaştırıldığında gerçeklikten uzaklaşmış olacağını belirtmektedir. Her birimiz bu kavramsal çerçeveyi (daha annemizin kucağında dilimizi öğrenirken) öğreniriz ve böylece bilinçli zekânın ne olduğuna dair sağduyuya dayalı bir kavrayış ediniriz (Churchland, 2018: 96). Örneğin, 'karabasan' şeklinde dilimize yerleşmiş bir tür kâbus çeşidi bulunmaktadır. Karabasan düşüncesinde kişi uykusunda üzerine baskıda bulunan bir karanlık silüetin olduğunu ve hareketinin kısıtlandığını hisseder. Ancak bu olayın bilimsel telaffuzu 'uyku felci'dir ve daha çok REM uykusu sırasında bilincin uyanık olmasına rağmen bedeni hareket ettirememesi durumundan doğmaktadır. Halk psikolojisi alanı da aldatıcı problem paradoksunu bu şekilde dile yerleşmiş olan inanç ve kavramsal hataların terk edilmesiyle zor problem algısının tersyüz edileceğini vurgulamaktadır.

Patricia Churchland, deneyime dair belirlenen zor sorunun bilinç ile alakalı olmadığını savunmaktadır. Keza ona göre bilinç/zihin gibi soyut bir alanın olmadığı ve beynin yapısına dair yeterli bilgiye sahip olan herkes bu konulara bilimsel bakış sergilediğinde dile yerleşmiş olan metafizik öğelerinde terk edileceği anlayışı hâkimdir. Bilim ve araştırma usulleri geliştikçe sosyal dil alanına yerleşik olan, uzay ve zaman içerisine dâhil edilemeyen kavramların nörolojik etkinlik alanına ilişkin tasvirinin etkinleşmesi ile yok olacağı düşünülmektedir.

Aldatıcı problem yaklaşımına sahip olan filozoflar bilinci nöron olarak beynin kaotik yapısına eşitlemiştir. Aslında Churchland çifti felsefi davranışçılıktan farklı olarak bir sorunun olduğunu kabul eder ve onlara göre bilmediğimiz bir şey varsa nöronların bilgiyi nasıl işlediği

ve kodladığı meselesidir. Fakat beyin ile ilgili değil de bilince dair bir zorluğun belirlenmesini aldatıcılıkla ifade edilir. Sorunların hiçbir zaman çözülemeyecekmiş gibi düşünülmesine karşı çıkan Churchland, geçmişte de ses, ışık, DNA, evrenin ve dünyanın konumu hakkında eksik bilgilere sahip olduğumuzu hatırlatır. Bu konular hakkında geçmişten daha ileride olduğumuz ve hiç anlaşılamayacakmış gibi gelen birçok konuyu bilimsel çerçevede detaylandırmanın kolaylaştığı göz önüne alınmaktadır. Bilim ve teknoloji sıklıkla asla bilinemez ve yapılamaz olduğu düşünülen şeyleri ortaya koymuş ve gerçekleştirmiştir (Churchland, 2019: 350). Beynin şu anki karanlıkta kalan boyutunun şimdiki zaman için açıklanamama ihtimali olsa da ileride ortada bir sorun kalmayacağını, diğer bir ifade ile bilişsel alanın gözündeki perdenin kalkacağı iddiasıyla bahsedilen problemi açıklamaktadır. Churchland'lara göre özetle, yapılması gereken bilim tarihinden dersler çıkararak çözümlenmesi ve anlaşılması zor gelen sorunların sonunda bir bilimsel meşale ile aydınlatılacağı bilini ile çalışmalar yürütmek gerekmektedir.

6. BİLİNEMEZCİLİK

Zihin felsefesi içerisinde defaatle değinilen ve üzerine kafa yoran herkesin kendi kuramını inşa ettiği zihin-beden sorunu ışığında tek bir problemin belirlenip birçok yanıtın oluştuğunu açıkladık. Son olarak bilinemezlik (agnostisizm) veya gizemcilik (misticizm) ile sorunun farklı bir yaklaşımına değinilecektir.

Diğer problemlerin zor soruna cevap vermek veya yok saymak için uğraştıkları açıktır. Agnostik yaklaşıma geldiğimizde ise herhangi bir cevapla ya da öneriyle karşılaşmamaktayız aksine yüzyıllardır anlamlandırma çabasına karşın 'boşa kürek çekmek' bakış açısı söz konusudur. Bu akımın en önemli temsilcilerinden biri Colin McGinn'dir ve ona göre zihin-beden problemini ne kadar çözmeye çalışsak da sonunda direnç gösterdiği alanda durmak zorunda kaldık. Colin McGinn, hem fenomenolojinin hem de fizyolojinin ötesinde, bilincin "saklı bir yapısı" olduğunu ve bu saklı yapının bu boşluğa bir köprü olabileceğini, fakat bunun muhtemelen sonsuza dek bizim ulaşamayacağımız bir şey olduğunu iddia etmiştir (Dennett, 2020: 506). McGinn sözde problem, aldatıcı problem olarak açıklanan bölümlere istinaden bunların ancak sözde/aldatıcı yanıt olabileceğini belirtmiştir. Her sorunu çözebiliriz yaklaşımıyla ilerleyen kuramları eleştiren McGinn, "beyin gerçekte oluşan değildir, beyin mucizevi bir şekilde ortaya çıkar" (McGinn, 1989: 352) söylemiyle mistik tarafı ifade eder.

Bilincin doğası ve zihin-beden ayrımının bilinemezlik ile yaklaşılmasının sebebi kendi düşüncelerimizden sıyrılarak beyne yönelik nesnel bir bakışın gerçekleştirilemeyeceği inancıdır. Bilinçli durumlar basitçe algının potansiyel nesnelere değildir. Beyne bağlıdırlar ancak duyuları beyne yönlendirerek gözlemlenemezler (McGinn: 357). McGinn, duyuların yetersiz kaldığı öncülünü örnekendirir ve bir kayanın

bilinçli olduğunu düşünmenin arkasındaki imkânsızlığa değinir “hiçbir uzaysal özellik zihin-beden problemine tatmin edici bir cevap veremeyecektir” (McGinn, 358).

Deneyim alanının açıklanması ve zihin-beden probleminin çözümü üzerinden fikir yürüten bilinemezcilik akımına göre geçmiş ve şimdiki zaman yapılan iş parçaları tek tek analiz etmektedir. Ancak McGinn’e göre tümevarım yöntemiyle ya da herhangi bir yöntemle insanın ilkece bir bilinç açıklaması çabası analogi yapmanın ötesine geçemeyecektir. Agnostik veya mistik tavra göre bilincin insanın yapısının üstünde bir konumu bulunmakta ve ne objektif ne de sübjektif çözümlenmelerle fitri sorunu cevaplandırabilmek mümkün değildir.

7. SONUÇ

Zihin/qualia/bilinç/fenomenal deneyim/beden ile ilintili kavramlar üzerinden “niçin bilinçliyiz?” sorusuna dair beş farklı cevabı ele aldık. Bazı görüşler “niçin” ile değil “nasıl”ıyla ilgilense de özünde, öznelliğe yönelik bir problemle hesaplaşma bulunmaktadır. İndirgemeci olmayan bir bilinç kuramı taslağı sunan Chalmers, kolay ve zor problem betimlemesiyle “ben”liğe ait olan bir mesele üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre kolay olan, fiziksel dünyaya eşlik eden ve yine fiziksel bir açıklama yapılabilen olgulardır. Problemin zorluğu ise fiziksellikle bağdaştırılamayan öznel deneyimin niteliğidir. Chalmers için bu problemi çözmek zor ama imkânsız değildir ve ona göre çözüme kavuşmak için fenomenal alan ve fiziksel alanın kol kola hareket etmesi gerekmektedir. Felsefi davranışçılığın benimsemiş olduğu sözde problem, zor problemin reddiyesi ile başlamaktadır ve işlevsel alanın yanı sıra duygusal alanı da davranışla eşitlemiş durumdadır. Problemin aldatıcılığına değinen dördüncü kanıt ise bir problem var ancak bu bilincin ve felsefenin değil beyni inceleyen nörobilimin çabasıyla çözülebilir iddiasını benimsemektedir. Son adımda karamsar ve umutsuz bir bakış açısı belirleyen agnostik tavırla karşı karşıya kaldık ve bilinemezliği benimseyenlere göre bilinci, hisleri, fenomenal alanı açıklayabilecek olanaklı bir dünya bulunmamaktadır.

Bu verilen cevaplar için büyük resmin küçük parçaları demek mümkündür. Çünkü zihin üzerine düşünmek bizi hem nesne hem de özne olmaklıkla karşı karşıya getirmekte ve zihin felsefesi çalışmalarına katkı sağlayan düşünürler belirli bir görünüş üzerinden şu anki bilgimiz ışığında gerçekliğin kapısını aralamak için çabalamaktadır. Ancak konu olan beş yaklaşımın da göz ardı ettiği bazı noktalar zuhur etmektedir. Kolay problemi, zor problemin zorluğunu anlatmak için kurgulayan Chalmers’ın düşüncesine göre zor problem şimdi bilimin veya psikolojinin yöntemleriyle değil ama gelecekte çözülmeyi beklemektedir. Chalmers bu konuda belki haklı olabilir ancak zorluğu betimlerken karamsarlığa düşülmesini ve agnostisizme yaklaşmayı engellemek için de bir yol göstermemektedir. Felsefi davranışçılığın yaklaşımı yalnızca görünüş ile ilgiliyken iç gözlem alanını yok saydığına değinmiştik fakat insanın bütün düşüncelerini davranışa dönüştürmediği gibi her

eylemine de düşüncesiyle ilişkilendirmek mümkün değildir. Felsefi davranışçılığın bu eksik bıraktığı alan ile birlikte insanın tercih etme ve otonom bir varlık olma durumu yadsınmaktadır. Zor problem veya Levine’ın açıklama gediği yaklaşımına karşı olan aldatıcı problem için ise gerçek olan beynin ilkeleridir ve bu anlayış insanın aktarıma kapalı iç niteliğinin bulunmadığını vurgulamıştır. Aldatıcı problemin bu denli bilimsellikte çepeçevre sarmalanması insanın sezgi, inanç, duygu, his gibi birinci şahsa ait olan yönlerini nesnellikle açıklanamadığı için yokmuş gibi düşünülmesi, gerçekliğe ulaşmak için tek yol olamaz. Son olarak yazı içerisinde yer verilen bilinemezcilik, “hiçbir zaman anlaşılamayacak, bilinemeyecek, anlamak için yetkin değiliz” fikirleriyle şekillenmiştir ve insanın dinamik yapısına, yeteneklerine, üretim ve tasarım kabiliyetine ters düşen bir yaklaşım haline bürünmüştür.

Neticede insanın nesnel biyolojik yapısı ile öznel deneyimsel yapısının ahenkle işleyişinin nedenin sorgulanması gerekmektedir. Bu sorgulama için yukarıda yer verilen problem ve cevaplar yol göstericidir fakat arındırılmış ya da indirgenmiş bakış açısı yerine bütünsel bir alana hitap etmek ve aynı zamanda açıklamak istencini takip eden anlamak gayreti daha gerçekçi olacaktır. Zira anlama istencinden uzaklaşmak var olan düğümleri çözmek isterken yeni düğümler oluşturmaya benzemektedir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Bailey A. (der.) (2019). *Zihin Felsefesi*, (Çev. Füsün Doruker. Ankara: Fol Kitap.
- Blackmore, S. (2021). *Bilinç Üzerine Konuşmalar*, (Çev. Seda Akbıyık) İstanbul: Küre Yayınları.
- Chalmers, D. (1995). "Facing up to the Problem of Consciousness". *Journal of Consciousness Studies*, 2 (3): 200-219.
- Chalmers, D. (1998). "On the Search for the Neural Correlate of Consciousness". In (eds. S. Hameroff, A. Kaszniak, A. Scott). *Toward a Science of Consciousness II*. MIT Press.
- Chalmers, D. (2011). "The Problem of Consciousness". *Discusiones Filosóficas*, 12 (19): 29 – 59.
- Churchland, P. M. (2018). *Madde ve Bilinç*, (Çev. Berkay Ersöz) İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Churchland, P.S. (2019). *Nörofelsefe*, (Çev. Özge Yılmaz) İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Dennett, D. (2020). *Bilinç Açıklanıyor* (Çev. Sibel Kibar) İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Hail, J. (2020). *Zihin Felsefesi: Çağdaş Bir Giriş*, (Çev. Seda Akbıyık, Merve Bilgili) İstanbul: Küre Yayınları.
- Jackson, M. (1986). "What Mary Didn't Know". *The Journal of Philosophy*, Volume 83 (5): 291-295.
- Levine J. (1983). "Materialism and Qualia: The Explanatory Gap". *Pacific Philosophical Quarterly*, 64: 354-361.
- Manzotti, R. (2020). "Relative Existence and Experience". *Phainomena*, 1 (2): 11-33.
- McGinn, C. (1989). "Can We Solve the Mind-Body Problem?" *Oxford University Press, Mind*, 98 (391): 349-366.
- Nagel, T. (1974). "What is it like to be a Bat?" *The Philosophical Review*, 83 (4): 435-450.
- Priest, S. (2018). *Zihin Üzerine Teoriler*, (Çev. Ayhan Dereko) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Revonsuo, A. (2017). *Bilinç Öznelliğinin Bilimi*, (Çev. Selim Değirmenci) İstanbul: Küre Yayınları.
- Ryle, G. (2009). *The Concept of Mind*. London, United Kingdom: Routledge.
- Sayan, E. (2012). "Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış." *Kaygı*, 19: 37-54.
- Searle, J. (2016). *Bilinç ve Dil*, (Çev. Muhittin Macit, Cüneyt Özpilavcı) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Searle, J. (2018). *Bilincin Gizemi*, (Çev. İlknur Karagöz İçyüz) İstanbul: Küre Yayınları.
- Tura, S. M. (2018). *Zor Problem: Bilinç*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Zeman, A. (2017). *Bilinç Kullanım Kılavuzu*, (Çev. Gürol Koca) İstanbul: Metis Yayıncılık.

Mustafa Şeref Akın
Prof. Dr.
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
IBBF Fakültesi
mustafa.akin@erzincan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1850-9118>

**Pandemi Döneminde Hizmet Alan
Bireylerin Ortaya Çıkan İç Yüzleri:
Duyarlılar ve Duyarsızlar**

*Interior Faces of Individuals Who
Raised in The Pandemic Period:
Sensitive and Unsensitive*

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 12.03.2021
Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 24.07.2021
Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

Akın M.Ş. (2021). Pandemi Döneminde Hizmet Alan Bireylerin Ortaya Çıkan İç Yüzleri: Duyarlılar ve Duyarsızlar, Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 44-53
Akın M.Ş. (2021). Interior Faces of Individuals Who Raised in The Pandemic Period: Sensitive and Unsensitive, The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 44-53

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Pandemi Döneminde Hizmet Alan Bireylerin Ortaya Çıkan İç Yüzleri: Duyarlılar ve Duyarsızlar

Öz

Bu makalede pandemi döneminde hastaların, sağlık çalışanlarının, toplumun ve devletin birbirlerine karşı duyarlılıkları araştırılmaktadır. Etnografik yöntemle sağlık sektöründe çalışan 20 kişiyle mülakat yapılmıştır. Pandemi dönemi fedakâr ve bencil olanlar olarak ayrılma açısından bir sosyal deneyim olarak ortaya çıkmıştır. Sağlık çalışanları toplumdaki ahlaki çöküntünün ortaya çıktığını ve toplumun fedakâr meslek sahiplerine gereken değeri vermediklerini ifade etmektedirler. İnsan hayatının söz konusu olduğu bir savaşın içinde olduklarını düşünmektedirler. Bu savaşta yalnız kaldıklarına inanmaktadırlar. Toplumun kaba davranışları sağlık çalışanlarını mesleklerinden soğutmaktadır. Pandemi döneminde toplumun sağlık çalışanlarının ardında kenetlenmemesi insani değerler açısından endişe vericidir.

Anahtar kelimeler: Duyarlılık, Sağlık çalışanları, Pandemi

Interior Faces of Individuals Who Raised in The Pandemic Period: Sensitive and Unsensitive

Abstract

This paper investigates the sensitivity of patients, healthcare professionals, society, and the state to each other during the pandemic period. It is the ethnographic method. 20 interviews were held with healthcare professionals. Pandemic emerged as a social experience in terms of separation into altruistic and selfish ones. Healthcare professionals state that society's moral collapse has emerged, and society does not give the necessary value to self-sacrificing professionals. They think they are in a war where human life is at stake. They believe they are alone in this war. The rude behavior of society keeps healthcare professionals away from their professions. In terms of human values, it is worrying that the society did not come together behind healthcare professionals during the pandemic period.

Keywords: Sensitivity, Healthcare professionals, Pandemic

1. GİRİŞ

İnsanların zor anlarda tutumları kişiliklerini ortaya çıkarmaktadır. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan ve dünya genelinde yaygınlaşıp pandemik hale gelen koronavirüs hastalığı (Covid-19) (pandemi dönemi olarak ifade edilecek) bu zor anlardan biridir (WHO, 2019). Pandemi döneminde ölüm ile kalım arasındaki noktada kişilerin ve toplumun değerlerini sahiplenmesi, birbirlerine karşı duyarlılıklarını muhafazası ve zorluklarda devletin de desteğiyle dayanışma sergilemesi medeniyet için esastır. Sağlık çalışanlarının, pandemi döneminin yarattığı kısıtlamalar altında, hastalık etkeniyle (Covid-19) karşılaşma ve maruz kalma riskinin yüksek olması, ev ve iş gereksinimi çatışması, uzun çalışma saatleri, psikolojik yük, psiko-sosyal baskı, yorgunluk, mesleki tükenme vb. koşullarda özveriyle hizmet vermeleri nedeniyle (Duman ve Gelmez Taş, 2020: 34), pandemi sürecinde toplum ve devletin duyarlılık ve dayanışma seviyesi arttı mı? Makalede, 2020 yılında mart -ekim arası kapsayacak şekilde pandemi döneminde sağlık çalışanlarının hastalarda ve toplumda karşılaştıkları duyarlı ve duyarsız davranışlar irdelenmiştir. İki davranış türünün farklılıkları ortaya konmuştur.

Bu duyarlılık ve dayanışma konusunu en iyi hissedecek grup her gün zorluklarla mücadele eden sağlık çalışanlarıdır. Makalede sağlık sektöründeki çalışanlarla derinlemesine mülakatlar yapılarak karşılaştıkları duyarlı ve duyarsız davranışları anlatmaları istendi.

Pandemi dönemi duyarlı ve duyarsızlar olanlar olarak ayrılma açısından bir sosyal deneyim olarak ortaya çıktı. Bir sağlık çalışanı geçirdikleri dönemi "Pandemi süreci bize vatandaşlarımızdan hekimlerimize kadar herkesin gerçek yüzünü öğrettiğini söylemek istiyorum (H5)." şeklinde ifade etmiştir. Bunun sonucunda toplumdaki ahlaki çöküntünün ortaya çıktığını iddia etmektedirler: "Yaşamak çok güzeldi. İnsanların görünenden çok daha bencil olduklarını görmek ve toplumun ahlak ve vicdan yapısının bozulmuş olduğunu anlamak bizler açısından kötü bir deneyim oldu diyebilirim (D4)."

Toplumun ve medeniyetin ilerlemeleri için iş birliği esastır (Harari, 2017: 54). İnsan tek başına hayatta kalmayı başaramamaktadır. Ama insanları diğer canlılardan ayıran en temel özellik organize olabilmeyi başarabilmesidir (Harari, 2017: 77). Bu iş birliğinin temeli karşımızdakilere karşı duyulan empati ve saygıdır. Toplumda herkesin bencilce davrandığı durumda iş birliği sağlanması mümkün değildir (Ersoy ve Köşger, 2016: 9). Bu durumda medeniyet ilerleyememektedir. İşbirlikçi davranışların toplumsal gelişimin esasını temsil etmektedir. Pandemi döneminde toplumun sağlık çalışanlarının ardında kenetlenmemesi insani değerler açısından endişe vericidir.

2. LİTERATÜR

Empati, duyarlılık değerlerinin önemi uluslararası ilişkilerin gelişmesiyle daha çok önem kazanmıştır. Farklı kültürden gelen kişiler, göç, ticaret gibi sebeplerle daha fazla yolları kesişmektedirler (Güner vd., 2020: 259). 21. Yüzyılın yetkinlikleri arasında yer alan empati becerisi, iletişimi güçlendirecek önemli becerilerden biridir.

Literatürde duyarlılık çalışmaları genellikle meslek odaklı olarak gerçekleştirilmiştir (Altunkaya ve Amanak, 2020: 378). Farklı kültürel gruplara hizmet verecek olan hemşire, öğretmen, ebe, çocuk gelişimi gibi mesleklerden olanlara kültürlerarası duyarlılık ve etnik merkezlik testleri yapılmıştır (Chen ve Starosta, 2000: 39; Bilgiç ve Şahin, 2019: 230). Meslek bazlı olanlar dışında özellikle öğrenciler üzerinde testler yapılmıştır (Öğüt ve Olkun, 2018: 54; Bilgiç ve Şahin, 2019: 230).

Globalleşme farklı kültürel ve etnik grupların karşılaşmalarını sağlamaktadır. Bundan dolayı kendinden olmayana karşı gösterilecek saygı ve anlama isteği daha da önemli hale gelmektedir (Öğüt ve Olkun, 2018: 54).

Hemşire adayları üzerine yapılan çalışmada kültürlerarası duyarlılık ölçeği ortalamalarının üstünde ve etnik merkezlik ölçeği ise altında olduğu görülmüştür (Bilgiç ve Şahin, 2019: 230). Hemşireler arasında başka kültürden kişilerle arkadaş olanların duyarlılık seviyeleri daha yüksek çıkmıştır. Kültürlerarası duyarlılık seviyesi arttıkça etnik merkezlik düşmektedir. Farklı kültür ve etnik kişiler temasta olacaklarından dolayı, tolerans derslerinin konulması önerilmektedir (Bilgiç ve Şahin, 2019: 230). Ayrıca hemşire adayının okuduğu üniversite, sınıfı, yabancı dil seviyesi, başka bir ülkede çalışma veya eğitim alma arzusu duyarlılık seviyesini yükseltmektedir (Koç vd., 2020: 1). Hemşireler arasında yabancı hastalarla zaman geçirenlerin kültürel duyarlılık ve farkındalık bakımlarından yüksek olduğu görülmektedir (Tanrıverdi vd., 2019: 26). Hemşirelerin kültürel becerileri ile kültürler arası duyarlılıklarının korelasyon gösterdiği tespit edilmiştir (Altunkaya ve Amanak, 2020: 378).

Yoğun bakım hemşirelerinin iş yoğunluklarından dolayı ahlaki ve iş sorumlulukları ile hayata karşı umut taşımaları daha önemli hale gelmektedir. Yoğun bakımda çalışan hemşirelerin ahlaki duyarlılık, iş motivasyonu ve umutsuzluk arasındaki ilişkileri test edilmiştir. Deneyimle beraber umutsuzlukları azalıyor olmasına rağmen iş motivasyonları düşmektedir (Yeşilçınar vd., 2020: 578).

Akademik ortamda anket çalışmaları için hazır olan öğrenciler üzerinde sık sık kültürlerarası duyarlılık testleri yapılmıştır (Yıldırım ve Çağlayan, 2020: 77). Öğrencilerin duyarlılıkları eğitim konularına (sosyal bilimlerde okuyanlar daha kuvvetli), ebeveynlerin eğitim durumuna, maddi olanaklarına ve buldukları bölgelere göre değişmektedir (Yıldırım ve Çağlayan, 2020: 77). Türkiye'de okuyan Türk ve yabancı öğrenciler arası karşılaştırmalarda kişinin duyarlılık seviyesi

vatandaşı olduğu ülkeye, arkadaşlık gruplarına, iletişim araçlarını takibine ve yabancı dil bilmelerine göre değişmektedir (Öğüt ve Olkun, 2018: 54). Benzer bir çalışmada duyarlılık yanında kültürel zekâ skalası da ölçülmüştür (Abaslı ve Polat, 2019: 193). Öğrenci öğretmen adaylarında duyarlılık seviyesinin okuduğu bransa ve geldiği liseye göre değiştiği bulunmuştur (Demir ve Üstün, 2017a: 1). Üniversitede çocuk gelişimi bölümünde okuyanların, yabancı dil bilenlerin, yabancıları olumlu algılayanların kültürlerarası duyarlılık seviyesinin yüksek olduğu bulunmuştur (Bulduk vd., 2017: 73). Mevcut öğretmenler üzerine yapılan bir çalışmada kültürler arası duyarlılığı yüksek olanların mezun oldukları bölüm, çalıştıkları bölge, yurt dışında bulunmaları ve arkadaşlıkları etkilediği görülmüştür (Demir ve Üstün, 2017b: 82). Aktif çalışan öğretmenler üzerine yapılan bir çalışmada kültürler arası duyarlılığın mezun oldukları bölümden, çalıştıkları bölgeden, yurt dışında bulunmalarından ve arkadaşlıklarından etkilendiği görülmüştür (Demir ve Üstün, 2017b: 182). Üniversite öğrencilerinin duygusal zekâları ile iletişim becerileri arasındaki pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu sonucu çıkmıştır (Mercan, 2016: 454; Bozkurtoğlu ve Alparlan, 2011: 374).

Lise öğrencileriyle benzer çalışmalar tekrarlanmıştır (Kılınç ve Gündüz, 2017: 261). Lise öğrencilerinde internet kullanım oranı yükselmiş ve özellikle bağımlılık seviyesi yaşayanlarla yaşamayanlar arasında insani değerler ve siber zorbalık duyarlılık seviyeleri ölçülmüştür. İnternet kullanımı yüksek olanlarda insani değerlerin düşük olduğu ama siber zorbalığı ise onayladıkları görülmüştür (Kılınç ve Gündüz, 2017: 261).

Duyarlılık üzerine insan ve kültür dışında çevre boyutuyla da yapılan araştırmalar vardır (Büyükkelik vd., 2010: 373). Yöneticilerin çevreye duyarlılığı ifadelerinde var olduğunu ancak uygulamada oldukça yetersiz olduğu tespit edilmiştir. (Büyükkelik, vd., 2010: 373).

Kültürel ve etnik farklılıklar yanında kişiler arası duyarlılık çalışmaları da yapılmıştır (Akgül ve Yavuzer, 2019: 539; Dökmen, 2002: 45-56). Duyarlılık seviyesinin empati ve iletişim yeteneklerinin üzerine etkisi ölçülmüş ve birbirlerini etkiledikleri ortaya konmuştur (Akgül ve Yavuzer, 2019: 539). Kişiler arası farklılıklar, onanma, anksiyete, çekingenlik ve kırılganlık üzerine araştırılmıştır (Boyce ve Parker, 1989: 341; Akgül vd., 2018: 121).

Empati eğitimi verilmesinin hem öğrencilerde (üniversite ve ortaokul seviyesindeki öğrencilerde) hem de yetişkinlerde empati ve iletişim becerilerinin seviyesini yükselttiği görülmüştür (Yavuzer, 1997: 70; Gemci, 2015: 46; Öz, 2008 99; Lane vd., 2003: 47). Öğretmenlerin iletişim becerilerini arttırmaya yönelik yaratıcı drama çalışmaları yapmalarının olumlu sonuçlar verdiği ortaya konulmuştur. Uyum gösteremeyen çocukların aileleriyle yapılan psikolojik eğitim ve sosyal beceriler çalışmalarının da ailelerin iletişim becerilerini

geliştirdiği gösterilmiştir (Thomas ve Corcoran, 2003: 19; Kim vd., 2011: 828).

Son yıllarda değerler eğitimi altında duyarlılık, toplumsallaşma ve vatandaşlık eğitimi verilmektedir. Ama yapılan araştırmada uygulamaların yetersiz olduğu saptanmıştır. Uygulamalı olarak verildiğinde öğrencilerin ciddi şekilde ilerleme kaydettikleri görülmüştür (Keskin ve Öğretici, 2013). Öğretmenler yönelik kültürler arası empati ilişkisini geliştirmek için öğrencileriyle ders dışı sosyal ve sportif aktivitelere katılımı öğrenilmiştir (Güner ve Levent, 2018: 968).

3. ETNOGRAFİK YÖNTEM

Bu çalışmanın araştırma yöntemi etnografidir. Sağlık çalışanlarının pandemi döneminde geçirmiş oldukları deneyimleri derinden anlamak için etnografik yöntem tercih edilmiştir. Etnografik araştırma, değişen algı, tutum ve davranışlardaki temel nedenleri daha iyi açıklayabilmekte öngörülmemiş bilgilere ulaşma imkânı da sağlamaktadır (Young, 2015). Duyarlılık, duyarsızlık, fedakârlık, bencillik yoğun insani duygulardır. Ancak katılımcılarla uzun mülakatlar yoluyla derinlemesine görüşme yapılarak anlaşılabilir (Young, 2015: 1-10).

Etnografik mülakat, yapısı ve amacı olan bir konuşmadır. Kullanıcıların iç seslerinin, niyetlerinin ve amaçlarının ne olduğu sorulmaktadır. Amacı kullanıcılardan hikayeler elde etmektir. Hayatlarını, deneyimlerini ve bakış açılarını anlatmaları istenmektedir (Kumar, 2012). Önce kullanıcının çevresi ve hayata bakış açısı anlaşılmalıdır. Somut hikayeler aranmaktadır (Liedtka ve Ogilvie, 2011: 7-13; Akın, 2019: 25). Soyut yorum sorusu sorulmamaktadır. Takip soruları derine inmeyi sağlamaktadır. Yüzeysel bilgiler güvenilir değildir. Daha derinlere inildikçe kullanıcının akıl yürütmesi, tepkileri, yol gösterici ilkeleri, motivasyonları ne olduğu öğrenilmektedir. Bunlar güvenilir ve açık yanıtlardır (Merriam ve Tisdell 2015: 23; Luma Institute, 2014: 17; Elliot ve Elliot, 2003:220).

Kullanıcılara görüşmeler sırasında çözüm sunulmamaktadır. Sadece problemlerinin ortaya çıkartılması amaçlanmaktadır (Young, 2015: 14-17). Mülakata ısınma turuyla başlanmaktadır. Mülakatlarda hem kullanıcıların hem de araştırmacıların zorlandıkları durumlar olabilmektedir. Duygusal ve sosyal deneyimleri kavramak fiziksel deneyimleri kavramaktan daha önemlidir (Liedtka ve Ogilvie, 2011). Ürünler, etkinlikler ve ortamlarla ilgili duygusal deneyimler anlaşılmaya çalışılmaktadır (Moisander ve Voltaner, 2011: 42; Canniford, 2005: 217).

Empatik bir dinleyici bulduklarında kullanıcılar açılmaktadır. Belli bir cevaba yönlendirecek türden sorular yöneltilmemektedir. Uzun cevapları içeren sorular sorulmaktadır (Coulter vd., 2001: 57). Kısa cevap görüşmenin derinlemesine inilmesini engellemektedir. Özellikle kullanıcıların başlarından geçen hikayeler uzun cevap içermelidir (Kumar, 2012: 85; Luma Institute, 2014: 87).

Etnografik araştırmalar istatistik üretmemektedir. Anket yapılması gereken n sayıda katılımcı yoktur. Katılımcılarla yoğun mülakat yapılır. Kullanıcıların hikayelerinden kalıplar ortaya çıkıncaya kadar mülakat serisine devam edilir. Anket çalışmaları korelasyon vermekte ve yüzeysel kalmaktadır (Christensen vd., 2016: 67). Etnografik derinlemesine mülakatta kişinin davranışlarının ardındaki sebep-sonuç ilişkileri yakalanmaktadır. Davranışın ardındaki sosyal, duygusal, bilişsel ve kültürel sebepler ortaya konmaktadır. (Nielsen, 2000:1; 2020:1; Faulkner, 2003: 382). Burada esas olan, kullanıcıların deneyimlerinden bir trend çıkıncaya kadar derinlemesine mülakatlara devam etmektir.

3.1. Örnekleme

Araştırmanın evreni sağlık sektöründe bulunan ve pandemi ile mücadelede bulunmuş, kamuda ve serbest çalışan 6 hemşire, 7 doktor, 4 tekniker, 2 paramedik, 1 sağlık memurudur.

Kendilerine pandemi döneminde karşılaştıkları duyarlı ve duyarsız davranışlar açısından hasta ve yakınları, toplum ve devlet bağlamında sorular sorulmuştur (Tablo 1). Karşılaştıkları memnun ve memnun olmadıkları somut hikayeleri anlatmaları istenmiştir.

Mesleği	Tecrübe (yıl)	Simgesi
Hemşire/Kadın	29	H1
Hemşire/Kadın	29	H2
Hemşire/Kadın	25	H3
Hemşire/Kadın	23	H4
Hemşire/Kadın	24	H5
Hemşire/Kadın	12	H6
Doktor/Kadın	29	D1
Doktor/Kadın	14	D2
Doktor/Erkek	28	D3
Doktor/Kadın	8	D4
Doktor/Kadın	7	D5
Doktor/Erkek	6	D6
Doktor/Erkek	30	D7
Teknisyen- Laboratuvar/Erkek	16	T1
Tekniker- Görüntüleme/ Kadın	12	T2
Tekniker- Görüntüleme/ Kadın	15	T3
Tekniker-Acil Tıp /Kadın	10	T4
Paramedik/Kadın	21	PM1
Paramedik/Kadın	10	PM2
Sağlık memuru/Erkek	25	SM1

Table 1: Paydaşlar

4. BULGULAR

Duyarlı ve duyarsız davranışlar pandemiyle beraber ve çift yönlü olarak ortaya çıkmıştır. Hasta, sağlık çalışanları, toplum ve devlet karşılıklı olarak duyarlı ve duyarsız örnekler sergilemişlerdir. Daha önceki araştırmalara bakıldığında; mart-haziran 2020

döneminde bir üniversitenin araştırma ve uygulama hastanesi'nde asistanların pandemi döneminde geçirdikleri süreç sadece fiziksel deneyim olarak aktarılmıştır Malzeme sıkıntısı yaşanması, hastanenin hasta kabulünde değişimler vb. gibi (Danışman vd., 2020: 389). Deneyimleri aktarılan bir başka çalışmada göğüs hastalıkları kliniğinde hekimler ve asistanlar olarak nasıl organize olduklarını anlatmaktadırlar (Annakkaya vd., 2020: 361). Bu makalede bulgular tamamen duygusal, sosyal, kültürel ve bilişsel deneyimleri kapsamaktadır.

Sağlık çalışanlarının temennileri, hizmet ettikleri hastalardan, toplumdaki ve devletten duyarlı, cesaretlendirici, takdir edici davranışlar göstermeleridir.

Bilinçli insanların olduğu bir dünyada yaşamak dileğiyle (H4).

Pandemi döneminde sağlık çalışanları olarak daha fazla maddi ve manevi destek görmeyi arzu ediyoruz (SM1).

Devletimizin sağlık çalışanlarıyla ilgili motivasyon çalışmaları yapmasını canı gönülden istiyorum (H4)

Bulgular duyarlı ve duyarsız olarak kişi (hasta), sağlık çalışanı, toplum ve devlet açısından gruplandırıldı.

4.1. Duyarlı Davranış

Duyarlı davranışlar sağlık çalışanları gözüyle, mesleklerinden memnun kaldıkları hadiseleri yansıtmaktadır.

4.1.1. Duyarlı Davranış- Kişisel

Bu bölümde sağlıkçı çalışanlarının kitlesel olarak karşılaşmadığı ama tek tek hastalar ve yakınlarıyla karşılaştığı hadiseler gösterilmiştir.

4.1.1.1. Sağlık Çalışanından Hastaya

Sağlık çalışanları hastaya güzel bir haber verdiklerindeki yaşadıkları memnuniyeti, mutluluğu ve mesleği icraat yapmadaki en anlamlı hissettikleri anlar olarak ifade etmektedirler.

Genel olarak testinin negatif çıktığını öğrenen kişilerin sevinci beni çok mutlu ediyor. Hem onların sağlığı açısından hem de kendi sağlığım açısından bu durum beni çok mutlu ediyor (D1).

Hastaların iyileşmesi, yüzlerinin gülmesi, dua ederek gitmeleri mutluluk sebebim oldu (H2).

4.1.1.2. Hastadan Sağlık Çalışanına

Hastanın (ve yakınlarının) sağlık çalışanına değer vermeleri, hassasiyetleri, insani yanları, güzel sözleri ve küçük hediye almaları sağlık çalışanını mutlu kılmaktadır.

Hayır dualarını almak: Yaşlı insanların Covid-19 olduysam kimseye bulaştırmayayım diye acil servise gelmek istemediklerine şahit oldum. Bu, yaşlı insanlarımızın daha duyarlı olduğunu gösterdi bize ve mutlu oldum (H3). Bizim hastaneye gelen hastalar

genelde gergin ve kaprisli olurlar. Bu sebepten ötürü nöbetlerimiz biraz sıkıntılı geçer. Ancak ....amca ve ..... teyze diye yaşlı çift vardı. Ne zaman onlar gelse dua ederler, Allah sizi başımızdan eksik etmesin derler. Bu beni ve ekip arkadaşlarımı o kadar mutlu eder ki şuan bu mutluluğu size tarif etmem imkânsız (D3).

Tedbirli davranışlar: Korona hastası olan yaşlı bir teyze acil servise gelmişti. Çok fazla solunum sıkıntısı vardı tabiri caizse konuşmaya mecali yoktu. Üç maske üst üste takmıştı ama o haliyle bile benim korona testim pozitif çıktı kızım siz daha gençsiniz uzak durun gelmeyecektim ailem beni zorla getirdi dedi. Teyze beni çok etkilemişti bencilce davranabilir, yüzümüze yüzümüze öksürüp ben oldum onlarda olsun diyebilirdi. Teyze yoğun bakımda yatıp 3 gün sonra vefat etti. Nur içinde yatsın (H1). Boğaz ağrısı şikâyeti ile gelen bir hastamız, korona olmuş olabileme ihtimali yüzünden çok ısrar etmemize rağmen onu muayene etmemizi istemedi. Hangi hastanede erkenden test yaptırabilirim diye bize sorup hastaneden ayrılmıştı. Hastamız bu yaklaşımı benim için çevremdeki insanlara anlatabileceğim bir hikâyeye dönüştü (D2).

Küçük hediyeler: Nöbette yer bulamayan bir hastamızın yakınları beklemekten yorulup eve gitmek istediler. Hastayla ilgileneneğimi söyleyip evlerine yolu ettik. Dönüşte bize teşekkür edip bahçelerinden meyve toplayıp getirmişlerdi. Bu bize o kadar iyi gelmişti ki (D4). Çoğu zaman bize ikram (bahçelerinden topladıkları meyveler) ve dua etmelerine son zamanlarda sık sık şahit olmamız bizim açımızdan güzel bir memnuniyet ve motivasyon kaynağı oluyor (H5).

4.1.2. Duyarlı Davranış-Toplumsal

Bu bölümde sağlık çalışanların şahit oldukları kitlesel olaylar yansıtılmıştır.

4.1.2.1. Sağlık Çalışanından Topluma

Sağlık çalışanının ailesine, yakınlarına ve çevresine virüsü bulaştırmamak için gösterdiği duyarlılık ön plandadır.

Pandemi dönemi boyunca en çok eşimin de hemşire olmasından dolayı eve bulaştırma korkusu yaşadık. Hala çocuklarıma, anneme sarılamıyorum. Bu bizim için hâlâ zorluğunu koruyan bir durum (T1). Nöbetten eve gelip kapıyı açtığımda çocuklarım bana sarılmak istiyorlar ama ben sarılamıyorum... Çocuklarımin yaşları daha küçük olduğu için beni anlayamıyorlar ve benden uzaklaşıyorlar. Maalesef ki bu süreç devam ettikçe en zorlu hikâyem bu olmaya devam edecek (T4). Eşim sağlık astsubayı olarak görev yapıyor. Pandemi nedeniyle izinlere gelememesi aile yaşantımızı derinden etkiledi. Bizim aklımız onda, onun da aklı bizde kalıyor (H5).

4.1.2.2. Toplumdan Sağlık Çalışanına

Toplumun göstermiş olduğu alkış hareketi sağlık çalışanları tarafından çok memnuniyetle karşılanmıştır.

Tam tarihini hatırlamıyorum, bir akşam hastanede kapının önüne dinlenmeye çıktığım zaman bizim için evlerinin balkonlarında alkış yapan vatandaşların seslerini duydum. Bu davranış, beni ve ekip arkadaşlarımı o kadar çok motive etti ki yorgunluğumuzu unuttuğumuzu söyleyebilirim. Bu beni çok mutlu edip duygulandırmıştı (H1) Sağlık personelinin 3 gün boyunca alkışlamaları beni ve eşimi çok mutlu etti (T1). Balkonlarından bizi alkışlayarak bize destek veren vatandaşlarımız var olsun. Bu küçük davranış bile beni mutlu etmeye yetiyor (T3). Kısa bir süreliğine de olsa her gün saat 21'de insanların bizlere alkışlarla teşekkür etmeleri bizleri çok mutlu etmişti (SM1).

Sağlık çalışanı bir hastayı uyarıyor. Bunun üzerinde hastalarda (ve yakınları da) toplu olarak diğer hastaları uyarmaya başlıyorlar: Haziran ayı diye hatırlıyorum. Maske takmayan bir hastayı uyarırken diğer hastaların ve yakınlarının da bilinçli bir şekilde maske takmayanları uyarmalarına şahit oldum. Bilinçli insanlar görmek bizi her daim memnun etmiştir (T2).

Kendilerine uygulanan geçmişteki şiddet olaylarından sonra toplumun kendilerine olan bakış açısının değiştiği görülmektedir: Biz sağlık çalışanları hor görülme, şiddet görmeye alışık bir durumda çalışırken birden Covid-19 ortaya çıktı ve vatandaşın bize ilgisi ve duası arttı. En azından şiddet olayları bir nebze de olsa azalmış oldu. Pandemi dönemi biz sağlık çalışanlarının görüp göreceği en ilgili ve değerli dönemi oldu (D7). Sağlık personelinin her ne kadar tam anlamıyla başarılı olunamamışsa da farkına varılması ve el üstünde tutulmaya çalışılması, hastaların daha saygıyla yaklaşması ve bizi anlamaya çalışmaları bizim için genel bir memnuniyet içeriyor (T4).

4.1.3. Duyarlı Davranış-Devlet

Devlet ile ilgili beklentiler karşılanmamıştır. Duyarsızlık bölümünde bu dile gelecektir.

4.2. Duyarsız Davranış

Sağlık çalışanlarının pandemi döneminde karşılaştıkları üzücü olaylara tanıklık edilmektedir.

4.2.1. Duyarsız Davranış-Kişisel

Kişisel olarak karşılaşılan karşılıklı ilişkiler gösterilmektedir.

4.2.1.1. Sağlık Çalışanından Hastaya

Sağlık çalışanları tüm özverili çalışmalarına rağmen kusursuz değildirler. Doktorlar kimi meslektaşlarının maddi çıkar için bu mesleği yapmalarından dolayı şikayetçidirler: Hekim arkadaşlarımızın bazıları ek ödeme alınacağını öğrenince COVID-19 servisinde çalışma isteği olmuştu. Yani bazı hekimlerimizin para için değişimlerini gördük (D5).

4.2.1.2. Hastadan Sağlık Çalışanına

Duyarsız davranışlar bencillik, karşısındaki bireyin sağlığına önem vermemek olarak ortaya çıkmaktadır.

Maskesiz dolaşmaktadır: Korona testi pozitif çıkan bir hasta, karantina ihlali yapıp acil servise ağı kesici iğne yaptırmaya gelmişti. İşin komik tarafı ise maskesiz gelmiş olması. O hastayı maske takmak için ve evine gitmesi için ikna etmek epey zor olmuştu (D2). Hastalığın ciddiyetine varmayıp hala maskesiz gelenler var. Hala zorluk devam ediyor hastalar maske ve sosyal mesafeye uygun davranmıyorlar. Biz de onları uyarmak zorunda kalıyoruz ve tartışma çıkıyor. Bu durumu her gün yaşıyoruz. Artık gerçekten uyarmaktan ve tartışmaktan sıkıldık. Bu durum hâlâ devam ettiği için her günümüz zor geçiyor (H4).

Test olmayı ret etmektedirler: Hasta Covid-19 testi olmak istemedi ve bu yüzden doktor arkadaşımızla tartışmaya girdiler. Bu tartışmanın sonunda hastanın Covid-19 virüsüne yakalanmış olduğu anlaşıldı ve doktorumuza tartışma yoluyla bulaştırdı. Doktorumuzun yüzünde ki kırgınlık ifadesini hâlâ unutamıyorum (T3). Nisan ayında acil servise bir hasta geldi. Muayene ederken ki söylediği şikâyetler doğrultusunda Covid-19 testi yapılmasını uygun gördük. Hasta buna direndi ve normal grip olduğunu test yaptırmak istemediğini söyleyerek bizlere tartışma içerisine girdi. Zor da olsa test yaptırmaya gönderdik ve sonucunun pozitif olduğunu gördük (H6).

Acil durumu olmamasına rağmen birimi meşgul etmektedirler: Pandemi öncesi özellikle acile gelenlerin çoğunun durumunun acil olmadığı ve gereksiz meşguliyet verdikleri ortaya çıkmaktadır. Pandemi döneminden önce gereksiz bir hasta yoğunluğuna hizmet verme durumundayken şu an daha az sayıda ve gerçekten hasta olan insanlara hizmet veriyoruz (D7). Şu ana kadar yaşadığım tek memnuniyet acil servislerdeki hasta sayısının azalması. Çünkü çok fazla hasta olduğu zaman bütün hastalarımıza yetişemiyorduk ve gereken ilgi alakayı onlara gösteremiyorduk (H6). Pandeminin ilk başladığı zamanlarda acil servise gerçek acil hastalar geliyordu. Aslında olması gereken de, doğru olan da bu. Bu durum tabii ki de uzun sürmedi. Haziranda normalleşmeye geçildiğinde yine acil olmayan hastalarla uğraşmaya başladık. Bu yüzden de gerçekten acil hastalığı olan hastalarımızla detaylıca ilgilenecek fırsatımız olmadı (D5).

4.2.2. Duyarsız Davranış-Toplumsal

Sağlık çalışanlarından topluma karşı göstermiş oldukları ciddi bir olumsuz davranış gözlenmemiştir. Ancak toplumun mesleklerine karşı gereken saygıyı göstermemelerinden dolayı şikâyetçiler.

4.2.2.1. Toplumdan Sağlık Çalışanına

Sağlık çalışanları toplumun fedakâr meslek sahiplerine gereken değeri vermediklerini ifade etmektedirler. İnsan hayatının söz konusu olduğu bir savaşın içinde yalnız kaldıklarına inanmaktadırlar. Toplumun kaba davranışları sağlık çalışanları mesleklerinden soğutmaktadır.

Değer verilmemektedir: İnsanlar sağlık çalışanlarına hangi şartlarda olursa olsun gereken değeri ve önemi vermiyor. Bu benim için çok kötü bir deneyim oldu (T2). Bazı insanlar bizlere hâlâ bizim vergilerimizle maaş alıyorsunuz diyor. Bu süreç bana bu mesleğin ülkemizde yapılamayacağını öğretti. Çocuklarıma asla sağlık çalışanı olmamaları gerektiğini öğreteceğim (T3). Covid-19 pandemi sürecinin biz sağlık çalışanlarına mesleki açıdan deneyim kattı diyebiliriz. Kendimizi sadece böyle avutabiliyoruz, bardağın dolu tarafından bakmaya mecburuz (PM2).

Sağlık çalışanları savaşta yalnız olduklarını düşünmektedirler: Mesleğimizin kutsallığını bir kez daha anladım. Kimse bizi anlamıyor olsa da kimse sağlık çalışanına hemşireye değer vermese de biz değerliyiz. Bir kişinin bile teşekkür etmesi yeterli diye düşündüm. Pandemi dünyada bir savaş ise biz bu cephede tam merkezde yer aldık. Nasıl savaşta askerlik öyle gurur vericiyse bizde şimdi bu durumdayız (H2). Bu dönemde bir sağlık çalışanı olarak savaşın cephede ne kadar yalnız kaldıklarını ve fedakâr davrandıklarını tüm insanların görmesini ve destek vermesini dilerdim (PM2).

Sağlık çalışanları anlayışsız hastalarda zorlanmaktadır: En zoru ise hasta yoğunluğundan kaynaklanan stres düzeyinin ve iş yükünün artmasıyla anlayışsız hasta sayısının da artması bizi çok zorluyor (PM2).

Sağlık çalışanları potansiyel hastalık kaynağı olarak görülmektedir: Pandemi nedeniyle sağlık çalışanlarından uzak durmaya çalışanlar da oldu. Pandemi aslında bana çok şey öğretti. Çevremdeki insanların hasta olmadığım halde beni de hasta edebilir düşüncesi ile bizden uzaklaşması. Kendini insanlardan kaçmak zorunda gibi hissetmek (H1).

Pandemi döneminde toplum tedbir için maske, sosyal mesafe ve temizlik kuralları açısından ısrarla uyarılmalarına rağmen yine de bazı bireyler yeterli dikkati sergilememektedirler: Bu zorluğa bir olay olarak değil de genel bir zorluk olan maske takmak istemeyen vatandaşları söylesem daha doğru olur. Aylar geçmesine rağmen maskenin önemini anlamayanlar var (H3). Gelen hastaların bir kısmı hala maske takmamakta veya maskeyi yanlış takmakta ısrar ediyor. Sürekli bu konuda hastalarla saçma sapan diyalogların içerisine girmek zorunda kalıyoruz (H5).

4.2.3. Duyarsız Davranışlar-Devlet

Devletin hem işveren hem de denetleyici olarak çok yönlü rolü vardır. Sağlık çalışanları yapmış oldukları fedakârlıklara karşı kendilerinin maddi ve manevi ödüllendirilmeyi beklemektedirler. Ayrıca devlet sağlık çalışanlarına karşı toplumun ve bireylerin kötü davranışlarına karşı frenleyici rolü vardır.

4.2.3.1. Devletten Sağlık Çalışanına

Gösterilen fedakarlıklardan dolayı bir nebze maddi ve manevi olarak ödüllendirilmeleri talep

etmekteler: Bir sağlık çalışanı olarak savaşanların cepheye ne kadar yalnız kaldıklarını ve fedakâr davrandıklarını tüm insanların görmesini ve destek vermesini dilerdim (PM2). Devletimizin sağlık çalışanlarıyla ilgili motivasyon çalışmaları yapmasını canı gönülden istiyorum (H4). Sağlık çalışanlarının haklarını gerçekten ödeyemeyeceklerini düşünüyorum. Para pul değil de hepimizin psikolojisi bozuldu. Bir şekilde biraz izin kullanmalıydık bu süreçte. Sağlıklı insanların aldığı nefesin kıymetini bilmesini istiyorum. Çünkü hastaneye gelmeyen vatandaş bizim ve corona virüs hastalarının neler çektiğini bilemez. Herkesin bu hususa dikkat etmesini rica ediyorum. (H1) Bizim bizden başka kimsemizin olmaması bize güç verdi diyebilirim. Sağlık personeli olarak birbirimize destek çıkıyoruz ve haklarımızı savunmaya çalışıyoruz. Bu sayede içimizdeki anlaşmazlıklar son buldu. (PM2)

5. SONUÇ

Tablo 2’de kişinin, sağlık çalışanının, toplumun ve devletin ilişki boyutları çıkmaktadır. Toplum sağlık çalışanına gereken değeri ve önemi vermemektedir. Devletin sağlık çalışanlarının izinlerini kısıtlaması, hastaların sağlık çalışanlarına virüslü gözüyle bakıp dışlaması gibi sebepler sağlık personelinin yormuştur. Halbuki toplumun sağlık çalışanları alkışlaması istisnai olarak onları çok duygulandıran davranışlardır.

Aslında bizleri mutlu etmenin yolu çok basit. Bir alkış, hoş sohbet ve hak ettiğimiz gibi muamele görmek (T3).

	Sağlık Çalışanından /Hastaya	Hastadan/Sağlık çalışanına
Duyarlı davranış	Hastaların iyileşmesi tatmin kaynağı	Sağlık ekibine manevi destek
Duyarsız davranış	Maddiyatçı yaklaşım	Çevresinin hastalığa bulaşmasına önlem almamak
	Sağlık Çalışanından /Topluma	Toplumdan/Sağlık çalışanına
Duyarlı davranış	Toplum sağlığını ilerletmek üzere kişisel ve mesleki gayret	Sağlık çalışanlarının takdir görmesi
Duyarsız davranış	Maddi imkân olana hizmet vermek	Sağlık çalışanlarını potansiyel hastalık kaynağı olarak görme
	Sağlık Çalışanından /Devlete	Devletten/Sağlık Çalışanına
Duyarlı davranış	Sadakatle hizmet verme	Manevi ve maddi ödüllendirme
Duyarsız davranış	Devleti temsilde yetersiz kalma	Meleğine, emeğine, gayretine saygı göstermeme

Table 2: İlgili tablo adıyla da bilgisi

Sağlık çalışanları çok sıkı çalışmaktan ve kendilerine yapılan haksızlıklardan çok şikâyetçidir. Sağlık çalışanları insanlara her gün maske, mesafe ve hijyen kurallarının önemini anlatmaktan bir hayli yorulmuşlardır. Maske, mesafe ve hijyen kuralları ile ilgili daha sıkı tedbirlerin alınmasını istemektedirler. Bu sayede bu sürecin zararlarının minimum seviyeye inebileceğini düşünmektedirler. İnsanların Covid-19 virüsünü hafife alması sağlık çalışanlarını endişelendirmektedir. Bu virüse yakalanmayan insanlar rahat tavrıyla risk oluşturmaktadırlar.

Sağlık personellerinin bu süreçte kendilerini yalnız ve değersiz hissetmelerini engellemenin bireysel yolu, hastaneye gidildiğinde onlara nazik davranmaktır. Ancak burada esas görev devlete düşmektedir. Çünkü bireysel davranışları kısa vadede değiştirmek ve bunu genelleştirmek oldukça zordur. Halbuki devlet kurallar çerçevesinde, eğitim vb. yollarla sağlık çalışanlarının şikâyet ettikleri konularda önlemleri alabilir.

Duyarlılık nasıl geliştirilebilir ve duyarsızlığa karşı nasıl önlem alınabilir? Devletin personellerinin yanında olduğunu hissettirmek adına yapılacak olan çalışmalar sıralanırsa:

✓ Denetimlerin ve cezaların artmasının caydırıcı etkisi olabilir. Sağlık çalışanları önlemlerin daha sıkı uygulanmasını istemektedirler: Duyarsızlığı önleminin yollarından biri kanuni yollardır. “Bizim insanımıza yaptırım, yasak gerektiğini anladım. Yaptırımlar insanların daha duyarlı davranmasını sağlıyor (D2).” Ancak kanuni yaptırımlar kısmen arzulanılan sonuçları vermemektedir. Kişilerin ve toplumun buna bağlı olduklarına inanmaları gereklidir.

✓ Televizyon, sosyal medya gibi yerlerden insanların bilinçlenmesini sağlayacak kamu spotlarının çoğaltılması toplumun kurallara riayet etmesinde olumlu etki sağlayabilir.

✓ Sağlık çalışanlarına psikolojik olarak destek verilmesi gerektiği görülmektedir: “Bu süreç içerisinde ruhsal açıdan çok fazla yıpranıyoruz. Sağlık çalışanlarının psikolojik desteğe ihtiyacı olduğunu düşünüyorum. Çünkü sevdiğimizden ayrı kalmanın acısını en çok biz yaşadık. (D7).”

✓ Psikolojik olarak çok yıpranan sağlık çalışanlarını motive edici faaliyetler yapılması, örneğin bir müddet izin verilmesi, özlük haklarının iyileştirilmesi sağlık çalışanlarının moral ve motivasyonunu artırabilir. Maddi kazançlarının ve yan haklarının kuvvetlendirilmesi gereklidir.

Son olarak, pandemi gibi birden ortaya çıkan hastalıklara karşı sağlık çalışanlarının ve devletin hazırlıklı olmadıkları ortaya çıkmıştır. Sağlık sektörünü her türlü felakete karşı hazırlamanın gerekliliği görülmektedir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Abaslı, K , Polat, Ş . (2019). Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi . *Anemon Muş Alparlan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (1) , 193-202
- Altınkaya, O , Amanak, K. (2020). Ebelik Öğrencilerinin Kültürel Duyarlılık İle Kültürel Beceri Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi* , 10 (3), 378-383.
- Akın, M S. (2019). Kullanıcı Gerçekten Ne İster? Etnografik Metotları İle Derinlemesine Araştırma. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi* , 3 (1), 1-25
- Akgül, M , Dirik, E , Akgül, N . (2018). Çocuk Gelişimi Programı ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Öğrencilerin Kişilerarası Duyarlılık Düzeylerinin Belirlenmesi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi* , 3 (2), 121-130.
- Akgül, N , Yavuzer, N . (2019). Kişilerarası Duyarlılık Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Empati ve İletişim Becerilerine Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* , 14 (2) ,539-554.
- Annakkaya, A , Yıldız Gülhan, P , Güleç Balbay, E , Balbay, Ö , Arbak, P . (2020). Göğüs Hastalıkları Kliniği, Pandemi Tecrübeleri . *Konuralp Medical Journal , Pandemi Deneyimleri* , 361-363 .
- Bulduk, S , Usta, E , Dinçer, Y . (2017). Kültürlerarası Duyarlılık ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bir Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Örneği. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi* , 7 (2) , 73-77 .
- Bilgiç, Ş , Şahin, İ . (2019). Hemşirelik Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık ve Etnik Merkezçilik Düzeyleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* , 10 (3) , 230-236 .
- Büyükkeklik Toksarı, Y , Bülbül, D . (2010). Çevresel Duyarlılık Ve Yenilikçilik Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 15 (3) , 373-393 .
- Boyce, P. & Parker, G. (1989). Development of a scale to measure interpersonal sensitivity. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* , 23 (3):341-51.
- Bozkurtoğlu, Çetinkaya Ö. ve Alparlan M. (2011). Duygusal Zekânın İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 16, 1, 363-377.
- Canniford, R., (2005). Moving Shadows: Suggestions for Ethnography in Globalised Cultures. *Quantitative Market Research* , 8(2), 204- 218.
- Chen G-M ve Starosta W (2000). The Development and Validation of the Intercultural Sensitivity Scale. Paperpresented at the Annual Meeting of the National Communication Association WA, Seattle.
- Christensen C. M., Hall, T., Dillon K., and Duncan D. S. (2016). Know Your Customers “Jobs to Be Done.” *Harvard Business Review*, September.
- Coulter, R. A., Zaltman, G., & Coulter, K. S. (2001). Interpreting Consumer Perceptions of Advertising: An Application of the Zaltman Metaphor Elicitation Technique, *Journal of Advertising* , 23 (3): 45-57.
- Danışman, D , Sahip, T , Hızarcı Tavlı, E. (2020). Pandemi Polikliniğinde Asistan Olmak. *Konuralp Medical Journal , Pandemi Deneyimleri* , 388-390 .
- Demir, S , Üstün, E . (2017a). Öğretmen Adaylarının Kültürlerarası Duyarlılık ve Etnik merkezçilik Düzeylerinin İncelenmesi . *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 18 (3) , 1-11 .
- Demir, S , Üstün, E . (2017b). Öğretmen Adaylarının Kültürlerarası Duyarlılık ve Etnik merkezçilik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 14 (1) , 182-204
- Dökmen, Ü. (2002). İletişim Çatışmaları ve Empati, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Duman, A , Gelmez Taş, B . (2020). Aile Hekimliği Asistanı Gözünden Pandemi . *Klinik Tıp Aile Hekimliği* , 12 (1) , 32-35
- Elliot, R. & Elliot N.J. (2003). Using Ethnography in Strategic Consumer Research. *Qualitative Market Research An International Journal* , 6(4), 215-223.
- Ersoy, E , Köşger, F . (2016). Empati: Tanımı Ve Önemi / Empathy: Definition And Its Importance. *Osmangazi Tıp Dergisi* , 38 (2) , 9-11.
- Faulkner, L. (2003). Beyond the five-user assumption: Benefits of increased sample sizes in usability testing. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers* , 35, 379–383.
- Gemci, H. (2015). İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerine Uygulanan Etkili İletişim ve Empatik Beceri Eğitiminin Öğrencilerin İletişim ve Empatik Becerilerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Güner, A , Güner, Z , Levent, A . (2020). Kültürler Arası Duyarlılık Ve Empatik Eğilimler: Bir Derleme Çalışması. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , 7 (10) , 259-277.
- Güner, A , Levent, A . (2018). Öğretmenlerin Kültürler Arası Duyarlılık Düzeyleri İle Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişki: Halk Eğitimi Merkezi Örneği. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)* , 3 (2) , 968-984

- Harari, Y. (2017). Sapiens/Homo Deus box set. Harper.
- Keskin, Y , Öğretici, B . (2013). Sosyal Bilgiler Dersinde "Duyarlılık" Değerinin Etkinlikler Yoluyla Kazandırılması: Nitel Bir Araştırma, *Değerler Eğitimi Dergisi* , 11 (25) , 143-181
- Kılıncı, İ , Gündüz, Ş . (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Duyarlılık, İnternet Bağımlılığı ve İnsani Değerlerinin İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 7 (2) , 261-283 .
- Kim M.,Hyun S., Hong J. S. &Choi M. (2011). Social Skills Train And Parent Education Programs For Aggressive Preschoolers and Their Parents in South Korea. *Children And Youth Services Review*, 33,838-845.
- Koç, A , Öz, Ş , Kılıç, T. (2020). Hemşirelik Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Düzeyleri ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi . *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi* , 3 (2) , 1-15 .
- Kumar, V. (2012). 101 Design Methods: A Structured Approach for Driving Innovation in Your Organization. Chicago, Wiley.
- Lane- Garon, P.S. &Richardson, T. (2003). MediatorMentors: Improving School Climate, Nurturing Student Disposition. *Conflict Resolution Quarterly*, 21 (1), 47- 68.
- Liedtka J. & Ogilvie, T. (2011). Designing for Growth. New York, Columbia Business School.
- Luma Institute. (2014). Innovation of Taxonomy. *Harvard Business Review*, Jan/Feb issue.
- Mercan, N . (2016). Cultural Sensitivity And Communication Skills On The Relationship Between An Investigation. *PressAcademia Procedia* , 2 (1) , 449-454 .
- Merriam S.B. & Tisdell E. J. (2015). *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*. John Wiley & Son.
- Moisander, J. & Voltanen, A. (2011). Interpretive Marketing Research: Using Ethnography In Strategic Market Development. in Lisa Penaloza; Nil Toulouse and Luca M. Visconti (Eds.), *Marketing Management: A Cultural Perspective*, First Edition, London: Routledge.
- Nielsen, J. (2000). Why You Only Need to Test with 5 Users. <https://www.nngroup.com/articles/why-you-only-need-to-test-with-5-users/> Erişim Tarihi 7.8.2020.
- Nielsen, J. (2020). How Many Test Users in a Usability Study? <https://www.nngroup.com/articles/how-many-test-users/> Erişim Tarihi 6.9.2020.
- Öğüt, N , Olkun, E . (2018). Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Düzeyi: Selçuk Üniversitesi Örneği. *Selçuk İletişim* , 11 (2) , 54-73 .
- Öz, F. S. (2008). *Öfke Yönetimi Eğitiminin Ergenlerde Öfke İle Başa Çıkma ve İletişim Becerilerine Etkisi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Tanrıverdi, G , Yakar Karabuğa, H , Yalçın Gürsoy, M , Erdem, Ö , Gülyenli, N . (2019). Farklı Hasta Profiline Bakım Veren İki Hemşire Grubunun Kültürel Duyarlılık ve Farkındalıklarının Karşılaştırılması . *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi* , 1 (2) , 26-37 .
- Thomas, C. &Corcoran J. (2003). Family Approaches To Attention Deficit Hyperactivity Disorder: A ReviewTo Guide School Social Work Practice. *Children& School*, 25 (1), 19-3.
- World Health Organization (WHO) (2019). Coronavirus disease (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>
- Yavuzer, N., (1997). Sosyal Beceri Eğitimi Uygulamasının Okul Yöneticilerinin Empatik Beceri-Çatışma Eğilimi ve Tutumlarına Etkisi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yeşilçınar İ , Yanık D , Şahin E , Tarhan R . (2020). Yoğun Bakım Hemşirelerinde Ahlaki Duyarlılık, İş Motivasyonu ve Umutsuzluk Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *J ContempMed*. 10 (4): 578-584.
- Yıldırım, K , Çağlayan, S . (2020). Üniversite Öğrencilerinin Kültürlerarası Duyarlılık Algıları. Süleyman Demirel Üniversitesi *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (50) , 77-103.
- Young, I. (2015). *Practical Empathy: For Collaboration and Creativity in Your Work*. New York: Rosenfeld Media.

Kevser ARMAN

Arş. Gör. / Doktora Öğrencisi
Pamukkale Üniversitesi
İ.B.B.F. İşletme Bölümü

Celalettin SERİNKAN

Prof. Dr.
Pamukkale Üniversitesi
İ.B.B.F. İşletme Bölümü
cserinkan@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4400-5976>

<https://orcid.org/0000-0001-8056-2596>

İşletmelerin KSS Uygulamalarının Yerli ve Yabancı Tüketicilerin Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi

*Evaluation of Companies' CSR Practices
from the Perspective of Local and
Foreign Consumers*

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 01.06.2021

Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 26.07.2021

Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

Arman K. & Serinkan C. (2021). İşletmelerin KSS Uygulamalarının Yerli ve Yabancı Tüketicilerin Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi, Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 54-63

Arman K. & Serinkan C. (2021). Evaluation of Companies' CSR Practices from the Perspective of Local and Foreign Consumers, The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 54-63

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

İşletmelerin KSS Uygulamalarının Yerli ve Yabancı Tüketicilerin Bakış Açısı ile Değerlendirilmesi

Öz

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) konusunda tüm dünyada artan sosyal farkındalıkla birlikte, KSS kavramı hem akademik literatürde hem de yönetsel uygulamalarda büyük ilgi görmektedir. Bu çalışmanın amacı, bulanık DEMATEL yöntemi kullanılarak işletmelerin KSS uygulamalarının yerli ve yabancı tüketicilerin bakış açısı ile değerlendirilmesidir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre KSS uygulamaları yerli ve yabancı tüketicilerin bakış açısına göre farklılık göstermektedir. Yerli karar vericilerin değerlendirmelerine göre topluma karşı sorumluluk uygulamaları, yabancı karar vericilerin değerlendirmelerine göre çevreye karşı sorumluluk uygulamaları diğer KSS uygulamaları üzerinde en çok etkiye sahip uygulamalardır. Türkiye’de faaliyet gösteren işletmelere KSS stratejileri kapsamında bu çalışmadan elde edilen sonuçların katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yerli ve Yabancı Tüketiciler, Bulanık DEMATEL

Evaluation of Companies' CSR Practices from the Perspective of Local and Foreign Consumers

Abstract

With the increasing social awareness of corporate social responsibility (CSR) all over the world, the concept of CSR attracts great attention both in academic literature and managerial applications. The aim of this study is to evaluate the CSR practices of companies with the fuzzy DEMATEL method from the perspective of local and foreign customers. According to the findings obtained from the study, the impact level of CSR practices varies according to the perspectives of local and foreign consumers. Social practices and environmental practices have the most impact on other CRS practices according to the evaluations of the local and foreign decision makers, respectively. It is thought that the results obtained from this study will contribute to the companies operating in Turkey within the scope of CSR strategies.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Local and Foreign Consumers, Fuzzy DEMATEL

1. Giriş

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), iş dünyasında giderek daha önemli bir rol üstlenmektedir. KSS uygulamalarını benimsemek, bir firmanın pazar payını ve satış gelirini artırabilir ve müşterilerin firmaya yönelik algısını iyileştirebilir (Govindan vd., 2018: 353). Hem iç hem de dış paydaşlardan gelen baskılar, işletmeleri KSS uygulamalarını benimsemeye çağırılmaktadır. KSS trendlerindeki bu artış, sadece zorunlu bir yaklaşım değil, KSS'nin işletmelerine sağladığı faydalardan dolayı şirketlerin gönüllülük esasına dayalı bir yaklaşımdır. Bu faydalar, sadece itibar avantajlarını içermekle kalmaz, aynı zamanda firmanın finansal performansını da arttırmaktadır (Li vd., 2020: 2).

Kim vd. (2020)'ye göre tüketiciler, bir şirketin toplum veya çevre adına çalışmasını beklemektedir. Sosyal ve etik sorumlulukları yerine getirmek, örgütsel meşruiyet kazanmak için farklılaştırıcı bir taktik olmaktan çok bir beklenti haline gelmiştir ve uzun dönem kârlılık için şirketlerin müşterilerin KSS faaliyetlerine ilişkin algısını anlamaya ihtiyaçları vardır. Dünya çapında KSS'ye artan bu ilgi karşısında bu çalışmada KSS uygulamalarına yönelik yerli ve yabancı tüketicilerin algıları araştırılmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, işletmelerin KSS uygulamalarının yerli ve yabancı tüketicilerin bakış açısı ile değerlendirilmesidir. Bunun için Bulanık DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. İşletmelerin uyguladıkları KSS uygulamaları ile ilgili literatür analizi ile 5 ana kriter ve 15 alt kriter belirlenmiştir.

Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemleri genellikle birden çok ve birbiriyle çelişen kriterlerin değerlendirilmesine izin vermektedir (Tuş Işık, 2016: 55; Kundakçı, 2019: 27). ÇKKV yöntemlerinden biri olan DEMATEL yöntemi kriterler arasındaki neden-sonuç ilişkisini ortaya koyması açısından diğer ÇKKV yöntemlerine göre avantaja sahiptir. Bu nedenle çalışmada Bulanık DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Literatür incelendiğinde KSS ve ÇKKV yöntemlerinin birlikte kullanıldığı farklı alanlarda birçok çalışma vardır. Chen ve Fan (2011), bulanık AHP yöntemini kullanarak KSS'yi ölçmek için sistematik bir yaklaşım önermiştir. Buna ek olarak yaklaşımın uygulamada KSS'yi değerlendirmeye nasıl yardımcı olabileceğini açıklamak için bir ön araştırma sunulmuştur. Karaman ve Akman (2018), havayolu endüstrisi için KSS programlarını değerlendirme ve seçim problemini ele almıştır. Çalışmada KSS programlarının nispi ağırlıkları AHP yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma yerli havayolu şirketlerinin güncel KSS görüşlerini ortaya koymaktadır. Tyagi vd. (2018), KSS kriterlerini belirlemek ve bir kuruluşun tedarik zinciri performans sistemini iyileştirmek için bulanık AHP ve bulanık TOPSIS yöntemlerini kullanmıştır. Li vd. (2020), Çin'de bulunan tekstil endüstrilerinde KSS'nin kritik başarı faktörlerini incelemiş bu kapsamda DEMATEL yöntemini kullanmıştır. Kamran vd. (2021), KSS'nin şirket performansı üzerindeki etkisini ölçmek için yerli ve

yabancı şirketler arasında karşılaştırmalı bir analiz yapmıştır. Çalışmada AHP ve bulanık TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Daha önce yapılan çalışmalarda yerli ve yabancı tüketicilerin KSS uygulamalarına bakış açısının bulanık DEMATEL yöntemi ile analiz edildiği bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir. İşletmelerin uyguladığı KSS uygulamalarının odak noktası tüketicilerdir. Bu nedenle bu çalışmada tüketici bakış açısı ile değerlendirme amaçlanmış olup, çalışmanın karar grubunu İşletme alanında bilim uzmanı olan yerli ve yabancı tüketiciler oluşturmaktadır.

Bu çalışma şu şekilde düzenlenmiştir. Bölüm 2, KSS tanımını ve KSS ile ilgili önceki çalışmaları ele almaktadır. Bölüm 3, DEMATEL yöntemi ile ilgili kısa bir açıklamanın ardından Bulanık DEMATEL yöntemini ele almaktadır. Bölüm 4, çalışmanın uygulama kısmını oluşturmaktadır. Bölüm 5 çalışmadan elde edilen sonuçları ve önerileri sunmaktadır.

2. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK (KSS)

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramı 1930'larda ortaya çıkmasına rağmen, resmi bir tanım ilk olarak 1953'te Bowen tarafından yazılan "İş Adamının Sosyal Sorumlulukları" adlı kitabında tanıtılmıştır. KSS alanında birçok çalışması olan Carroll (1999)'a göre Bowen, "kurumsal sosyal sorumluluğun babası" olarak adlandırılmaktadır (Govindan vd., 2018: 361). Bowen'a göre sosyal sorumluluk "iş adamları için sosyal sorumluluk politikalarını takip etmek, karar almak ya da toplumun amaç ve değerleri açısından arzulanan icraatları sürdürmek için bir zorunluluktur" (Deneçli, 2015: 316). Bu doğrultuda KSS; işletmelerin ekonomik, çevresel ve sosyal kaygılarını ticari faaliyetlerine ve paydaşlarıyla olan etkileşimlerine gönüllü olarak entegre ettikleri bir kavramdır. KSS geniş ve karmaşık bir konudur nitekim literatürde 40'tan fazla KSS tanımı sunulmaktadır ve tanımlar araştırmacıların ve uygulayıcıların bakış açılarına göre farklılık gösterebilmektedir (Öberseder vd., 2013: 1840). KSS, sürdürülebilirliğin temellerini yerine getirmeyi amaçlayan bir stratejidir (Li vd., 2020: 2). KSS'nin temel fikri, organizasyon ve toplum arasındaki ilişkiyi pekiştirmek için işletmelerin paydaş çıkarılarını sosyal değerlerle nasıl bütünleştirdiğini incelemektir (Chang vd., 2015: 7764). Carroll, (1996)'ya göre, KSS'nin dört temel bileşeni vardır. Bunlar ekonomik, yasal, etik ve hayırsever sorumluluklardır. Ekonomik sorumluluk, şirketin rekabet gücü, karlılık vb. sorumluluklarını ifade ederken yasal sorumluluk, şirketin piyasadaki kurallara ve düzenlemelere uyma çabalarıdır. Etik sorumluluk, şirketin etik normları tanıması, saygı duymasını ifade ederken hayırsever sorumluluk, şirketin iyi kurumsal vatandaş olma sorumluluğuyla ilişkilendirilmektedir (İlhanizadeh ve Karatepe 2017: 8).

KSS ile ilgili farklı bakış açıları ve farklı uygulama alanları sunan birçok çalışma yapılmıştır. Koparan vd.

(2016), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerin KSS uygulamalarında ulusal kültürün etkilerini araştırmıştır. Çalışmada ulusal kültürün KSS uygulamaları üzerindeki etkileri firma düzeyinde ele alınmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, ulusal kültürün KSS uygulamalarının çeşitli boyutları için etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ali vd. (2017), 76 ampirik araştırma makalesinin anketine ve içerik analizine dayanan çalışmasında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde KSS bilgilerinin açıklanmasında itici faktörleri incelemiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde KSS faaliyetlerinin belirleyicileri arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre gelişmiş ülkelerde, hissedarlar, çevreciler ve medya gibi belirli paydaşların endişeleri KSS bilgilerinin açıklanmasında çok önemli kabul edilirken gelişmekte olan ülkelerde KSS raporlaması, yabancı yatırımcılar, uluslararası medya ve uluslararası düzenleyici kurumlar gibi dış güçler/güçlü paydaşlar tarafından daha fazla etkilenmektedir. Tyagi vd. (2018), entegre bir bulanık AHP-TOPSIS yaklaşımı kullanarak KSS tabanlı tedarik zinciri performansı sisteminin değerlendirilmesi problemini ele almıştır. Çalışmanın amacı KSS kriterlerini tanımlamak, alternatifler önermek ve önceliklendirmenin yanı sıra, bir kuruluşun tedarik zinciri performans sistemini iyileştirmektir. Kim vd. (2020) çalışmasında, çok boyutlu KSS faaliyetlerinin müşterilerin kurumsal imajı, müşteri vatandaşlık davranışı ve uzun vadeli ilişki yönelimi üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Sonuçlar, KSS'nin kurumsal imaj ve müşteri vatandaşlık davranışı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın amacı ise bulanık DEMATEL yöntemi ile işletmelerin KSS uygulamalarının yerli ve yabancı tüketicilerin bakış açısı ile analiz edilmesidir.

3. BULANIK DEMATEL YÖNTEMİ

ÇKKV yöntemlerinden biri olan DEMATEL (Decision Making Trial and Evaluation Laboratory) yöntemi; Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü, Bilim ve İnsan İlişkileri programı tarafından 1972-1976 yılları arasında geliştirilmiştir (Li ve Tzeng, 2009: 9891). DEMATEL yöntemi, kriterlerin nedenleri ve etkileri arasındaki ilişkiyi sistemin anlaşılır bir yapısal modeline dönüştürebilir (Tzeng vd., 2007: 1454). Çok karmaşık problemlerin çözümünde kullanılan DEMATEL yöntemi, kriterler arasındaki karşılıklı ilişkileri belirlemekte, kriterlerin sebep sonuç şeklinde ayrılmasını sağlamakta ve kriterlerin birbirleri üzerindeki etkisini ağırlıklandırmaktadır (Gök Kısa ve Perçin 2017: 250). Yöntem, uzlaşmaya dayalı sebep-sonuç modelini içermektedir ve dolaylı etkileşimleri ele almaktadır. Sebep kriterleri, diğer kriterler üzerinde daha çok etkisi olan ve diğer kriterlere göre daha yüksek önceliği olan kriterlerdir. Sonuç kriterleri ise diğer kriterlerin üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu ve diğer kriterlere göre düşük önceliği olan kriterlerdir (Organ, 2013: 159). Klasik ÇKKV yöntemlerinde nitel kriterler arasındaki etkileşimi nicel olarak ifade etmek çoğu durumda karar verici açısından oldukça zordur. Wu ve Lee, (2007) tarafından

klasik DEMATEL yöntemi, Bulanık Küme Teorisi (Zadeh, 1965) ile bütünleştirilmiş ve bulanık DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. DEMATEL ve Bulanık DEMATEL yöntemi ile ilgili literatürde farklı alanlarda yapılan birçok çalışma vardır. Büyüközkan ve Çiftçi (2012), yeşil tedarikçilerin değerlendirilmesi için karma bir model geliştirmişler ve bulanık DEMATEL, bulanık ANP ve bulanık TOPSIS yöntemlerini kullanmışlardır. Gök Kısa ve Perçin (2017), bulanık DEMATEL ve bulanık VIKOR yöntemleri ile makine seçimi problemini ele almıştır. Govindan vd. (2018), KSS uygulamalarına göre en iyi tedarikçi seçim problemini ele almıştır. Çalışmada kriter ağırlıklarının belirlenmesi için DEMATEL-ANP (DANP) yöntemi kullanılmıştır. Li vd. (2020) çalışmasında Çin'de bulunan tekstil endüstrilerinde KSS'nin kritik başarı faktörlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında kritik başarı faktörleri DEMATEL yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ele alınan kriterler arasındaki ilişkinin daha doğru yansıtılması amacıyla KSS uygulamaları kapsamında ele alınan kriterler Bulanık DEMATEL yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bulanık DEMATEL yöntemi adımları aşağıdaki gibidir (Wu and Lee, 2007: 503-504; Lin ve Wu, 2008: 208-210; Gök Kısa ve Perçin, 2017: 250-251; Albayrak ve Erkayman, 2018):

Adım 1: Bu adımda ilk olarak uygulamaya ilişkin değerlendirme kriterleri belirlenir ve kriterlerin birbirleri üzerindeki ilişkileri karar vericiler tarafından Tablo 1'e göre değerlendirilir. Karar vericilerin kriterlerin birbirleri üzerindeki ilişkileri karşılaştırabilmesi amacıyla bulanık değerlendirme ölçeği kullanılır.

Dilsel Değişkenler	Üçgensel Bulanık Sayılar
Etkisiz	(0, 0, 0.25)
Çok Düşük Etkili	(0, 0.25, 0.5)
Düşük Etkili	(0.25, 0.5, 0.75)
Yüksek Etkili	(0.5, 0.75, 1.00)
Çok Yüksek Etkili	(0.75, 1.00, 1.00)

Tablo 1: Dilsel Değişkenler ve Üçgensel Bulanık Sayılar
Kaynak: Wu ve Lee, 2007:503

Adım 2: Karar vericiler, kriterleri ifade eden $C = \{C_i | i = 1, 2, \dots, n\}$ arasındaki ilişki düzeylerini belirlemek amacıyla dilsel terimleri kullanarak değerlendirme yaparlar ve p adet karar grubuna ait ikili karşılaştırma matrisi elde edildikten sonra p adet $\tilde{Z}^{(1)}, \tilde{Z}^{(2)}, \tilde{Z}^{(3)}, \dots, \tilde{Z}^{(p)}$ bulanık matris elde edilir. Üçgensel bulanık sayılardan oluşan bulanık direkt ilişki matrisi $\tilde{z}_{ij}^{(k)} = (l_{ij}^k, m_{ij}^k, u_{ij}^k)$ Eşitlik 1'de gösterilmektedir.

$$\tilde{Z}^{(k)} = \begin{bmatrix} 0 & \tilde{z}_{12}^{(k)} & \dots & \tilde{z}_{1n}^{(k)} \\ \tilde{z}_{21}^{(k)} & 0 & \dots & \tilde{z}_{2n}^{(k)} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \tilde{z}_{n1}^{(k)} & \tilde{z}_{n2}^{(k)} & \dots & 0 \end{bmatrix} \quad (1)$$

$$k = 1, 2, \dots, p \text{ ve } i = 1, 2, \dots, n.$$

Burada $\tilde{z}_{ij}^{(k)} = (l_{ij}^k, m_{ij}^k, u_{ij}^k)$, k uzmanı tarafından değerlendirilen i. kriterin j. kriteri üzerindeki etki düzeyini belirtmektedir.

Adım 3: Normalize bulanık direkt ilişki matrisi Eşitlik 2 ile elde edilir.

$$\tilde{X}^k = \frac{\tilde{z}^k}{r^k}; r^k = \max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n u_{ij}^k \quad (2)$$

p adet karar verici tarafından oluşturulan normalize bulanık direkt ilişki matrisleri $\tilde{X}^{(1)}, \tilde{X}^{(2)}, \tilde{X}^{(3)}, \dots, \tilde{X}^{(p)}$ için $\tilde{X}$ ortalama matrisi bulanık ortalama işlemi kullanılarak, Eşitlik 3 ile hesaplanır.

$$\tilde{X} = (\tilde{X}^{(1)} \oplus \tilde{X}^{(2)} \oplus \tilde{X}^{(3)} \oplus \dots \oplus \tilde{X}^{(p)}) / (p) \quad (3)$$

Adım 4: Toplam bulanık ilişki matrisi oluşturulur. $\tilde{T}$ toplam bulanık ilişki matrisini, I birim matrisi ifade etmektedir. $\tilde{T}$ eşitlik 4 ile hesaplanmaktadır.

$$\tilde{T} = \lim_{k \rightarrow \infty} (\tilde{X}^{(1)} + \tilde{X}^{(2)} + \tilde{X}^{(3)} + \dots + \tilde{X}^{(k)}) = \tilde{X} \cdot (I - \tilde{X})^{-1} \quad \dots \quad (4)$$

Elde edilen tüm matrislere Eşitlik 4'ü uygulamak karmaşık olabilir. Bu yüzden üçgensel bulanık sayılara ayrı ayrı Eşitlik 4 uygulanır ve üç matris elde edilir daha sonra elde edilen sonuçlar birleştirilir.

Adım 5: Bu adımda neden sonuç ilişkileri belirlenir. $\tilde{T}$ matrisindeki i. satırın elemanları toplamı $\tilde{D}_i$ ve i. sütunun elemanları toplamı $\tilde{R}_i$ olmak üzere $\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$ ve $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ değerleri hesaplanır ve Eşitlik 5 kullanılarak elde edilen değerler durulaştırılır.

$$\begin{aligned} \tilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def} &= \frac{1}{4} (x_{ij,l} + 2x_{ij,m} + x_{ij,u}) \\ \tilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def} &= \frac{1}{4} (x_{ij,l} - 2x_{ij,m} + x_{ij,u}) \end{aligned} \quad (5)$$

$\tilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def}$, bir kriterin diğer kriterler üzerindeki toplam etkisini ve önem düzeyini, $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ ise kriterlerin iki grupta (gönderici/alıcı) incelenmesini sağlamaktadır. $\tilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def}$ değeri pozitif ise kriter gönderici gruba aittir ve diğer kriterler üzerindeki etkisi daha yüksektir. $\tilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def}$ değeri negatif ise kriter alıcı gruba aittir ve diğer kriterler üzerindeki etkisi daha azdır. Yatay eksen $\tilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def}$ ve dikey eksen $\tilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def}$ değerlerinin yer alması ile kriterler arasındaki etkileyen etkilenen/ neden sonuç ilişki diyagramı elde edilebilir.

Adım 6: Kriter ağırlıkları Eşitlik 6 ile elde edilmektedir.

$$w_i = \left\{ (\tilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def})^2 + (\tilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def})^2 \right\}^{1/2}, W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^n w_i} \quad (6)$$

4. UYGULAMA

Bu çalışmada işletmelerin KSS uygulamalarının yerli ve yabancı tüketicilerin bakış açısı ile değerlendirilmesi planlanmıştır. Çalışmaya dâhil olan karar vericiler, işletme alanında bilim uzmanıdır ve çalışma kapsamında 3 yerli karar verici ve 3 yabancı karar verici tarafından Tablo 2'de yer alan kriterler Ek 1 ve Ek 2'de sunulan form kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında 5 KSS ana kriteri; topluma, çalışana, çevreye, müşteriye ve hissedarlara karşı sosyal sorumluluk olarak belirlenmiştir. 5 boyutun her biri ilgili 3 alt kriterden oluşmaktadır. Bu çalışmada kullanılan ana kriterler ve alt kriterler Tablo 2'de gösterilmektedir.

	Alt Kriterler	Yazar	Tanım
Toplumla Karşı Sorumluluk Uygulamaları (K1)	K11: Cömert mali bağışlar	Tsai ve Hsu 2008; Tyagi vd., 2018	Firmanın toplumsal değer yaratmak ve motive etmek için sürekli mali bağışlarla toplumu desteklemesidir.
	K12: Eğitim ve iş eğitimi programları için destek	Karaman ve Akman, 2018	Firmanın iş ve eğitim programları aracılığıyla destek sağlayarak topluma yardımcı olmasıdır.
	K13: Verimli ve etkili toplumsal etkinlik	Govindan vd., 2018	Firmanın gönüllü katılımı verimli ve etkili toplumsal faaliyetlerde bulunmasıdır.
Çevreye Karşı Sorumluluk Uygulamaları (K2)	K21: Malzemelerin azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesi politikası	Chang vd., 2015	Firmanın 3R (azaltma, yeniden kullanma ve geri dönüştürme) uygulamalarını operasyonlarına entegre etmesidir.
	K22: Enerji tasarrufu	Karaman ve Akman, 2018	Firmanın optimize edilmiş enerji modelleri oluşturarak enerji tasarrufu ile ilgilenmesidir.
	K23: Kamusal diyalog ve açıklama	Govindan vd., 2018	Firmanın çevresel performansını kamuoyuna açıklamasıdır.

Tablo 2: KSS Uygulamaları Kapsamında Kullanılan Kriterler ve Açıklamalar

	Alt Kriterler	Yazar	Tanım
Çalışana Karşı Sorumluluk Uygulamaları (K3)	K31: Öğrenme ve ilerleme fırsatları	Karaman ve Akman, 2018	Firma çalışanlarına ayrılm yapmaksızın çeşitli programlar ile öğrenme ve beceriler geliştirme fırsatları sunmasının yanısıra tatmin edici iş fırsatları sağlar.
	K32: Sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı	Li vd., 2020	Firma işyerinde sağlıklı ve yüksek iş güvenliği ortamı sağlar.
	K33: Sosyal faaliyetleri destekleme	Karaman ve Akman, 2018	Firmanın çalışanları sosyal faaliyetlere katılmaya motive etmesidir.
Müşteriye Karşı Sorumluluk Uygulamaları (K4)	K41: Müşteriler ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi	Öberseder vd., 2013; Govindan vd., 2018	Firmanın müşteri yorumlarına/şikayetlerine hızlı, saygılı ve çözüm odaklı yanıtlar vermesidir.
	K42: Ürün/Hizmet için doğru tanıtım	Govindan vd., 2018	Firma ürünü doğru bir şekilde tanıtmalı ve tanıtımlar ürün ile ilgili tüm ayrıntıları içermelidir.
	K43: Fiyat ve değer dengesi	Karaman ve Akman, 2018	Firma müşterilerinin ürün/hizmet için ödedikleri bedeli karşılayan bir ürün değeri sunmalıdır.
Hissedarlara Karşı Sorumluluk Uygulamaları (K5)	K51: Bilgileri kapsamlı ve açık bir şekilde yayınlamak	Tsai ve Hsu 2008; Govindan vd., 2018	Firmanın periyodik olarak tüm paydaşlara süreçler hakkında bilgi iletilmesi ve şeffaf bir süreç sürdürmesidir.
	K52: Hissedarlara uzun vadeli getiri oranı	Edmans, 2012; Govindan vd., 2018	Firmanın hissedarların yatırımlarına karşı uzun vadeli tatmin edici getiri sunmasıdır.
	K53: Hissedarlar ile ilişkiler geliştirme ve inşa etme	Chang vd., 2015; Govindan vd., 2018	Firmanın hissedarları ve paydaşları ile iyi bir ilişki sürdürme çabalarıdır.

Tablo 2 Devamı

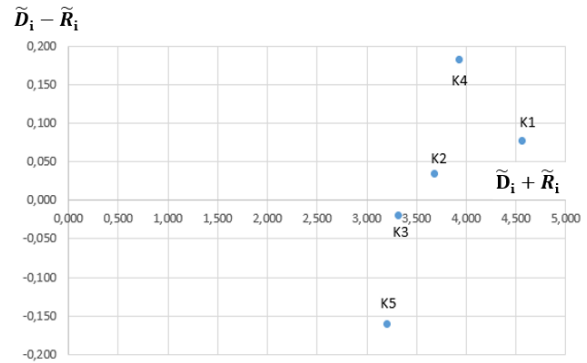
Tablo 3'te Bulanık DEMATEL yöntemi kullanılarak elde edilen $\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$ ve $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ değerleri ve kriter ağırlıklarını gösterilmektedir.

	$\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$			$\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$		
K1	1,27	2,95	11,05	-0,02	0,00	0,32
K2	0,81	2,20	9,49	-0,06	-0,07	-0,18
K3	0,60	1,87	8,90	0,02	0,02	-0,14
K4	0,91	2,46	9,93	0,09	0,18	0,26
K5	0,60	1,78	8,69	-0,02	-0,13	-0,35

Tablo 3: Ana Kriterler İçin Edilen $\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$ Ve $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ Değerleri ve Kriter Ağırlıkları (Yerli Tüketiciler)

	$\tilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def}$	$\tilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def}$	w_i	W_i
K1	4,55	0,07	4,55	0,24
K2	3,67	0,03	3,67	0,20
K3	3,31	-0,02	3,31	0,18
K4	3,94	0,18	3,94	0,21
K5	3,21	-0,16	3,22	0,17

Tablo 3 Devamı

Şekil 1: KSS Uygulamaları Nedensel İlişki Grafiği (Yerli Tüketiciler)

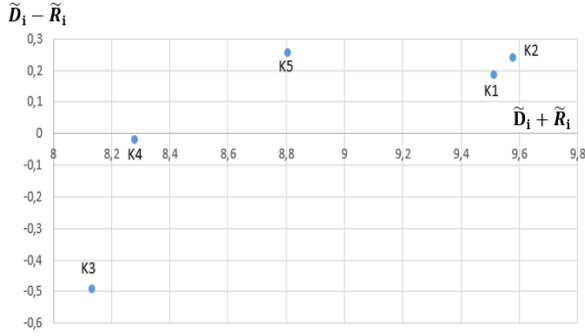
Yerli tüketicilerin değerlendirme sonuçlarına göre KSS uygulamaları kapsamında topluma karşı sorumluluk (K1), çevreye karşı sorumluluk (K2) ve müşteriye karşı sorumluluk (K4) kriterleri etkileyen ve yüksek önem düzeyine sahip grupta olup, çalışana karşı sorumluluk (K3) ve hissedara karşı sorumluluk (K5) diğer kriterlerden etkilenen ve düşük önem düzeyine sahip grupta yer almaktadır. Yerli tüketicilere göre topluma karşı sorumluluk (K1) kriteri, diğer KSS uygulamaları üzerinde en fazla etkiye sahip kriter olarak bulunmuştur. Bunu sırasıyla müşteriye karşı sorumluluk (K4) ve çevreye karşı sorumluluk (K2) kriterleri takip etmektedir.

	$\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$			$\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$		
K1	1,98	4,99	26,07	0,06	0,10	0,45
K2	1,99	5,00	26,30	0,13	0,22	0,22
K3	1,52	4,07	22,85	-0,20	-0,40	-0,96
K4	1,41	3,94	23,82	-0,03	-0,04	0,03
K5	1,70	4,48	24,55	0,03	0,11	0,72

Tablo 4: Ana Kriterler İçin Edilen $\tilde{D}_i + \tilde{R}_i$ ve $\tilde{D}_i - \tilde{R}_i$ Değerleri ve Kriter Ağırlıkları (Yabancı Tüketiciler)

	$\bar{D}_i^{def} + \bar{R}_i^{def}$	$\bar{D}_i^{def} - \bar{R}_i^{def}$	w_i	W_i
K1	9,51	0,18	9,51	0,21
K2	9,57	0,23	9,57	0,22
K3	8,13	-0,49	8,14	0,18
K4	8,28	-0,02	8,28	0,19
K5	8,80	0,25	8,80	0,20

Tablo 4 Devamı

Şekil 2: KSS Uygulamaları Nedensel İlişki Grafiği (Yabancı Tüketiciler)

Yabancı tüketicilerin değerlendirme sonuçlarına göre topluma karşı sorumluluk (K1), çevreye karşı sorumluluk (K2) ve hissedara karşı sorumluluk (K5) kriterleri, diğer kriterleri etkileyen ve yüksek önem düzeyine sahip grupta olup, çalışana karşı sorumluluk (K3) ve müşteriye karşı sorumluluk (K4) kriterleri, diğer kriterler tarafından etkilenen ve düşük önem düzeyine sahip grupta yer almaktadır. Yabancı tüketicilerin değerlendirmelerine göre çevreye karşı sorumluluk (K2) kriteri diğer KSS uygulamaları üzerinde en fazla etkiye sahip kriter olarak bulunmuştur. Bunu sırasıyla topluma karşı sorumluluk (K1) ve hissedara karşı sorumluluk (K5) kriterleri takip etmektedir.

Tablo 5'te yerli ve yabancı tüketicilerin KSS uygulamalarını değerlendirmeleri sonucunda elde edilen alt kriterlerin ağırlıkları gösterilmektedir.

Kriterler	Gruplar	Kriter Ağırlığı
K11	T	0,35
	Y	0,36
K12	T	0,37
	Y	0,38
K13	T	0,28
	Y	0,26
K21	T	0,37
	Y	0,38
K22	T	0,37
	Y	0,36
K23	T	0,26
	Y	0,26

Tablo 5: Yerli ve Yabancı Tüketicilerin Değerlendirmeleri Sonucu Elde Edilen Alt Kriterlerin Ağırlıkları

Kriterler	Gruplar	Kriter Ağırlığı
K31	T	0,40
	Y	0,37
K32	T	0,34
	Y	0,37
K33	T	0,26
	Y	0,26
K41	T	0,35
	Y	0,36
K42	T	0,35
	Y	0,35
K43	T	0,30
	Y	0,29
K51	T	0,36
	Y	0,38
K52	T	0,36
	Y	0,36
K53	T	0,28
	Y	0,26

Tablo 5 Devamı

Yerli tüketiciler T ile yabancı tüketiciler ise Y ile ifade edilmiştir. Yerli tüketiciler tarafından yapılan alt kriterlerin değerlendirme sonuçlarına göre topluma karşı sorumluluk ana kriteri kapsamında eğitim ve iş eğitimi programları için destek (0,37); çevreye karşı sorumluluk ana kriteri için malzemelerin azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesi politikası (0,37) ve enerji tasarrufu (0,37); çalışana karşı sorumluluk ana kriteri kapsamında öğrenme ve ilerleme fırsatları (0,40); müşteriye karşı sorumluluk ana kriteri için müşteriler ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi (0,35) ve ürün/hizmet için doğru tanıtım (0,35); hissedara karşı sorumluluk ana kriteri için bilgileri kapsamlı ve açık bir şekilde yayınlamak (0,36) ve hissedarlara uzun vadeli getiri oranı (0,36) değerlendirildikleri grup kapsamında önem düzeyi en yüksek alt kriterler olarak bulunmuştur. Yabancı tüketicilerin alt kriterlerin değerlendirme sonuçlarına göre topluma karşı sorumluluk ana kriteri kapsamında eğitim ve iş eğitimi programları için destek (0,38); çevreye karşı sorumluluk ana kriteri için malzemelerin azaltılması, yeniden kullanılması ve geri dönüştürülmesi politikası (0,38); çalışana karşı sorumluluk ana kriteri kapsamında öğrenme ve ilerleme fırsatları (0,37) ve sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı (0,37); müşteriye karşı sorumluluk ana kriteri için müşteriler ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi (0,36); hissedara karşı sorumluluk ana kriteri için bilgileri kapsamlı ve açık bir şekilde yayınlamak (0,38) değerlendirildikleri grup kapsamında önem düzeyi en yüksek alt kriterler olarak bulunmuştur.

5. SONUÇ

KSS uygulamaları işletmelerin tüketicilerine, çalışanlarına, topluma, çevreye, ülkeye ve daha birçok alana katkıda bulunma şansı vermektedir. KSS uygulamaları işletmelerin yalnızca rakipleri arasında değil, aynı zamanda sosyal medya, diğer kuruluşlar ve en önemlisi tüketiciler arasında popüler hale getirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Tüketiciler KSS uygulamaları ile işletmelere karşı olumlu bir duygu geliştirmektedir. KSS uygulamalarının odak noktası tüketicilerdir. Yerli ve yabancı tüketicilerin işletmelerin uyguladığı KSS uygulamalarına bakış açıları farklılık göstermekte midir? Bu soruya yanıt arayan bu çalışmada, literatürden ve uzman görüşlerinden yararlanarak oluşturulan çeşitli KSS uygulamaları yerli ve yabancı tüketicilerin bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Bu kapsamda 5 ana kriter (topluma karşı sorumluluk, çevreye karşı sorumluluk, çalışana karşı sorumluluk, müşteriye karşı sorumluluk ve hissedara karşı sorumluluk) ve her bir ana kritere ait 3 alt kriter belirlenmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre yerli tüketiciler topluma karşı sorumluluk uygulamalarının diğer KSS uygulamaları üzerinde en çok etkiye sahip olduğunu ve hissedara karşı sorumluluk uygulamalarının diğer KSS uygulamalarından en çok etkilenen uygulama olduğunu belirtmektedir. Yabancı tüketicilerin görüşlerine göre çevreye karşı sorumluluk uygulamaları diğer KSS uygulamaları üzerinde en çok etkiye sahip, çalışana karşı sorumluluk uygulamaları ise diğer KSS uygulamalarından en çok etkilenen uygulamalardır. Yerli ve yabancı tüketicilerin görüşleri arasında göze çarpan farklılık hissedara karşı sorumluluk uygulamaları üzerindedir. Buna göre yerli tüketicilerin değerlendirmeleri sonucunda hissedara karşı sorumluluk uygulamaları, KSS uygulamaları kapsamında önem düzeyi en düşük kriter olarak elde edilirken yabancı tüketicilerin değerlendirme sonuçları, hissedara karşı sorumluluk uygulamalarının önem düzeyinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. KSS uygulamalarının alt kriterlerinin değerlendirme sonuçlarına göre, önem düzeyi en yüksek kriterler benzer olup farklılıklar (eşit önem düzeyine sahip diğer kriterler) şu şekildedir: yabancı tüketicilere göre sağlıklı ve güvenli çalışma ortamı, yerli tüketicilere göre enerji tasarrufu, ürün/hizmet için doğru tanıtım, hissedarlara uzun vadeli getiri oranı alt kriterlerleri değerlendirildikleri grup kapsamında en yüksek önem düzeyine sahip diğer kriterler olarak bulunmuştur.

İşletmelerin odaklandığı temel kavramlardan biri olan KSS uygulamalarında tüketicilerin istek ve ihtiyaçları, beklentileri ve ülkeler arası farklılıklar göz önünde bulundurulması gereken temel konulardır. Örneğin, Koparan vd. (2016) çalışmasında, Mercedes benz, Coca-Cola ve P&G gibi küresel işletmelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaptıkları KSS uygulamalarının farklı şekilde incelendiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Ali vd. (2017), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde KSS'nin belirleyicileri arasında önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, yerli ve yabancı tüketicilerin KSS uygulamalarına bakış açıları bulanık DEMATEL yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ile Türkiye'de faaliyet gösteren işletmeler, yerli tüketicilerin KSS uygulamalarına ilişkin değerlendirmelerini KSS stratejileri kapsamında kullanabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu çalışma kapsamında ele alınan kriterler genişletilebilir, farklı bir ÇKKV yöntemi kullanılabilir veya belirli bir sektör üzerinde değerlendirme yapıp elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Albayrak, Ö., ve Erkayman, B. (2018). Bulanık DEMATEL ve EDAS Yöntemleri Kullanılarak Sporcular için Akıllı Bileklik Seçimi. *Ergonomi*, 1(2), 92-102.
- Ali, W., Frynas, J. G., ve Mahmood, Z. (2017). Determinants of Corporate Social Responsibility (CSR) Disclosure in Developed and Developing Countries: A Literature Review. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(4), 273-294.
- Büyüközkan, G., ve Çifçi, G. (2012). A Novel Hybrid MCDM Approach Based on Fuzzy DEMATEL, Fuzzy ANP and Fuzzy TOPSIS to Evaluate Green Suppliers. *Expert Systems with Applications*, 39(3), 3000-3011.
- Carroll AB. 1996. *Ethics and Stakeholder Management*. Southwestern Publishing: Cincinnati, OH.
- Carroll, A.B., 1999. Corporate Social Responsibility: Evolution of A Definitional Construct. *Bus. Soc.* 38, 268–295.
- Chang, D. S., Chen, S. H., Hsu, C. W., & Hu, A. H. (2015). Identifying strategic factors of the implantation CSR in the airline industry: The case of Asia-Pacific airlines. *Sustainability*, 7(6), 7762-7783.
- Chen, S., ve Fan, J. (2011). Measuring Corporate Social Responsibility Based on A Fuzzy Analytical Hierarchy Process. *International Journal of Computer Network and Information Security*, 3(5), 13.
- Deneçli, S. (2015). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projelerinin Marka Farkındalığına Etkisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (40), 316-328.
- Edmans, A. (2012). The Link Between Job Satisfaction and Firm Value, With Implications for Corporate Social Responsibility. *Academy of Management Perspectives*, 26(4), 1-19.
- Govindan, K., Shankar, M., ve Kannan, D. (2018). Supplier Selection Based on Corporate Social Responsibility Practices. *International Journal of Production Economics*, 200, 353-379.
- Gök Kısa A. C. & Perçin S. (2017). Bütünleşik Bulanık DEMATEL-Bulanık VIKOR Yaklaşımının Makine Seçimi Problemine Uygulanması. *Journal of Yasar University*, 12(48), 249- 256.
- Ilkhanizadeh, S., ve Karatepe, O. M. (2017). An Examination of The Consequences of Corporate Social Responsibility in The Airline Industry: Work Engagement, Career Satisfaction, and Voice Behavior. *Journal Of Air Transport Management*, 59, 8-17.
- Tuş Işık, A. (2016). "Sigorta Şirketi Seçim Probleminde QUALIFLEX ve ORESTE Yöntemleri". *Alphanumeric Journal*, 4: 55-68.
- Kamran, H. W., Pantamee, A. A., Patwary, A. K., Ghauri, T. A., Long, P. D., ve Nga, D. Q. (2021). Measuring The Association of Environmental, Corporate, Financial, And Social CSR: Evidence from Fuzzy TOPSIS Nexus in Emerging Economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(9), 10749-10762.
- Karaman, A. S., ve Akman, E. (2018). Taking-Off Corporate Social Responsibility Programs: An AHP Application in Airline Industry. *Journal Of Air Transport Management*, 68, 187-197.
- Kim, M., Yin, X., ve Lee, G. (2020). The Effect of CSR on Corporate Image, Customer Citizenship Behaviors, And Customers' Long-Term Relationship Orientation. *International Journal of Hospitality Management*, 88, 102520.
- Koparan, E., İlhan Nas, T., ve Okan, T. (2016). Ulusal Kültürün Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamaları Üzerindeki Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Araştırma. *TISK Academy/TISK Akademi*, 11(22), 353- 379.
- Kundakçı, N. (2019). An Integrated Method Using MACBETH and EDAS Methods for Evaluating Steam Boiler Alternatives. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 26(1-2), 27-34.
- Li, C. W., ve Tzeng, G. H. (2009). Identification of a Threshold Value for The DEMATEL Method Using the Maximum Mean De-Entropy Algorithm to Find Critical Services Provided by a semiconductor intellectual property mall. *Expert Systems with Applications*, 36(6), 9891-9898.
- Li, Y., Pinto, M. C. B., ve Diabat, A. (2020). Analyzing The Critical Success Factor of CSR for The Chinese Textile Industry. *Journal Of Cleaner Production*, 260, 120878.
- Lin, C.-J., ve Wu, W.-W. (2008). A Causal Analytical Method for Group Decision-Making Under Fuzzy Environment, *Expert Systems with Applications*, 34(1), 205-213
- Organ, A. (2013). Bulanık Dematel Yöntemiyle Makine Seçimini Etkileyen Kriterlerin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 157-172.
- Öberseder, M., Schlegelmilch, B. B., ve Murphy, P. E. (2013). CSR Practices and Consumer Perceptions. *Journal Of Business Research*, 66(10), 1839-1851.
- Tsai, W. H., ve Hsu, J. L. (2008). Corporate social responsibility programs choice and costs assessment in the airline industry—A hybrid model. *Journal of Air Transport Management*, 14(4), 188-196.

- Tyagi, M., Kumar, P., ve Kumar, D. (2018). Assessment of CSR Based Supply Chain Performance System Using an Integrated Fuzzy AHP-TOPSIS Approach. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 21(4), 378-406.
- Tzeng, G. H., Chiang, C. H., ve Li, C. W. (2007). Evaluating Intertwined Effects in E-Learning Programs: A Novel Hybrid MCDM Model Based on Factor Analysis and DEMATEL. *Expert Systems with Applications*, 32(4), 1028-1044.
- Wu, W. W., ve Lee, Y. T. (2007). Developing Global Managers' Competencies Using the Fuzzy DEMATEL Method. *Expert Systems with Applications*, 32(2), 499-507.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets, *Information and Control*, 8, 338-353.

Şeyda İRDEM

Öğr. Gör. Dr.
Pamukkale Üniversitesi,
Bekilli MYO
Genel İşletme, Yönetim ve Organizasyon
seydas@pau.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5300-568X>

**Yöneticilikte Adaletsizliği
Meşrulaştırma Yöntemleri**

*Injustice Legitimization Methods in
Administration*

Derleme Makalesi / Review Article

Geliş Tarihi / The Date of Received: 03.03.2021
Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 21.04.2021
Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

İrdem Ş. (2021). Yöneticilikte Adaletsizliği Meşrulaştırma Yöntemleri, Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 64-72
İrdem Ş. (2021). Injustice Legitimization Methods in Administration, The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 64-72

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Yöneticilikte Adaletsizliği Meşrulaştırma Yöntemleri*

Öz

Adalet kavramı algısal bir durumdur ve örgütsel adalet, bireylerin çalıştıkları örgüt içinde kendilerine adil davranılıp davranılmadığına ilişkin algısıdır. Yöneticiler, çalışanların örgütsel adalet algılarının yüksek olmasını isterler. Çünkü örgütsel adalet algısı düşük olan çalışanlarda, bu durum çalışan performansını ve dolayısıyla örgütsel işleyişi olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple yöneticiler örgüt içindeki adaletsiz olarak algılanabilecek karar ve uygulamalarını çalışanların “adilmiş” gibi algılamalarını sağlamaya yönelik birtakım yöntemlere başvurabilirler. Bu çalışmanın amacı eleştirel kuram kapsamında yöneten-yönetilen ilişkilerinde yönetici meşruiyetini arttırabilmek için kullanılma potansiyeli olan propaganda, algı yönetimi, dinsel etki: adil dünya inancı, maskeli kaynak/örtülü yönetim tekniği ve sistemin meşrulaştırılması tekniklerini teorik açıdan ele almak ve bu sayede tüm çalışanların bilgilendirilmesini sağlamaktır.

Anahtar kelimeler: Adalet, Örgütsel Adaletsizlik, Meşrulaştırma.

*Injustice Legitimization Methods in Administration***

Abstract

The concept of justice is a perceptual situation and organizational justice is the perception of individuals regarding whether they are treated fairly within the organization they work for. Managers want to be high perceptions of organizational justice of employees. Because, in employees with low perception of organizational justice, this situation negatively affects employee performance and therefore organizational functioning. For this reason, managers may apply to some methods to ensure that employees perceive their decisions and practices that may be perceived as unfair within the organization as “faired”. The aim of this study, within the extent of critical theory, is to deal with theoretically the techniques propaganda, perception management, religious influence: belief in the just world, masked resource/disguised management technique and legitimization of system, which have the potential to be used to increase manager legitimacy in manager-managed relationships, and in this way to ensure that all employees are informed.

Keywords: Justice, Organizational Injustice, Legitimization.

* 2018 yılında Gaziantep Üniversitesi'nde düzenlenen UMTEB III. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi'nde Özet Bildiri olarak sunulmuştur.

** It was presented as a Abstract Paper at the UMTEB III. International Professional and Technical Sciences Congress organized at the Gaziantep University in 2018.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu yaşamını devam ettirebilmek için mutlaka diğer insanlarla etkileşim içinde bulunmak zorundadır. İnsanların huzurlu ve düzenli bir yaşam sürdürebilmesi ise diğer insanlarla olan ilişkilerinin temelinde "hak ve adalet" kavramlarının gözetilmesine bağlıdır. Hayatın her alanında olduğu gibi çalışma hayatı içinde de adalet olgusu, günümüzde olduğu kadar gelecekte de varlığının sürdürülmesi ve korunması gereken örgütlerin vazgeçilmez temel değişkenlerinden biridir.

İnsan kaynağı örgütsel başarının sağlanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Özellikle bilgi ve birikim sahibi, deneyimli, yenilikçi ve yaratıcı, ekip çalışmasına yatkın vb. özelliklere sahip çalışanları bulunan örgütler, günümüz rekabet ortamında rakipleri karşısında önemli bir avantaj yakalamaktadır. Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamanın yollarından biri, nitelikli çalışanları örgüte çekebilmek ve söz konusu çalışanların örgütte kalmalarını sağlamaya bağlıdır. Çalışanların örgütte kalmalarını sağlama ise yöneticilerin adaletli bir yönetim şekli uygulamalarına, bir başka ifadeyle çalışanlara adaletli davranmalarına ve çalışanların da örgüt yönetimine ilişkin algılarının bu yönde olmasına dayanır. Adalet kavramı algısal bir durumdur ve örgütsel adalet, bireylerin çalıştıkları örgüt içinde kendilerine adil davranılıp davranılmadığına ilişkin algısı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda örgütsel adalet ile ilgili çalışmalar, 1963 yılında Adams tarafından literatüre kazandırılan "Eşitlik Teorisi" ile ortaya çıkmıştır. Eşitlik teorisinde kişilerin işyerindeki başarısı ve işinden memnun olma düzeyi çalıştığı ortama ilişkin algıladığı eşitlik ya da eşitsizlikle ilişkilidir (Luthans, 1981: 197). Adaletin en belirgin görünümü eşitlik biçimindedir ve temelde adalet, eşitlik ögesine dayanır. Ancak tek yanlı bir eşitlik adaletle ulaşmakta yetersiz kalacağı için eşitliğin tarafların hepsine hitap etmesi gerekir (Çeçen, 2015: 56). İlgili tarafların hepsine hitap eden eşitliğin olması durumunda adaletin varlığından söz edilebilir.

Örgütün işleyiş süreci içinde çalışanların, yöneticileri tarafından kendilerine eşit ve adil davranılıp davranılmadığına dair inançları örgütsel davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Genel olarak çalışanların örgütsel adalet algısının yüksek olduğu durumlarda, çalışanlarda iş tatmini, yüksek performans, örgütsel güven, örgütsel bağlılık, örgütsel sadakat, örgütsel vatandaşlık, örgütsel adanmışlık vb. olumlu tutum ve davranışların ortaya çıkabileceği (Bkz. Loi vd. 2006; Dailey ve Kirk, 1992; Konovsky vd. 1987; Sweeney ve McFarlin, 1993; Alexander ve Ruderman, 1987) ve buna bağlı olarak bu gibi durumların, işletmenin etkinliği, üretkenliği ve verimliliği üzerinde olumlu etkiler yaratabileceği düşünülmektedir. Çalışanların örgütsel adalet algısının düşük olduğu durumlarda ise çalışanlarda düşük performans, çatışma, saldırganlık, örgütsel tükenmişlik, örgütsel sinizm, örgütsel sapma, örgütsel sessizlik, örgütsel yabancılaşma, işe devamsızlık, işten ayrılma vb. olumsuz tutum ve

davranışların ortaya çıkabileceği (Bkz. Neuman ve Baron, 1998; Hollinger, 1986; Dean vd., 1998; Cowherd ve Levine, 1992; Pfeffer ve Langton, 1993; Schwarzwald vd., 1992) ve buna bağlı olarak bu gibi durumların, işletmenin etkinliği, üretkenliği ve verimliliği üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği düşünülmektedir. Örgütsel adaletsizlik algısının yol açtığı, yöneticiler açısından istenmeyen bu tür sonuçların meydana gelmesini önlemek amacıyla yöneticiler, bahsi geçen çeşitli süreçlerde alınan adaletsiz kararların ve gerçekleştirilen uygulamaların, çalışanların "adilmiş" gibi algılanmalarını sağlamaya yönelik birtakım yöntemler kullanabilirler.

Bu çalışma eleştirel kuram kapsamında yöneten-yönetilen ilişkilerinde yönetici meşruiyetini arttırabilmek için kullanılma potansiyeli olan propaganda, algı yönetimi, dinsel etki: adil dünya inancı, maskeli kaynak/örtülü yönetim tekniği ve sistemin meşrulaştırılması tekniklerini teorik açıdan ele almaktadır.

2. ÖRGÜTLERDE ADALET/ADALETSİZLİK

Adalet kavramı, kökü Arapçaya dayanan "adl" sözcüğünden türetilmiş olup, "adl"nin kelime anlamı adillik, hak gözetme (www.etimolojiturkce.com) olarak ifade edilmiştir. Haklı olma durumu ve doğruluğun ifadesi (İçerli, 2010: 68) olarak kullanılan "adalet" kelimesinin İngilizcedeki karşılığı "justice"dır. "Justice" sözcüğü ise bir sistemin veya düzenin iyi işlemesi için gerekenin yapılması olarak tanımlanmaktadır (Kaya, 2000: 232).

Adalet kavramına ilişkin alan yazında çok çeşitli tanımlar yapıldığı görülmektedir. Çünkü adalet kavramı çeşitli durum ve koşullara göre farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca her dönemin ve her toplumun adalet anlayışı birbirinden farklı olduğu için de ortak bir tanıma ulaşmak mümkün olmamıştır (Çeçen, 2015: 29). Adalet konusu, başta felsefe, hukuk, sosyoloji, ahlâk olmak üzere birçok bilim dalında üzerinde araştırma yapılan önemli bir konu olarak görülmüştür. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sanayi-örgüt psikolojisi, insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış gibi alanlarda örgüt bilimcilerin en çok ilgi duydukları konulardan biri örgütsel adalet, bir başka deyişle insanların örgütlerdeki adalet algıları olmuştur (Cropanzano ve Greenberg, 1997: 317).

Örgütlerde adalet, bireylerin işe alım süreci ile başlayan daha ilk adımdan itibaren yöneticileriyle ilişkilerinin temelini oluşturan ve örgüt içindeki bireylerin bir arada etkin ve verimli çalışabilmelerini sağlayan bir çeşit örgüt içi "tutkal" gibidir. Örgütlerde adaletin yokluğu veya örgütsel adaletsizlik ise tam tersine örgüt içi bağları eriten bir "çözücüdür". Dolayısıyla örgütlerde adaletin varlığı, bireylere ve örgütlere büyük fayda sağladığı gibi yokluğu da büyük zarar vermektedir (Cropanzano vd., 2007: 34). Bu sebeple çalışanların örgütlerine ilişkin görüşlerini ve bu görüşleri doğrultusunda nasıl bir duygu, tutum ve davranış içine

gireceklerini belirlemede örgütsel adalet kavramı oldukça önemlidir (Taşçoğlu, 2011: 138).

Örgütsel adalet, temel olarak çalışanların içinde bulunduğu iş yerindeki adaletin rolünün açıklanması ve tanımlanması ile ilgili bir kavramdır (Greenberg, 1990). Çalışanlar, yöneticiler tarafından alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamaların adil bir şekilde yerine getirildiğine inanırlarsa örgütlerini adaletli olarak algılamak, adil bir şekilde yerine getirilmediği hissine kapılırlarsa örgütlerini adaletsiz olarak algılama eğiliminde olurlar.

3. ÖRGÜTLERDE ADALETSİZLİĞİ MEŞRULAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Çalışanların örgüte karşı hissettikleri adaletsizlik duygusu bir takım olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Örgütlerde adaletin yetersiz olarak algılandığı durumlarda, çalışanlarda çeşitli fizyolojik hastalık ve rahatsızlıklar, çatışma, stres ve depresyondan kaynaklanan tükenmişlik ve yabancılaşma hisleri, saldırganlık, sabotaj, intikam davranışları, çeşitli iş kazaları ortaya çıkabilmektedir. Çalışanlarda ortaya çıkan bu gibi durumların örgütsel verimlilik üzerinde olumsuz etkileri vardır. Örgütsel adaletsizlik algısının yol açtığı, yöneticiler açısından istenmeyen bu tür sonuçları önlemek amacıyla yöneticiler, bahsi geçen süreçlerde alınan adaletsiz kararların ve gerçekleştirilen uygulamaların, çalışanların "adilmiş" gibi algılamalarını sağlamaya yönelik birtakım yöntemler kullanabilirler. Örgütlerde yöneticiler tarafından gerçekte adaletsiz bir şekilde alınan kararlar ve gerçekleştirilen uygulamaların, çalışanlar tarafından "adilmiş" gibi algılanmasını sağlamaya yönelik olarak kullandıkları meşrulaştırma yöntemleri propaganda, algı yönetimi, dinsel etki: adil dünya inancı, maskeli kaynak/örtülü yönetim tekniği ve sistemin meşrulaştırılması şeklinde sınıflandırılabilir.

3.1. Propaganda

Propaganda kavramı, bir topluluğun veya diğer kişilerin belirli bir fikri ve davranışı kabullenmelerini sağlayacak biçimde onları etkileme, ikna etme girişimi olarak tanımlanmaktadır (Domenach, 2003: 17). Bir başka tanıma göre propaganda, belirli bir görüşün veya davranışın kökenini, bu durumdan sağlanan çıkarı, kullanılan teknik ve yöntemleri, benimsetilmek istenen düşünceyi ve benimseyenlerin karşılaştığı sonuçları göz önünde bulundurarak bir fikri veya düşünceyi yayma ve kabul ettirme yöntemidir (Lumley, 1933'ten akt. Bektaş, 2002: 21).

Propaganda, hedef kitlede mevcut olan bir düşünce ya da davranışın şiddetini arttırma, hedef kitlede mevcut olan düşünce ya da davranışı değiştirme ve hedef kitlede yeni bir düşünce ya da davranış geliştirme olmak üzere üç çeşit genel amaçtan oluşmaktadır. Propaganda en çok siyaset alanında olmak üzere her konuda ve her alanda kullanılabilen bir çeşit ikna yöntemidir (Eke, 2008: 46). Siyaset alanındaki liderlerin yoğun bir şekilde başvurdukları propaganda yöntemi, örgütlerde

yöneticilerin özellikle adil olmayan karar ve uygulamaları, çalışanlarının "adilmiş" gibi algılamalarını sağlamaya yönelik olarak kullanabilecekleri yöntemlerden biridir. Propagandanın birçok tekniği olduğu bilinmekle birlikte örgütsel alanda yöneticilerin çalışanlarına yönelik kullanabilecekleri propaganda tekniklerinden bazıları şunlardır (Yüksel, 2014: 12-14):

Korkutma: Korkutma tekniği, genel olarak çalışanlar üzerinde korku ve baskı yaratarak bir konuya destek sağlamayı amaçlayan bir tekniktir. Örneğin işletme içerisinde alınan kararların ve uygulamaların adil bir şekilde alındığı, kaynakların adil bir şekilde dağıtıldığını söyleyen yöneticinin, eğer bahsi geçen hususların adil olmadığını düşünenler varsa bu kişilerin derhal işlerini bırakıp işletmeden ayrılmalarını söylemesi, çalışanlar üzerinde baskı ve korkuya yol açabilir.

Tren Etkisi: Yöneticiler genellikle kanıt göstermeden kendi fikirlerinin büyük çoğunluk tarafından benimsendiğini iddia ederler ve hedef kitleye "herkes bunu yapıyor" diyerek kendi istedikleri yönde bir hareket tarzını kabul ettirmeyi amaçlarlar. Propaganda yapan yönetici, çalışanların içinde bulunduğu "sürü psikolojisine" hitap ederek aksi görüşte olanların da herkes gibi düşünmesini ister. Örneğin yönetici adil olmadığı düşünülen bir karar ve uygulama hakkında, "Türkiye'deki tüm işletmeler bu tür kararlar almakta ve uygulamaktadır, biz de bu düzene uymak mecburiyetindeyiz." şeklinde bir söylemde bulunuyorsa söz konusu yönetici propaganda yapıyor demektir.

Etkileyici İfadeler: Kabul edilme olasılığını arttırmak için yüksek değer taşıyan yurt ve memleket sevgisi, baş, ahlâk, özgürlük, onur, hak, adalet vb. olgular ve inançlarla ilişkilendirilmiş, herhangi bir bilgi veya akıl yürütme gerektirmeyen, duygusal olarak çekici sözlerdir. Bu tür ifadelerin kullanıldığı sözler daima olumlu bir etki bırakır ve yöneticiler genellikle bu tür söylemlere başvurarak çalışanlarını etkileme yoluna gidebilirler.

Günah Keçisi: Eğer ortada adil olmayan bir karar veya uygulama varsa bu durumun sorumlusu olarak gerçekte durumla ilgisi olmayan bir kişi veya kurum sorumluymuş gibi gösterilir. Örneğin bir yönetici çalışanların örgüt içinde adil olmadığını düşündüğü kararların, kendisi tarafından değil, hükümet tarafından alındığını veya ekonomi yüzünden böyle olduğunu öne sürüyorsa gerçekten durumun sorumlusu kendisi olmasına rağmen sorumluluğu başkalarına yükleyerek kendisini ya da diğer yöneticileri koruma yoluna gidebilmektedir.

Sık Tekrarlar: Propagandacı hiçbir kanıtı olmayan klişe laflar, çok güçlü ve abartılı ifadeler kullanır. Çok sık tekrar edildiğinde bu ifadeler insanların belleklerine kazanmakta, etkisi ve ikna gücü de yüksek olmaktadır. Eğer yönetici, çalışanların bilgisinin olmadığı konularda çok abartılı ifadelerde bulunuyorsa, rakamlar veriyorsa ve bunları sürekli tekrarlıyorsa büyük ihtimale propaganda yapıyor demektir.

Tercih Etme: Propagandacı genellikle hedef kitleye dost ve düşman olmak üzere iki farklı grup yaratır. Örneğin işletme yönetiminin daima çalışanların lehine kararlar aldığı, çalışanların haklarının daima gözetildiği, işletmenin bir aile olduğu ve tüm çalışanların da işletmenin bir parçası olduğu gibi söylemlerde bulunulup, çalışanlara karşı dost bir imaj oluşturulur. İşletmede alınan kararlar ve uygulamaların adaletsiz olduğu yönünde söylemleri olan başkaları ise düşman olarak nitelendirilir. Bu durumda çalışanların bir tercihte bulunmaları, bu tercihi dosttan yana yapmaları beklenmektedir.

3.2. Algı Yönetimi

Algı, duyu organları aracılığıyla beyne gönderilen verilerin anlamlandırılması süreci olarak tanımlanmaktadır (Dökmen, 1994: 97). Algı yönetimi ile belirli bir kişi veya topluluğun davranış ve tutumlarını istenilen doğrultuda etkilemek amaçlanır (Siegel, 2005: 118).

Algı yönetimi teknikleri, genellikle askeri ve siyasi uygulamalarda kullanılmakla birlikte çalışma hayatı içerisinde de sıkça uygulanmaktadır. Bu bağlamda yöneticiler gerek iç gerekse dış paydaşlarına mesajlarını istedikleri yönde yayabilmek için algı yönetimi tekniklerini kullanmaktadırlar. Bunu gerçekleştirirken kitle analizi yapılmasında fayda vardır. Müşteriler, çalışanlar, ortaklar, rakipler, yatırımcılar, hükümet ve yerel topluluklardan oluşan her bir kitle birbirinden farklıdır. Bu sebeple yöneticiler, hitap edecekleri kitleyi analiz ettikten sonra, ilgili mesajı hedef kitleye uygun algı yönetimi ve iletişim tekniklerini kullanmak suretiyle aktarırlar (Reid, 2002: 51-56).

Algı yönetimi ile işletme yöneticileri, hedef çalışan kitlesini istenen ve belirlenen yönde düşünmeye teşvik için birtakım yöntemler kullanmaktadırlar. Öncelikle hedef kitlenin kültürel eğilimleri analiz edilerek zayıf yönleri ve hassas noktaları belirlenmekte, daha sonra ise gerçekleri farklı yansıtma, gerçeği gizleme ve çarpıtma, psikolojik operasyonları yönetme gibi yöntemlerden faydalanılmaktadır (Özer, 2012: 163). Bu anlamda yöneticiler çalışanlarının zayıf yönlerini ve hassas noktalarını belirlemek suretiyle gerçekleri farklı yansıtma, gerçeği gizleme ve çarpıtma, psikolojik operasyonları yönetme gibi yöntemler aracılığıyla örgüt içi adaletsizliklerin "adılmış" gibi algılanmasına imkân sağlamaktadırlar.

Diğer taraftan "özdeşlik kurma" ve "sosyal yarar sağlama" gibi unsurların gerçeklik algısının temelinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Dorr, 1981; Potter, 1986). Yönetici tarafından sunulan bir iletinin/mesajın çalışanlarda, kendisine yarar sağlayacağı düşüncesini oluşturması ya da çalışanların mesajdaki kişilerle özdeşlik kurması, söz konusu mesajın "doğru/gerçek" olduğu hissine sebebiyet verebilir (Güner vd., 2014: 70). Bu noktada çalışanlar gerçeğin yalnızca, mesaj üretenlerin kendilerine sunduğu kadarını bilmektedirler (Jols ve Tholman, 2008: 38).

3.3. Dinsel Etki: Adil Dünya İnancı

Adil dünya inancı hipotezine göre insanlar, dünyanın iyilik yapan kişilerin ödüllendirilip, kötülük yapanların ise cezalandırıldığı, adil bir yer olduğuna inanma doğrultusunda güdülenmişlerdir. İnsanlara göre iki farklı dünya vardır. Bunlardan biri insanların er ya da geç mutlaka hak ettiklerini aldığına inandıkları kendi dünyalarıdır; bu bağlamda "Biz fakir değilseniz, bunu hak ettiğimiz içindir." düşüncesi bunu doğrulamaktadır. Diğer dünya ise sürekli acı ve ıstırap çekmeye, yoksunluk içinde yaşamaya mahkûm olanların, 'kurbanların', toplum içindeki 'kaybedenlerin', 'fakirlerin', 'ötekilerin' dünyasıdır. Çünkü ötekiler, bu durumdan kurtulmak için gereken hiçbir çabayı göstermezler (Lerner, 1980' den akt. Göregenli, 2012: 66). Bu inanç sayesinde insanlar, fiziksel ve sosyal çevrelerini çoğunlukla durağan ve düzenli olarak algılar (Lerner ve Miller, 1978). Ayrıca adil dünya inancı, olumsuz olay ve durumlara maruz kalan çoğu insan için bu tür durumları kabullenmelerinde önemli bir adaptasyon görevi görmektedir. İnsanlar bu inançlarını koruyabilmek için büyük çaba sarf etmektedirler (Kılınc ve Torun, 2011: 5).

Çalışanlarında ortaya çıkan örgütsel adaletsizlik algısı, örgütsel karar ve uygulamaların haksızlığı düşüncesi, örgütsel destekteki yetersizlik hissi vb. stres yaratıcı iş koşullarına tepki olarak çalışanlarda üretim, yönetim ve örgüt karşıtı iş davranışları ortaya çıkmaktadır (Öcel ve Aydın, 2010: 81). Özellikle işletme sahipleri ve yöneticiler tarafından istenmeyen bu gibi durumların ortaya çıkmasını önlemek amacıyla yöneticiler özellikle dinî yönden zaafı bulunan çalışanlarına dinî söylemlerde bulunarak onları etkileme yoluna gidebilmektedirler.

Dinlerin en önemli işlevlerinden biri olan meşrulaştırma işlevi, tarih boyunca bireyler, toplumlar, örgütler ve devletler tarafından oldukça fazla kullanılan ve de su istimal edilen bir işlev türü olarak işlev görebilir. Dinin meşrulaştırıcı gücü sayesinde, din adı altında kendilerine özgü bir insanlık dini oluşturmak suretiyle bireyler yaptıkları haksızlıkların ve adaletsizliklerin üstünü örtterek, kendilerini haklı konuma getirmekte, kendi iç dünyalarını da bir anlamda rahatlatmaktadırlar (Okumuş, 2003: 69). Din ile uzaktan yakından ilgisi olmayan söylemler ve ifadeler kullanarak, "dindarmış" gibi bir izlenim yaratan ve dinî ifadeleri dilinden düşürmeyen bir yönetici istisnalar olmakla birlikte büyük ölçüde yaptığı haksızlıkları bu yolla gizliyor olabilir. Örneğin özellikle kapalı veya muhafazakâr toplumlarda ve örgütlerde var olan kadın-erkek ayrımcılığına yönelik uygulamalar dinin buyruğu gibi gösterilmeye çalışılarak meşrulaştırılmaktadır. Böylece din adına uygulanıp meşrulaştırılan pratikler ile kadınlar ikincil bir konumda tutulmakta, başta aile olmak üzere toplumsal ve örgüt içi ilişkilerde hak eşitliğini sağlamaya ve kadınların durumunu iyileştirmeye yönelik yeniden yapılanmalar engellenebilmektedir. Din olgusu, özellikle kadın haklarının inkârı için bir gerekçe olarak gösterilebilmektedir (Berktaş, 2006: 63-64). Geçim

sıkıntısı çeken ve hayatta kalabilmek için çalışmaya mecbur olan bazı kadın çalışanlar kendilerine yapılan negatif ayrımcılığı, yöneticiler tarafından öne sürülen dinî gerekçelerle ne yazık ki meşru kabul ederek bu tür uygulamaları içselleştirebilmektedirler.

Correia ve Dalbert (2008) adil dünya inancı yüksek olan bireylerin adaletsiz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında adaletsizliğe kısmen ya da tamamen kendilerinin neden olduğunu düşünme eğiliminde olduklarını öne sürmektedirler. Dolayısıyla bu eğilimde olan kişiler, haksızlık yapan kişi, toplum ya da örgütün niyetine ilişkin algılarını değiştirerek ya da haksızlığı içselleştirerek, dünyanın adil olduğuna ilişkin inançlarını korumaya çalışırlar. Hsin Lo (2008) tarafından yapılan araştırmada, adil dünya inancının çalışanların örgüt içi kaynakların dağıtımına ilişkin adalet algılarını önemli derecede etkilediği görülmektedir. Ayrıca adil dünya inancı yüksek olan çalışanların daha az duyarsızlaşma ve tükenmişlik davranışları sergiledikleri (Otto ve Schmidt, 2007); iş güvencesizliği, düşük iş kontrolü, işyeri zorbalığı, aşırı iş yükü, cezalandırılma gibi stres yaratan iş koşulları altında daha az olumsuz duygular yaşadıkları (Ball vd., 1993; Cubela Adoric ve Kvarntuc, 2007; Dzuka ve Dalbert, 2007; Otto ve Schmidt, 2007) tespit edilmiştir. Bu bağlamda örgüt içi adaletsiz uygulamalar, yöneticiler tarafından adil dünya inancı yüksek çalışanlara, bu tür uygulamaları kendilerinin hak ettiğini düşünmelerine olanak sağlayacak şekilde ifade edilebilmektedir. Bu inanç sayesinde çalışanların kendilerine yapılan haksız ya da adaletsiz uygulamaları kendilerinin hak ettiklerini düşünmeleri sağlanmış ve yönetime karşı düşmanca bir tavır içine girmeleri engellenmiş olacaktır.

3.4. Maskeli Kaynak/Örtülü Yönetim Tekniği

Bir kimlik gizleme ve/veya farklı bir kimliği bürünme şekli olarak kullanılan maske, takanın kimliğini gizleyen, arkasında ne olduğunu göstermeyen ya da ona yeni bir kimlik, kişilik kazandıran bir araçtır (Demircioğlu, 2015: 173). Tiyatro oyunlarında takanın yüzünü gizlemesi için kullanılan somut bir unsur olan maske, günümüzde soyut bir anlam kazanmıştır. Gerçek davranışların gizlenerek, sahte davranışların sergilenmesinde sıklıkla kullanılan etkili bir araç haline gelmiştir.

Bilgi ve kitle iletişim çağı ile bilginin çoğaldığı ve tüm dünyada kolayca yayıldığı ancak insanların çevrelerinde neler olup bittiğini anlamakta giderek zorlandıkları görülmektedir. Bu durumun başlıca sebebi "maskeli kaynak tekniğidir". Örneğin gerçekte siyasal bir partinin gizli destekçisi olan bir grup, politikayla hiç ilgisi yokmuş gibi görünerek sağa sola fon yaratma mektupları yollayabilir. Vatansever gibi görünen bir kuruluş, gerçekte bir yabancı ülkenin kontrolünde ve o yabancı ülke çıkarına çalışıyor olabilir. Hükümette ya da iş sektöründe yer alan lider, yönetici veya yetkililer bu tür maskeler kullanarak hedef kitlelere gerçek niyetlerinden farklı mesajlar verebilmektedirler (Toffler, 1992: 282).

Maskeli kaynak ya da örtülü yönetim tekniği, içinde bulunulan dönemde yöneticilerin çalışanlar karşısında alternatif bir çözüm olarak kullandıkları tekniktir. Bu teknik, adil olmayan bir yönetim biçiminin, çalışanlar tarafından adilmiş gibi görünmesini sağlayan uygulamalardan oluşmaktadır. Bu yönetime göre yönetici veya iletilen mesaj ayrı ayrı maskelenebileceği gibi her ikisi birden de maskelenebilmektedir (Petty ve Andrews, 2008: 7). Maskeli kaynak ya da örtülü yönetim tekniği, yönetici-yönetilen ilişkisine dayalı iletişim sürecinde, gerçek kaynağın maskelenerek ve/veya iletilecek olan mesajın üzerinde belirli düzeylerde örtü kullanılarak alıcı ile etkileşime geçilebilecek her türlü ortamda mesajın aktaran kaynak tarafından alıcıya iletilmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir (Altuntaş ve Akdoğan, 2016: 4).

3.5. Sistemin Meşrulaştırılması

Sistemin meşrulaştırılması kavramı, yaygın sosyal, siyasi, ekonomik, örgütsel, cinsel ya da yasal koşulların sadece var olduklarından dolayı kabul edildiği, tanımlandığı ve meşrulaştırıldığı psikolojik süreçler olarak kabul edilmektedir. Sistemin meşrulaştırılması, kalıp yargıların ortaya çıkma derecesini ve sosyal/ekonomik sistemler, statü/güç hiyerarşileri, kaynakların dağılımı, toplumsal rollerin bölünmeleri vb. gibi mevcut bazı durumları açıklamak için kullanılma derecesini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Jost ve Banaji, 1994: 2-3).

Bir örgütsel sistemde, yönetilenler yönetimin meşru olduğuna inanmaları halinde onun kararlarına gönüllü olarak uyma eğilimi gösterirler. Çünkü meşru olduğunu düşündükleri kararlara uyma, tamamen olağan bir durumdur. Buna göre yönetim açısından ele alındığında yönetim sisteminin meşru olarak görülmesi, o sistemin daha kolay, istikrarlı, daha sağlam ve etkili bir şekilde kabul edilmesini sağlayan bir faktördür (Kapani, 1988'den akt. Eren, 2003: 59).

Sistemin meşrulaştırılması yaklaşımına göre, durumsal ya da bireysel olarak belirsizlik ve olumsuzlukların üstesinden gelmeyi sağlayan çeşitli varoluşsal ve ideolojik ihtiyaçları daha yüksek düzeyde olan çalışanlar, sistemi daha fazla meşrulaştırmaktadırlar. Bu bağlamda deneyime açıklık ve bilişsel karmaşıklık gibi değişkenlerin ise sistemi meşrulaştırmaya yönelik ideolojilerin onaylanmasıyla negatif ilişkili; yapı, düzen ve kapanma ihtiyacı, belirsizlikten kaçınma, ölüm korkusu, tehlikeli dünya algısı gibi muhafazakârlıkla ilişkilendirilen eğilimlerin, sistemi meşrulaştırmaya yönelik ideolojilerin onaylanmasıyla pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Kuramcılara göre eşitsizliklerin içselleştirilmesi, adaletsizliğe maruz kalanların suçlanması ve yüceltilmesi, sosyal ve örgütsel grupların sistemin meşrulaştırılmasına yol açacak biçimde kalıp yargılanması, mevcut düzenin ve otoritelerin doğrudan desteklenmesi, 'ekşi üzüm ve tatlı limonlar' rasyonalizasyonu gibi olgular, sistemi meşrulaştırma

biçimlerinden olarak kabul edilmektedir (Göregenli, 2012: 70).

4. SONUÇ

Bu makalede örgütlerde yöneticiler tarafından alınan birtakım kararların ve ortaya konulan bazı uygulamaların adaletsiz olduğu halde çalışanlar tarafından adaletli olarak algılanmasını sağlamaya yönelik yöneticilerin kullanabileceği düşünülen meşrulaştırma yöntemlerinin neler olabileceği konusunda bilgi vermeye çalışılmıştır. Örgütlerde adaletsizlik belirli bir çalışana ya da çalışan grubuna yönelik yapılabilmektedir. Örgütsel adaletsizlik algısına sahip çalışan/çalışanların performanslarında yaşanabilecek düşüşler sebebiyle genel örgütsel işleyiş noktasında birtakım sorunlar meydana gelmesi muhtemeldir. Yöneticiler, örgüt içinde adaletsiz uygulamaların varlığına rağmen çalışanlarda olumsuz bir tutum ve iş davranışı oluşmasını istemezler. Bu sebeple yöneticiler, örgüt içinde alınan her türlü kararın ve gerçekleştirilen uygulamanın çalışanlar tarafından adaletli olarak algılanmasını sağlamaya yönelik birtakım yöntemlerden faydalanma yoluna gidebilirler. Çalışanların, örgütlerdeki adaletsizliklerin yöneticiler tarafından 'nasıl' meşrulaştırıldığını anlayabilmeleri için adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasının en önemli basamaklarından biri olan meşrulaştırma süreçleri hakkında farkındalık kazanmasının önemi büyüktür. Elbette ki örgütlerde adaletsizliği bütünüyle ortadan kaldırmak mümkün değildir ancak örgütlerin önemli bir parçası olan çalışanların daha eşit ve adil bir örgüt hayatı yaşamaları ve adaletsizlikle mücadele edebilmeleri için yöneticilerin başvurdukları örgütsel adaletsizliği meşrulaştırma yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Alexander, S. ve Ruderman, M. (1987). "The Role of Procedural and Distributive Justice in Organizational Behavior", *Social Justice Research*, 1, 177-198.
- Altuntaş, B. ve Akdoğan, M. Ş. (2016). "Pazarlama İletişim Sürecinde Örtü Kullanımı: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama", *ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-19.
- Ball, G. A., Trevino, L. K. ve Sims, H. P. Jr. (1993). "Just and Unjust Punishment Influences on Subordinate and Citizenship", *Academy of Management Journal*, 37, 299-322.
- Bektaş, A. (2002). *Siyasal Propaganda*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Berktaş, F. (2006). *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Correra, I. ve Dalbert, C. (2008). "School Bullying: Belief in A Personal Just World of Bullies, Victims, and Defenders", *European Psychologist*, 13, 248-254.
- Cowherd, D. M. ve Levine, D. I. (1992). "Product Quality and Pay Equity between Lower-Level Employees and Top Management: An Investigation of Distributive Justice Theory", *Administrative Science Quarterly*, 37, 302-320.
- Cropanzano, R., Bowen, D. E. ve Gilliland, S. W. (2007). "The Management of Organizational Justice", *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48.
- Cropanzano, R. ve Greenberg, J. (1997). "Progress in Organizational Justice: Tunneling Through The Maze", *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, (Ed: C. L. Cooper ve I. T. Robertson), 12, 317-372.
- Cubela Adoric, V. ve Kvartuc, T. (2007). "Effects of Mobbing on Justice Beliefs and Adjustment", *European Psychologist*, 12, 261-271.
- Çeçen, A. (2015). *Adalet Kavramı*, Seçkin Yay., Ankara.
- Dailey, R. C. ve Kirk, D. J. (1992). "Distributive and Procedural Justice as Antecedents of Job Dissatisfaction and Intend to Turnover", *Human Relations*, 45 (3), 305-317.
- Dean, J. W., Brandes, P. ve Dharwadkar, R. (1998). "Organizational Cynicism", *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Demircioğlu, Z. (2015). "İletişim Sürecinde Amaç ve Niyeti Farklılaştıran Egemen Bir Öge Olarak Maske", *Atatürk İletişim Dergisi*, 8, 157-182.
- Domenach, J. M. (2003). *Politika ve Propaganda*, Varlık Yay., İstanbul.
- Dorr, A. (1981). "Television and Affective Development and Functoining: Maybe This Decade", *Journal of Broadcasting*, 25, 335-345.
- Dökmen, Ü. (1994). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, Sistem Yay., İstanbul.
- Dzuka, J. ve Dalbert, C. (2007). "Student Violence Against Teachers: Teachers' Well-Being and The Belief in A Just World", *European Psychologist*, 12, 253-260.
- Eke, E. (2008). *Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisi: Isparta Örnek Olayı*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Eren, V. (2003). "Kamu Yönetiminde Yeni Meşruluk Temeli Olarak Müşteri Odaklı Yönetim Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 55-70.
- Göregenli, M. (2012). "Ayrımcılığın Meşrulaştırılması", *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar (61-72)*, (Ed: K. Çayır ve M. A. Ceyhan), İstanbul Bilgi Univ. Yay., İstanbul.
- Greenberg, J. (1990). "Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow", *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Güner, F., Topaloğlu, N. ve Genç, S. Z. (2014). "Medya İletilerinin Gerçeği Yansıtma Düzeylerinin Öğrenci Görüşlerine Göre Tespiti", *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 69-90.
- Hollinger, R. C. (1986). "Acts Against the Workplace: Social Bonding and Employee Deviance", *Deviant Behavior*, 7, 53-75.
- Hsin Lo, H. (2008). "Belief in A Just World and Belief in Idealism as Predictors of the Distributive and Procedural Justice", *Web Journal of Chinese Management Review*, 11, 1-10.
- <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/adalet>, Erişim 10.10.2020.
- İçerli, L. (2010). "Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5 (1), 67-92.
- Jols, T. ve Tholman, E. (2008). 21. Yüzyıl Okuryazarlığı: Medya Okuryazarlığına Genel Bir Bakış ve Sınıf İçi Etkinlikler, (Çev. C. Elma ve A. Kesten), Ekinoks Yayınevi, Ankara.
- Jost, J. T. ve Banaji, M. R. (1994). "The Role of Stereotyping in System-Justification and the Production of False Consciousness", *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Kapani, M. (1988). *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- Kaya, P. A. (2000). "Sosyal Adaletin Teorik Çerçevesi Üzerine Bir Değerlendirme", Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan (229-244), Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara.
- Kılınc, S. ve Torun, F. (2011). "Adil Dünya İnancı", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(1), 1-14.
- Konovsky, M. A., Folger R. ve Cropanzano R. (1987). "Relative Effects of Procedural and Distributive Justice on Employee Attitudes", *Representative Research in Social Psychology*, 17 (1), 15-24.
- Lerner, M. J. (1980). *The Belief in A Just World: A Fundamental Delusion*, Plenum Press, New York.
- Lerner, M. J. ve Miller, D. T. (1978). "Just World Research and the Attribution Process Looking Back and Ahead", *Psychol Bull*, 5, 1030-1051.
- Loi, R., Hang-yue, N. ve Foley, S. (2006). "Linking Employees' Justice Perceptions to Organizational Commitment and Intention to Leave: The Mediating Role of Perceived Organizational Support", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79, 101-120.
- Lumley, F. E. (1933). *The Propaganda Menace*, The Century Co., New York.
- Luthans, F. (1981). *Organizational Behavior*, McGraw Hill, Singapore.
- Neuman, J. H. ve Baron, R. A. (1998). "Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence Concerning Specific Forms, Potential Causes, And Preferred Targets", *Journal of Managements*, 24, 391-419.
- Okumuş, E. (2003). *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul.
- Otto, K. ve Schmidt, S. (2007). "Dealing with Strain at Workplace: Compensatory Effects of Belief in A Just World", *European Psychologist*, 12, 272-282.
- Öcel, H. ve Aydın, O. (2010). "Adil Dünya İnancı ve Cinsiyetin Üretim Karşıtı İş Davranışları Üzerindeki Etkisi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 25 (66), 73-83.
- Özer, M. A. (2012). "Bir Modern Yönetim Tekniği Olarak Algılama Yönetimi ve İç Güvenlik Hizmetleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 33, 147-180.
- Petty, R. D. ve Andrews, J. C. (2008). "Covert Marketing Unmasked: A Legal and Regulatory Guide for Practices that Mask Marketing Messages", *Journal of Public Policy and Marketing*, 27(1), 7-18.
- Pfeffer, J. ve Langton, N. (1993). "The Effects of Wage Dispersion on Satisfaction, Productivity, and Working Collaboratively: Evidence from College and University Faculty", *Administrative Science Quarterly*, 38, 382-407.
- Potter, J. (1986). "Perceived Reality in the Cultivation Hypothesis", *Journal of Broadcasting*, 30, 159-174.
- Reid, R. P. (2002). "Waging Public Relations: A Cornerstone of Fourth-Generation Warfare", *Journal of Information Warfare*, 1(2), 51-65.
- Schwarzwald, J., Koslowsky, M. ve Shalit, B. (1992). "A Field Study of Employees' Attitudes and Behaviors after Promotion Decisions", *Journal of Applied Psychology*, 77, 511-514.
- Siegel, P. C., (2005). "Perception Management: IO's Stepchild?", *Low Intensity Conflict & Law Enforcement*, 13(2), 117-134.
- Sweeney, P. D. ve McFarlin D. B. (1993). "Workers' Evaluations of the 'Ends' and the 'Means': An Examination of Four Models of Distributive and Procedural Justice", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 55, 23-40.
- Taşcıoğlu, H. (2011). "Örgütsel Adalet Algısının Ölçülmesine Yönelik Kamu Kurumunda Bir Araştırma", *Sosyal Bilimler Araştırması Dergisi*, 6(1), 136-150.
- Toffler, A. (1992). *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- Yüksel, A. H. (2014). "İkna Kavramı", *İkna Edici İletişim* (3-15), (Ed. M. Oyman), Anadolu Üniv Yay., Eskişehir.

yenifikir

Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi
International Journal of Academic Research and Ideas

Cilt / Volume: 13

Sayı / Issue: 26

Murat AKSOY

Dr. Öğr. Üyesi/ Assist.Prof.Dr.
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi,
Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,
Resim Bölümü
hekiriya@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0290-7637>

**Kolektif Hafıza ve Sanat Pratiğinin
Mekânı Olarak Atölye**

*Workshop as a Space for Collective
Memory and Art Practice.*

Görüş Makalesi / Opinion Article

Geliş Tarihi/TheDate of Received: 03.04.2021
Kabul Tarihi/TheDate of Accepted: 03.05.2021
Yayın Tarihi/TheDate of Published: 28.07.2021

Atıf / Citation

Aksoy M. (2021). Kolektif Hafıza ve Sanat Pratiğinin Mekânı Olarak Atölye, Yeni Fikir Dergisi, 13 (26), 73-80
Aksoy M. (2021). Workshop as a Space for Collective Memory and Art Practice., The Journal of Yeni Fikir, 13 (26), 73-80

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Kolektif Hafıza ve Sanat Pratiğinin Mekânı Olarak Atölye

Öz

Bir kavramın değişmesiyle birlikte, kavramla ilişkili olan pratiklerde değişmeye başlar. Modernite ile birlikte sanat ve sanatçı kavramları değişmiş, bu kavramların değişmesiyle birlikte kavramların ilişkili olduğu mekân ve pratikler de değişmiştir. Sanat eserinin üretim mekânı olarak atölye kavram ve mekânının değişimi bunlardan biridir. Geleneksel sanatçının mekânı olan atölyeler yerini sanatçı stüdyolarına bırakmıştır. Stüdyolar toplumun günlük hayatından çok uzakken atölyeler günlük hayatın içerisinde. Atölyeler sanatın eserinin üretim mekânları olduğu gibi sergilenme mekânlarıdır da. Modern sanat eserinin sergi mekânları ise ayrıcalıklı konumlarıyla galerilerdir. Bir mekânın kolektif hafızanın inşasında etkili olabilmesi için günlük hayatın tekrarı içinde olması gerekir. Toplumun tamamının erişim alanında olmayan, onun günlük yaşantısının dışında kalan bir mekân ancak sınırlı veya ayrıcalıklı bir grup için bir hafıza mekânı olabilir. Modern sanatçı stüdyoları ve sergi alanları, toplumun geneli tarafından ulaşılamaz olan mekânlardır. Geleneksel sanatçının mekânı toplumla yatay bir ilişki biçimi inşa ederken sanatçı stüdyoları ve sergi mekânları gibi modern mekânlar dikey bir ilişki geliştirmektedir.

Anahtar kelimeler: Kolektif Hafıza, Mekân, Sanat, Sanatçı, Atölye.

Workshop as a Space for Collective Memory and Art Practice.

Abstract

With the change of a concept, the practices associated with the concept begin to change. With modernity, the concepts of art and artist have changed, and with the change of these concepts, the spaces and practices related to the concepts have also changed. The change in the concept and space of the workshop as the production space of the work of art is one of them. The workshops, which are traditional artist's spaces, have been replaced by artist studios. While the artist studios are far from the daily life of the society, the workshops are in the daily life. The workshop is not only a place for the production of artwork but also a place to be exhibited. The exhibition spaces of the modern art work are the galleries with their privileged locations. In order for a space to be effective in the construction of collective memory, it must be in the repetition of daily life. A space that is not within the reach of the whole society and outside of its daily life can only be a memory space for a limited or privileged group. Modern artist studios and exhibition spaces are places that are inaccessible to the general public. While the traditional artist's space builds a horizontal relationship with the society, modern spaces such as artist studios and exhibition spaces develop a vertical relationship.

Keywords: Collective Memory, Space, Art, Artist, Workshop.

1. GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliklerden biri de kavram üretebilmesidir. Kavramlar, insanın düşünce binasını kurduğu en temel yapı taşlarıdır (Aydın, 2011: 11). İnsanın ürettiği kavramların farklı zaman dilimlerinde farklı anlamların taşıyıcısı olduğunu görüyoruz. Kimi kavramlar çok kısa sayılabilecek zaman aralıklarında değişiklik gösterirken, kimilerinin anlamları daha uzun bir zaman diliminde değişime uğruyor. Kavramların anlamlarındaki bu değişimlere sosyal, siyasal, dinsel, ekonomik gibi birçok faktör etki edebiliyor. Bazı kavramların anlamları köklü değişime uğrarken bazılarının görece daha az değişim geçirmesinin veya değişmeyişinin sebebi olarak kavramın, toplumun hangi kesimi tarafından kullanıldığı, kavrama ideolojik anlamlar yüklenip yüklenemeyeceği, yukarıda sayılan faktörlerin taşıyıcısı olup olmayacağı gibi etkenler gerekçe olarak gösterilebilir. Kavramlar pratikleriyle birlikte kolektif hafızanın kılcal damarlarına kültürel kodlar taşıyan unsurlardır. Buların kısa bir zaman diliminde ve dışarıdan müdahalelerle değişim geçirmesi, kolektif hafızanın çoğu zaman felce uğramasına neden olabilmektedir çünkü "hafızanın muhafaza edildiği ilk hafıza mekânı kelimelerdir ve insanlar bilgilerini ve anılarını kelimelerle sabitleyip saklarlar" (Haliloğlu, 2017: 102).

Düşünsel, sosyal ve ekonomik alandaki büyük değişimler kolektif hafızanın tökezlediği dönemler olarak düşünülebilir. Bu değişimlerden en fazla etkilenen kavramlardan biri, kolektif hafızanın en önemli taşıyıcılarından olan sanat, zanaat ve atölye kavramlarıdır. Sanat ve zanaatın din, ekonomi, sosyal ilişkiler ve daha birçok alanla olan doğrudan bağı göz önünde bulundurulduğunda önemleri daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Uzun bir süre aynı anlamda kullanılan sanat ve zanaat kavramının ve bunların uygulama mekânı olarak atölyenin anlam ve işlevsellik bakımından geçirdiği değişim nedeniyle, bugün bu kavramların kolektif hafızanın sürekliliği bağlamında işlevselliğini kaybettiğini görüyoruz. Sanatın/zanaatın bütün alanları için durum böyle olmasa da büyük bir bölümü için böyle görünmektedir. Burada sanatın hangi alanlarının bahse konu işlevselliğini kaybettiğinin, sanatın toplumla olan doğrudan bağıyla yakından ilişkisi vardır. Toplumun günlük hayatına dokunmayan, başka bir deyişle insanların günlük hayatının bir parçası olmayan, onunla organik bağı bulunmayan bir sanat dalının böyle bir kayıp yaşaması elbette mümkündür.

Sanat kavramına yüklenen anlamın ve sanat yapıtının ortaya çıkma evresinde meydana gelen etkileşimlerdeki farklılaşma yani sanat üretim mekânı olarak atölyenin değişimi onun en önemli kolektif hafıza araçlarından biri olarak değerini oldukça azaltmıştır. Önce kavramda meydana gelen değişiklik pratiği etkilemiş, bu etkinin bir sonucu olarak ise pratiğin mekânı değişmiştir. Kolektif hafıza ve mekân arasındaki

bağın önemi düşünüldüğünde, sanat pratiğinin mekânı olarak atölyenin önemi de ortaya çıkmaktadır. Sanatın son birkaç yüzyılı, kavramın anlamı, pratiği ve pratiğin mekânı olarak atölyenin geçirdiği hızlı ve keskin bir değişime sahne olmuştur. Bu yazı, bu değişimin ve sonuçlarının izini sürmek adına kaleme alınmıştır. Sanat ve zanaat kavramları yazı boyunca geleneksel bakış açısında olduğu gibi aynı, modern anlamda kullanıldığında ise mevcut anlamıyla kullanılacaktır.

2. SANAT VE SANATÇI KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ

Sanat eserinin yaratım mekânı olarak atölyenin geçirdiği değişimi, sanat ve sanatçı kavramlarının değişimiyle birlikte okumak gerekmektedir çünkü pratiklerimizle olduğu kadar kavramlarla da davranışlarımızı tanımlarız. Kavramlar ve tecrübeler arasındaki bu ilişkiden "hatırlama figürler" ortaya çıkar. Bu hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleştirilmek ve belli bir zamanda güncelleştirilmek isterler yani her zaman somut bir mekan ve zamana dayanırlar (Assmann, 2018: 46).

Kavramların anlamının değişmesiyle birlikte, zihnimizde kavram ve pratik arasında kurduğumuz ilişkinin mahiyeti de değişmeye başlar. Bugün, sanatçı ve zanaatkâr kavramlarının zihnimizde hangi pratiklere denk düştüğü, her iki kavramın pratiğinin mekânı olarak tasavvur ettiğimiz mekânın neresi olduğu bellidir. Bu iki kavramın, geçmişte ve bugün temsil ettikleri şeyler arasında derin uçurumlar oluştuğunu, en basit şekliyle kavramların toplum içerisinde çeşitli yaş ve eğitim seviyelerindeki insanların kullanımlarında açıkça görebiliriz. Zihninde sanat kavramı değişmemiş, onu geleneksel haliyle anlayan bir kişi, kavramın pratiğini de geleneksel haliyle tasavvur edecektir. Kavram, bir çekirdeğin, ağacın dallarını, yapraklarını ve meyvelerini içinde taşıdığı gibi ilişkili olduğu şeyin tanımlanmış bütün özelliklerini özünde barındırmaktadır. Bir kavramın anlamının değişmesi/değiştirilmesi, kolektif hafıza, kavramın anlamı ve pratiği arasında kurulan zihinsel, bedensel ve görsel zincirin kopması demektir; çünkü insanlar geçmişin olaylarını, geçmiş kendilerine, onu temsil eden kavramlarla yeniden sunarak korurlar (Connerton, 2014: 123).

Bugün gelinen noktada, sanat kavramının anlam ve pratiğinin çok tartışmalı da olsa az çok neye denk düştüğünü biliyoruz fakat diller gibi sanatın da nasıl ortaya çıktığını bilmiyoruz. Eğer bir yapı inşa etmeyi, resim veya bir heykel yapmayı veya bir dokuma etkinliğini sanat olarak düşünecek olursak yeryüzünde sanatsız ve sanatçısız bir toplum yok demektir. Buna karşın eğer sanat dediğimizde müze ve sergi salonlarında sergilenen ve haz alınan nadide bir nesneden bahsediyorsak; kavramın bu özel anlamına çok yakın bir zamanda kavuştuğunu bilmek durumundayız. Geçmişteki hiçbir büyük mimar, ressam veya heykeltıraş, kavramı bugün bizim kullandığımız haliyle akıllarından dahi geçirmemiştir (Gombrich, 1997: 39). Her ne kadar bu

insanlar akıllarından böyle bir şey geçirmemiş dahi olsalar uluslar icat eden bir düşünme biçiminin mevcut bir kavramı dönüştürmesi, bir ressamdan veya heykeltıraştan bir “*deus artifex*” çıkarması çok da zor olmadı.

Sanat ve sanatçı konusunda kafa karışıklığının temel nedenlerinden biri, kolektif hafızanın bir parçası olarak bireyin ve onun oluşturduğu toplumun kültürel kodlarında sanat kavramına karşılık gelen anlam ile günümüzde sanat kavramına yüklenen anlam arasındaki farktır. Toplumun marangoz ve terziyi bir ressam veya hattattan ayırmayan hafızasına karşılık modern düşüncenin ikisi arasına kalın bir çizgi çekmesi temelde kafa karışıklığını başlatan şey olmuştur. Sennet’in ifadesiyle söyleyecek olursak modern toplum bugün “pratik ile teori, teknik ve ifade, zanaatkâr ve sanatçı” arasına çekilmiş olan hatalı çizgilerin sıkıntısını yaşamaktadır (Sennett, 2013: 22). Bu hatalı çizgiler kavramın sınırlarını muğlâklaştırarak onu tanımlı neredeyse imkânsız bir kavram haline dönüştürmüştür. Kavramın bu dönüşümü yaşadığı süreç 14. yüzyıldan günümüze kadar ki zaman aralığı veya Rönesans’la başlayıp günümüze kadar gelen ve kaba bir adlandırmayla modernite diyebileceğimiz olgudur. Rönesans’a gelinceye kadar sanat, hayat için gerekli olan pratiklerden ayrı bir faaliyet olarak görülmemiştir (Keeble, 2016: 28).

Her ne kadar kavramın dönüşüme uğramaya başladığı zaman 14. yüzyıla kadar geri götürülse de bugünkü katı anlamına bürünmesi yeni bir durumdur. Bugün anladığımız anlamıyla güzel sanatlar, hemen hemen iki yüz yıllık mazisi olan bir batı icadıdır ve öncesinde, yani iki bin yıldan daha fazla bir süre içerisinde güzel sanatlar gibi bir kavramın ortaya çıkmadığını görüyoruz. Sanatçının yaratıcı bir dehadan öte bir imalatçı olarak görüldüğü zamanlarda, heykellere, şiirlere ve müzikal eserlere salt kendileri için var olan şeylerden ziyade belli bazı amaçlara hizmet eden şeyler olarak bakılıyordu (Shiner, 2004: 21-46). Daha açık bir ifadeyle iki bin yıl hüküm sürmüş olan ve daha işlevsel bir çerçeveye sahip sanatın, kavram ve pratik olarak kendine has bir sistemi mevcuttu. O halde şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki sanat kelimesinin modern kullanımındaki anlamı ya çok az açıklığı kavuşmuştur ya da hiç kavuşmamıştır (Keeble, 2016: 29). “Bizim genellikle “sanat” olarak çevirdiğimiz *techne* kelimesi, tıpkı Romalıların *ars*’ı gibi, bu gün bizim zanaat dediğimiz şeyleri de içine alıyordu (Shiner, 2004: 49)”. Demiurge ve teknisyen, sanatçı manasında kullanılan sıradan yunanca kelimelerdi ve Platon bu başlıkların altına yalnızca şairleri, ressamı ve müzisyenleri yazmakla kalmıyor bunların yanı sıra okçuları, dokumacıları, nakkaşları, çömlekçileri, marangozları, heykeltıraşları, çiftçileri, doktorları, avcılarını ve özellikle sanatı yönetmek olan kimseleri de dâhil ediyordu (Keeble, 2016: 73).

Sanat/zanaat tabiri her zaman insan eseri ürünler için kullanılmış ve deyimini Avrupa dillerindeki karşılığı Hint-Avrupa dil ailesinin *düzenleme* ve *bitişme* fikrini belirten *ar* kökünden türemiştir. Bu kökten ilk olarak *kurmak* anlamında Yunanca *artios* ve *uyum* anlamında *harmonia*, Latince *varlık biçimi* anlamında *ars*, yapıcı manasında *artifex*, yapma anlamında *artificium* ve *iyi kurulmuş* anlamında *artus* tabiri meydana çıkmıştır. Aynı kökten türeyen Almanca *art* tabiri de *biçim* anlamını gelmektedir (Hançerlioğlu, 1996: 364). Görüldüğü gibi modern öncesi yapılan tanımlarda iki husus ön plana çıkmaktadır: Sanat öğretisinin üzerine kurulu olduğu bu ön kabullerden ilki bilişsel (*ratio, cogitatio*), diğeri de üretimsel (*faciendi, factibilium*) ön kabullerdi. Sanat, şeylerin nasıl üretilmesi gerektiğini ortaya koyan kuralların bilinmesi anlamına geliyordu. Geleneksel anlayışta sanat etkinliğinin amacı iyi bir eser ortaya koymaktı. Bir demirci için aslolan iyi bir kılıç yapmaktır. Sanatçı nalbanttır, şairdir, ressamdır ve yün kırıcıdır. Ortaçağ sanat kuramı her şeyden önce bir meslek kuramıdır (Eco, 2018: 175).

Düşünce ürünü ve düşünceye tabii olan sanat (İbn Haldun, 2004: 576) üretim süreciyle ortaya çıkıyor ve bu iki ön kabulü yerine getirebilen kişi sanatçı olarak görülüyordu. Bir ayakkabının nasıl yapıldığını bilen ve bunu üretebilen ayakkabıcı ile bir resmi nasıl yapacağını bilen ve bunu ortaya çıkaran ressamın sanatçı olarak görülmesinin modern öncesi dönemde karşılığı buydu. Sanatkârdan bahsedilen yerde bir işin bileni, ehli tarafından güzel bir biçimde yani sanatkârane bir şekilde yapıldığından bahsedilmekteydi. Geleneksel düşüncenin bu anlayışı Rönesans ile birlikte yavaş yavaş yerini, bilgi ve üretim sürecinin ötesinde “...seçme bir “şeyler kategorisine” işaret eden bir sanat anlayışına bıraktı. Bu şeylerin özelliği, sanatçı olarak adlandırılan ve istisnai bir mizaç ve yaratılışa sahip; özel, estetik ve duygusal yankıları olan eserler yaratan kimseler tarafından üretilmesiydi (Keeble, 2016: 26)”. Bunun aksine önceki kültürlerde sanat, bizim bugün modern “sanatçılarımıza” denk düşen imtiyazlı bir sınıf tarafından üretilmiyordu; tam tersine bütün topluma yayılmıştı (Carey, 2020: 22).

Yerleşik toplumsal düzen içerisinde el işçileriyle aynı değerde tutulan sanatçı (Erzen, 1997: 1607) Ortaçağın sonlarına doğru, 14 ve 15. yüzyıllarda, her yönden bağımsız bir konum kazanmış (Kris ve Kurz, 2013: 14) modern dünyadaki anlam ve işleviyle tarih sahnesine çıkmaya başlamıştır. Giorgio Vasari’nin 1550 yılında ilk baskısı yapılan *Vite de piueccellentipittori, scultori, edarchitetti* (En Mükemmel Ressam, Heykeltıraş ve Mimarların Yaşamöyküleri) adlı çalışması modern sanatçının istisnai konumunu ilk tasdik eden ve daha sonraları da sanatçı üzerinde oluşturulacak olan kutsal halenin de en önemli yapıtaşlarından, başvuru kaynaklarından biri olmuştur¹. 16. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde sanatçı kavramı Vasari’ye böyle bir başyapıt

¹ “Tanrı’nın inayetiyle, resim sanatını yeniden başlangıçtaki durumuna kavuşturacak olan Giovanni Cimabue...: 43...

Giotto’nun ... resim sanatına yeni bir soluk getirmek için dünyaya geldiğini kanıtlar.: 63” gibi ifadeler Vasari’nin

yazdıracak kadar merkezi bir konuma yerleşmişti, oysa Vasari öncesinde en fazla sanatla amatör düzeyde ilgilenen azizlerin yaşamından söz edilebilirdi (Danto, 2010: 25). Artık, Platon'dan beri diğer meslek guruplarından farklı görülmeven hatta zaman zaman aşağılanan "Sanatkâr"² hayal dahi edemeyeceği ayrıcalıklı bir statüye "Sanatçı" statüsüne terfi etmiştir.

Modern sanat anlayışında sanat, eşsiz olana veya en kötü ihtimalle ayırt edici olan bir çalışmaya odaklanır; zanaat ise kolektif ve devamlılığı olan eylem ve uygulamalara odaklanır (Sennet, 2013: 92). Zanaatın modern sanat anlayışından ayrıldığı en önemli noktalardan birisi de bir devamlılık içerisinde ve bu devamlılık sayesinde ortaya çıkıyor olması konusudur. Zanaatın icrasındaki kolektiflik ve devamlılık zorunluluğu zaten kolektif hafızayı doğal olarak vareden ve besleyen bir durumdur. Bugün icra edilen bir zanaatın binlerce yıllık geçmişi bir yerde kolektif hafızanın kendisidir çünkü ortaya çıkan eser kişi den ziyade kolektif hafızaya ait bir eserdir. Sanatçının ve sanat eserinin ortaya çıkış süreci nerdeyse başından sonuna kadar toplumun içinde cereyan eden bir süreçtir. Modern sanatçının bireysel var oluşunun toplumdan izole edilmiş sürecine karşılık sanatkârın ortaya çıkış süreci ve bu sürecin aşamaları da kolektif hafızanın oluşumu ve devamlılığı anlamında önemlidir. Sanatkârın yanında yetişen çırakların sürece dâhil edilmesi, gelişimi, bu süreci tamamlaması ve kendini kabul ettirmesi bir dizi seremoniyle birlikte işliyor, çoğu zaman halka açık olan bu süreç sonunda, zanaata kabul işi ayinsel bir atmosferde gerçekleşiyordu (Burckhart: 2017: 71). Muhtemeldir ki bu süreç içerisinde hem sanatçıya hem de ortaya çıkan eserlere toplum tarafından bazı durumlarda müdahale edilebiliyordu. Çünkü topluma açık olan bir etkinlik müdahaleye de açık duruma geliyordu. Toplum, geleneksel sanatkârın bir çeşit "eleştirmeni" görevini görüyordu. Bu müdahaleler hem sanatçının hem de sanat eserinin daha kusursuz olması yönünde bir işleve sahipti. Zira geleneksel toplumda sanatın gelişimi toplumun ortak hafızası içerisinde yetişen sanatçının kişisel becerilerinin de eklenmesiyle ilerliyordu. Oysa modern sanatçı kendisine yapılan en ufak bir müdahaleyi bile özgürlüğüne ve yaratıcılığına yapılmış müdahale sayarak reddeder ve bu anlamda modern sanatçının ortaya koyduğu eser biriciktir. Sanatçının en büyük gayesi de eserinin biricikliği sayesinde eserin yaratıcısı olarak biricik olabilmektir. Modern sanatçının kutsallığı yaratıcılığındaki bu bireysel güçten gelmektedir ve bu

anlatılardan sonra bir çok metne konu olmuş, sanat tarihi anlatıları içerisinde sanatçının aşkın yönünün oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Giorgio Vasari, Sanatçıların Hayat Hikâyeleri, Çev: Elif Göktepe, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.

² "Gerekliliği söz götürmeyen yararlı [sanatlar konusunda] eğitilmiş olmak gerektiğine kuşku yok ama insanın her türlü [işle] değil de-özgür bir insana yaraşan ya da onu küçük düşüren işler vardır-, yaptığı şeyin onu tiksindirici [banausos] bir zanaatçıya dönüştürmediği [işlerle] uğraşması gerektiği de açık seçik ortada. Oysa, uygun olmayan her türlü işin, sanatın,

anlayışa göre bu güç aynı zamanda onun dehasının da bir sonucudur. Geleneksel toplumda ise sanat eseri, çoğu zaman bir dizi kopyanın bilinmeyen zirvesidir; bir deha eseri, çoğu zaman uzun bir kolektif etüdün sonucudur (Schuon, 2016: 163).

3. KOLEKTİF HAFIZA VE HATIRLAMA MEKÂNI OLARAK ATÖLYE

Arapça bir sözcük olan "hafıza" "muhafaza" ile aynı kökten geliyor; h-f-z. Anlamı ise "muhafaza eden", "koruyan", "saklayan" demek (Mutman, 2017: 44). Hafıza, muhafaza edeceği bilgiyi çoğu zaman bir nesne veya mekân yoluyla kodlayarak, ilişkilendirerek muhafaza eder. Mekânın hafıza açısından önemini anlamak için hafıza ile mekân arasındaki ilişkinin mahiyetini kavramak gerekir. İhvan-ı Safa mekân hakkında yapılacak en güzel tanımlardan birini yaparak bu ilişkiyi anlama konusunda bize oldukça yardımcı oluyor. İhvan-ı Safa mekân için "...mekânda bulunanın kabıdır." diyor. Suyun mekânı, içinde bulunduğu kaptır. Balığın mekânı, yüzdüğü sudur. Kuşun mekânı, uçtuğu gökyüzüdür, havadır. (İhvan-ı Safa, 2013: 15). Mekân ve içindekinin formu arasında ilişki, insan ve yaşadığı mekân arasında da mevcuttur. Su nasıl ki içinde bulunduğu kabın, mekânın şeklini alıyorsa insan da yaşadığı mekâna göre şekil alır. İçinde olduğu o mekân insanı kendine benzetir. Hafızası, hatıraları içinde bulunduğu mekâna göre şekillenir. Mekânın korunması, mekânda bulunan insanın kültürel formunun, hafızasının korunması için elzemdir. ...

Sanatsal üretimin ve kolektif belleğin en önemli mekânlarından biri olarak atölye, modern düşüncenin Rönesans'tan beri biriktirdiği kültürel, ekonomik, düşünsel ve yönetme reflekslerinden nasibini almış kolektif hafızanın sanat üzerinden hatırlama mekânı olması anlamında işlevini yitirmiştir. Mekânı yeniden kurgulayan modernitenin yeni mekân tasavvurunda, sanatkâr atölyeleri günlük hayatın olağan işleyişinin dışında bırakılmıştır. Oysa, Pierre Nora'ya göre hafızanın gerçek mekânı günlük hayatın bizzat kendisidir: "Hafıza her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir." (Nora, 2006: 19). Günlük hayatın işleyişinin dışında kalan bir mekânın ve kavramın kolektif belleğin oluşumunda herhangi bir rolünden bahsedilemeyeceği açıktır. Bu anlamda hafızanın devamlılığı için tekrar büyük bir öneme sahiptir. Bir anının canlı kalabilmesi için belli aralıklarla gündeme gelmesi, tekrar edilmesi gerekir. "...tekrar, olup bitmiş olanın yeniden mümkün

bilginin zanaatçıya, bedene, ruha ya da akla uygun düşen her şeyinde özgür insana yaraştığını düşünmek gerekir. Bu yüzden, beden rahatını kaçıran bu tür sanatların zanaatçıya yaraştığını söylüyoruz. Çünkü bu sanatlar düşüncüyü meşgul eder ve iğrençtir. Özgür insanın, bir yandan, liberal sanatlardan bazılarına bile kendini belirli bir noktaya kadar vermesinin yakışsız olmadığını ama öte yandan, bu sanatlar konusunda [kesin bir bilgiye sahip olmak için çok ısrarlı olmanın], yukarıda sayılan zararlara yol açacağını söylüyoruz. (Politika, VIII,2, 1337-44)" Beatrice Lenoir, Sanat Yapıtı, Çev: Aykut Derman, YKY Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2003.

olmasıdır. Tekrarla hafıza arasındaki yakınlık işte bundan gelir” (Gemuhluoğlu, 2017: 39). Başka bir ifadeyle günlük yaşam ve hafıza arasındaki can alıcı ilişkinin kökeni, günlük hayatın tekrarında gizlidir. Bu yargıdan hareketle sanatkârın üretim mekânı olarak atölyenin kamusal konumu, toplumun mekânla sürekli tekrar eden bir ilişki geliştirmesine olanak verir. Toplumun mekânla olan bağı herhangi bir davet sonucu veya belirlenmiş bir özel zaman aralığında gerçekleşmez. Atölye ile toplumun ilişkisi günlük hayatın akışı içerisinde kendiliğinden ve doğaldır.

Modern sanatçının stüdyosu ise özel bir alandır. Gündeliğin dışındadır ve temas edilebilirliği davet şartına bağlıdır. Özel prosedürler sonucunda ziyaret edilen bir mekânın gündelik tekrarlardan uzak oluşu kolektif bir belleğin oluşmamasının önemli bir nedenidir. Sanatçının kendisiyle birlikte çalışma mekânın da ulaşılabilir olmaktan çıkması uzun bir zaman diliminin eseridir ve bu zaman diliminde meydana gelen değişiklikler birçok geleneğin yıkılmasına sebep olmuştur. Burckhart’a göre bu değişikliklerin sebebi Rönesans düşüncesinin gökyüzü ile bağı koparmasıdır. Rönesans düşüncesi gökyüzü ile ilişkisini kesince yeryüzü ile de, deyim yerindeyse insanlarla olan ilişkisini de koparmıştır (Burckhart, 2017: 212). Bu dönüşümden önce toplumdaki her bireyin rahat bir şekilde ulaşabileceği, sanatkâr ve eseriyle her an temasta olabildiği bir konumdadır sanatkâr ve mekânı. Üstelik bu temas, kurgulanmış, yapay bir temas değil, günlük işleyiş içindeki doğal bir temastır. Benzer bir örneği Claude Levi-Strauss “İrk, Tarih ve Kültür” adlı çalışmasında verir. Levi-Strauss örneğini “ilkel” toplumdaki verse de sanatkâr/doktor/büyücü ve birey arasında kurulan ilişkinin mahiyeti konumuzla doğrudan benzerlik taşımaktadır. Ona göre;

...ilkel bir toplumda, büyücü-doktor uzaman sayılabilir, ama bununla birlikte kapı komşumdur. Bitişimde yaşar, onu tanırım, ona her gün rastlarım ve din dışı birçok konuda ilişkimiz, alışverişimiz vardır. Kuşkusuz onun büyücü-doktor olduğu ve doğüstü bilgilere sahip bir hazine olduğu her an hatırlanır, ama ilişkimizi, Batı toplumlarındaki bir Renault işçisinin, müzisyen ya da ressamlarla asla bir arada olamayacağı gerçeğinde somutlaşan yabancılaşma belirlemez (Levi-Strauss: 2016: 143).

Sanatkâr toplumun içinde, kolektif hafızanın ilgi ve temas alanındadır. Sanatçı, 14. yüzyıldan itibaren bu alanın dışına çıkmaya başlar.³ Bu tarih sanatçı figürünün tarih sahnesine çıktığı ve her yönden bağımsız bir statü kazanmaya başladığı tarihtir (Kris ve Kurz, 2013: 14).

³ Her ne kadar bu tarihten öncesinde de sanatçı imgesinin oluşumuyla ilgili ufak tefek kıpırdanmalar oluyordusa da asıl kırılmanın 14 ve 15. yüzyıllar içerisinde başlayıp geliştiğini görüyoruz. Sanatçı İmgesinin Oluşumu adlı çalışmasında Ernst Kris ve Otto Kurz sanatçının özel rolünü MÖ. VI. yüzyıla kadar götürürler fakat bu tarih istisnai örneklerin tarihi olduğu gibi

Sanatçının yeni statüsü mekânının statüsünü de belirlemiştir. Sanatkârın atölyesinin yok olup “sanatçı” stüdyosunun doğmasıyla birlikte yeni mekân gözlerden uzak, bohem bir sanatçı yaşamının kutsal mekânına dönüşmüştür. Sanatçı artık tanrısal bir mekânındadır ve bu mekân kolektif hafızanın mekânından ve imkânlarından uzak bir mekândır. Karaarslan’a göre:

İnsanlar/toplumlar hatırlayacaklarını zaman ve mekân bileşimi ile hafızasına kodlamaktadırlar. Hem bireysel hem de toplumsal hatırlamanın en önemli boyutunu hatırlanan olayın zamanı ve mekânı oluşturmaktadır. Hatta zamandan ve mekândan bağımsız hatırlama noktasıdır. (...) Hatırlayamadığımız artık bize ait değildir. O bizim hafızamıza hitap etmemektedir. Yani mekân, zaman ve hafıza arasında yadsınmayacak ölçüde yoğun bir ilişki vardır ve mekân ve zaman bütünlüğü hafızanın varlık koşulu olarak karşımızda durmaktadır (Karaarslan, 2019: 106-107)

Karaarslan’ın tespitinden yola çıkarak şunu rahatça söyleyebiliriz: Sanatkârın atölyesi bir mekân olarak kaybolmaya başladığında bu mekân yoluyla oluşan kolektif hafıza da yavaş yavaş kaybolmaya başlayacaktır, çünkü atölyenin tarihi insanları sıkıca bir arada tutmanın da reçetesidir aynı zamanda (Sennet, 2013: 109).

Atölyesini stüdyoya dönüştüren sanatçı, eserlerinin üretim mekânını günlük yaşamın dışına çıkardığı gibi bu eserlerin sergilenme mekânı olarak da galerileri mesken edinerek sanat eseri ve birey arasında oluşması muhtemel ilişkiyi iyiden iyiye zorlaştırmıştır. Geleneksel atölye sanat eserinin hem üretim hem de sergi alanı olması yönüyle ikili bir işleve de sahiptir. Atölyenin bu ikili işlevi modern stüdyo ve galerilere göre dağınık ve sanat eserinin üretimi ve sergilenmesi anlamında belli bir hiyerarşiden yoksun olsa da sıradan izleyici için stüdyo ve galerinin neden olduğu gerilimden uzaktır. Atölyenin günlük yaşam içindeki sıradanlığı izleyicinin/ziyaretçinin rahatlığının sebebidir. Galerinin tasarlanmış, belli bir anlam yüklenmiş ve belli anlamlardan arındırılmış steril alanına girmek ise sıradan olanın dışında bir planlama, zaman ve davet gibi bir dizi ön şarta bağlıdır. Pierre Bourdieu ve Alain Darbel’in sanat müzeleri ve ziyaretçilerini konu edindikleri “Sanat Sevdası” adlı çalışmada müze ziyaretçilerinin gerek mekânla gerek sanat eserleriyle aralarındaki gerilimli ilişkiye dair örnekler ilginçtir.

Uygun tavrı bilemediklerinden ve en önemlisi de görgüsüzlük edip kendilerini ele verme kaygısı taşıdıklarından dolayı, etiketleri (varsa tabii) olabildiğince gizli saklı okumakla yetiniyorlar.

toplumda modern anlamında olduğu haliyle bir sanatçı anlayışının oluşmaya başladığı tarih değildir. Detaylı bilgi için bkz. Ernst Kris ve Otto Kurz, Sanatçı İmgesinin Oluşumu: Efsane, Mîit Ve Büyü, Çev: Sabri Gürses, İthaki Yayınları, İstanbul, 2016.

Kısacası, "yanlış yerdeyim" duygusu taşıyıp bazı çölgülikle göze batmamak için her adımlarına dikkat ediyorlar. "Bilen birine denk geliriz diye korkuyor insan (...). Bunları önceden hatmetmek için işin bu olacak, uzmanı olacaksın. Yani benim gibi biri buraya kimseye görünmeden gelip kimseye görünmeden gider" (işçi, Lille)...Halk sınıflarının müzeye aileden birileriyle veya arkadaşlarla gelmeyi yeğlemesinin ardında, hiç kuşkusuz topluluğu tedirginliklerinden kurtulmanın bir çaresi olarak görmeleri yatıyor...Bilinmesi gerekenlere dair boşlukları nasıl kapatacaklarını açıkça tanımlayamadıklarından, ulaşılmaz olan eseri yakın edebilecek ermişlerden şefaht istiyorlar...Meşru kültürün kutsal evrenine duydukları saygının adeta altında ezilen donanımsız kitlenin yakasını kurtaramadığı şu yoğun liyakatsizlik (veya yetersizlik) duygusunun ziyaretçileri müzeden uzak tutmaya fazlasıyla katkıda bulunduğunu düşünmek elbette yersiz değildir (Bourdieu ve Darbel, 2011: 73-75).

Yeni mekânsal ve zamansal örgütlenmeleri ön gören modernitenin toplumsal hafızanın temel bileşenlerinden olan mekân ve zaman tahayyülünde meydana getirdiği köklü değişimler, (Karaarslan, 2019: 70) sanatçı stüdyosu ve sergi alanları bağlamında değerlendirildiğinde, yukarıdaki uzun alıntıdan da anlaşılacağı üzere sıradan izleyici için fazla bir şey ifade etmemektedir. Bir sanatsal üretim ve sergileme mekânı olarak atölyenin kolektif hafıza ile olan geleneksel bağı sanatçı ve sanat eserinin modern mekânlarıyla koparılmış görünmektedir. Kavramda ve mekânda yaşanan dönüşüm toplumun duygu ve davranışlarında bir karşılık bulmamış, sanat ve sanatçıyı günlük hayatın içine yerleştirdiğini iddia eden modernite her ikisine de yeni bir zırrh imal etmiştir.

4. SONUÇ

Önce düşüncede başlayan dönüşümün, uygun şartlar içerisinde çok geçmeden pratiğe dönüşmek gibi bir huyu olduğu düşünüldüğünde, anlamı değişen sanat kavramının pratiği de kaçınılmaz olarak değişmiştir. Bu değişim, sanat pratiğinin öznesi, sanatçı imgesinin de değişerek yeni bir boyuta evrilmesine neden olmuştur. Sanatın kendi dışında hiçbir işlevinin olmadığı düşüncesi sanatçının hareket alanını olabildiğine genişletmiş, sanatçıyı, sanatı dışında hiçbir kurum, kişi veya topluma karşı sorumluluğu olmayan dokunulmaz bir konuma yerleştirmiştir. Oysa geleneksel toplumlarda sanatçı/zanaatkâr toplumla iç içe yaşayan, her an onunla temas halinde olup onu denetleyen ve onun tarafından denetlenen bir figürdür. Sanatkârın mekânı olarak atölyenin yok olmasıyla birlikte toplumun, bir kavram ve pratiği unutmaya süreci başlamış, yeni bir mekân olarak sanatçı stüdyosu da sınırlı bir kesimde yeni ve "yüksek" bir hafıza şeklinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Atölyenin kamusal konumuna karşılık sanatçı stüdyosu özel, elit bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Sanatkârın atölyesinden sanatçı stüdyosuna dönüşen mekân, toplumsal anlamda işlevselliğini yitirmiş, kolektif hafızanın taşıyıcısı olma kabiliyetini kaybetmiştir. Sanatkâr ile toplumun bir zamanlar ortak kullandığı mekânın ayrışması, sanatçâr ile toplum ve sanat eseri ile toplum arasındaki ilişkinin zayıflamasına hatta kopmasına neden olmuştur. Modern sanatçının hem kendisi hem de ortaya koyduğu eser, kolektif hafızanın kolay bir biçimde ulaşabileceği alanın dışında kaldığı için hem sanatçının kendisi hem de sanat eseri kolektif hafıza açısından anlamını kaybetmeye başlamıştır. Bir sanat eserinin kolektif hafıza açısından bir anlam kazanabilmesi için ortaya konan eserin, toplumun hem etki alanının hem de ilgi alanının içine girmesi gerekmektedir. Kolektif hafızayı üreten toplumun ilgi ve temas alanına girmeyen sanat eseri bu hafıza açısından yok hükmündedir. Kavramın ve mekânın kaybının, hafızanın kaybı olduğunun en güzel örneklerinden biri olarak sanatçı atölyeleri hafızalarımızdan kaybolmuştur.

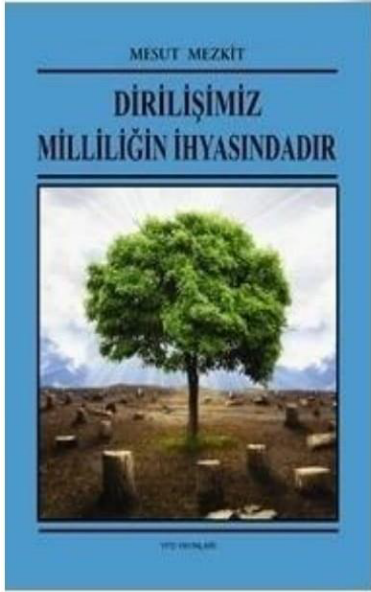
KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- Asamann, J. (2018). Kültürel Bellek, (Çev: A. Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aydın, M. (2011). Güncel Kültürde Temel Kavramlar, Açılım Kitap, İstanbul.
- Bourdieu, P. ve Darbel, A. (2011). Sanat Sevdası Avrupa Sanat Müzeleri Ve Ziyaretçi Kitleleri, (Çev: S. Canbolat), Metis Yayınları, İstanbul.
- Burckhart, T. (2017), Doğu'da ve Batı'da Kutsal Sanat, (Çev: Tahir Uluç), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Carey, J. (2020). Sanat Neye Yarar, (Çev: O. Düz), Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Connerton, P. (2014). Toplumlar Nasıl Anımsar, (Çev: A. Şenel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Danto, C. A. (2010). Sanatın Sonundan Sonra, (Çev: Z. Demisü), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Eco, U. (2018). Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik, (Çev: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul.
- Schuon, F. (2016). "Sanatın İlke ve Kriterleri", Her İnsan Bir Sanatçıdır Geleneksel Sanat Felsefesi Okumaları, (Ed: B. Keeble), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gemuhluoğlu, Z. (2017). "Sanat-Hafıza İlişkisinde Zaman ve Mekân: "Deneyim" Merkezli Bir Okuma", Sanatta Hafızanın Biçimleri, (Ed: Meryem Babacan Bursalı), Küre Yayınları, İstanbul.
- Gombrich, E. H. (1997). Sanatın Öyküsü, (Çev: E. Erduran, Ö. Erduran), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Haliloğlu, N. (2017). "Vladimir Nabokov'un Eserlerinde Hafıza Mekânları", Sanatta Hafızanın Biçimleri, (Ed: M. Babacan Bursalı), Küre Yayınları, İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (1996). Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- İbn Haldun, (2004). Mukaddime, (Çev: H. Kendir), Yeni Şafak Yayınları, İstanbul.
- İhvan-I Safa Risaleleri, (2013). (Çev: A. Kahraman vd.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Jale, N.E. (1997). "Sanatçı", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C. III, s. 1607-1608, Yem Yayınları, İstanbul.
- Karaarslan, F. (2019). Toplumsal Hafıza, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Keeble, B. (2016). Her İnsan Bir Sanatçıdır, (Çev: T. Uluç), İnsan Yayınları, İstanbul.
- Kris, E. ve Kurz, O. (2013). Sanatçı İmgesinin Oluşumu: Efsane, Mit ve Büyü, (Çev: S. Gürses), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Mutman, M. (2017). "Gilles Deleuze'ün Sinema Felsefesi", Sanatta Hafızanın Biçimleri, (Ed: M. Babacan Bursalı), Küre Yayınları, İstanbul.
- Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları, (Çev: M. E. Özcan), Dost Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Sennet, R. (2013). Zanaatkâr, (Çev: M. Pakdemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Shiner, L. (2004). Sanatın İcadı, (Çev: İ. Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Levi-Strauss, C. (2016). Irk, Tarih ve Kültür, (Çev: R. Erdem), Metis yayınları, İstanbul.

Yeni Fikir Dergisi (YFD) Yayınları

**MUHAFAZAKÂR DEĞİŞİM:
TÜRKİYE'NİN GELECEK VİZYONU**

**DIRİLİŞİMİZ MİLLİLİĞİN
İHYASINDADIR:
YENİ BİR MUŞTUNUN
HABERCİSİ**

**"NEO-CON"İZMİN
EMPERYALİST FİKRİ**

Mesut MEZKİ

Yeni Fikir Dergisi Yayınları (YFD)

EĞİTİM DANIŞMANLIĞI

AİLE BİRLEŞİMİ

Almanca - İngilizce
Fransızca - Rusça
İtalyanca - Çince
İspanyolca - Arapça
Yeminli Tercümanlık

ve

Konsolosluk Vize Takip İşlemleri

MATEMATİK - FEN - KİMYA VE DİĞER DERSLERDE DANIŞMANLIK

0256 214 48 21 - 0541 354 55 07

HASANEFENDİ-RAMAZANPAŞA MH.23 SK. NO:12 D:2 K:2 AYDIN

Senin desteğın olmasa,
Kızılay da olmaz.

KIZILAY #SENSİZOLMAZ

Desteğının verdiği güçle,
her gün ihtiyaç sahiplerinin yanındayız.
Biz iyiliğini, senin adına yaymak için varız.